

ตำราทางวิชาการ

กระบวนการและเทคนิควิธีการพัฒนาชุมชน

(Process and Technical Methods of Community Development)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง

ศศ.บ. (การพัฒนาชุมชน), พช.ม.

หลักสูตรการบริหารและพัฒนาชุมชน สาขาวิชาสังคมศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา

คำนำ

ตำราเรื่อง “กระบวนการและเทคนิควิธีการพัฒนาชุมชน” เล่มนี้ ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารและพัฒนาชุมชน ได้มีเอกสารประกอบการ เรียนที่ตรงกับรายวิชาที่ศึกษา และเพื่อให้ผู้สนใจหรือผู้ที่ปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับการบริหารและ พัฒนาชุมชน สังคมและท้องถิ่น ได้มีโอกาสศึกษาค้นคว้าเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการและ เทคนิควิธีการพัฒนาชุมชนในมิติต่างๆ ตามความสนใจ สำหรับเนื้อหาของเอกสารเล่มนี้แบ่ง ออกเป็น 2 ตอน ตอนที่หนึ่ง เป็นเรื่องกระบวนการพัฒนาชุมชน ซึ่งประกอบด้วยสาระที่สำคัญ คือ แนวคิดกระบวนการกับการพัฒนาชุมชน การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนในงานพัฒนาชุมชน การ วางแผนและโครงการในงานพัฒนาชุมชน การดำเนินงานพัฒนาชุมชน และการประเมินผลในงาน พัฒนาชุมชน ส่วนตอนที่สอง เป็นเรื่องเทคนิควิธีการพัฒนาชุมชน ประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับ กระบวนการกลุ่มในงานพัฒนาชุมชน และกระบวนการให้การศึกษเพื่อการพัฒนาชุมชน ทั้งนี้ เพื่อให้เนื้อหาสามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ของหลักสูตรการบริหารและพัฒนาชุมชน สาขาวิชา สังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ ที่ต้องการให้ผู้ผ่านการ ศึกษามีความรู้ความเข้าใจ และสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงในชุมชน สังคมและท้องถิ่น อีกทั้งสามารถตอบสนองความต้องการของผู้ที่จะศึกษาค้นคว้าในเรื่องดังกล่าวอีกด้วย ดังนั้นจึง หวังว่าเอกสารนี้คงเป็นประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม หากมีความผิดพลาดประการใด ผู้เขียนขออภัยรับการปรับปรุงในโอกาสต่อไป

อนึ่ง ขอขอบคุณนักวิชาการ ผู้นำชุมชนท้องถิ่นทุกท่าน เอกสารทุกชิ้นที่ผู้เขียนได้ อ้างอิงผลงานไว้เป็นอย่างดี ณ โอกาสนี้ด้วย ขอขอบคุณแรงหนุนเสริมและกำลังใจที่ดีจากครอบครัว อ. ดร. วิไลพิน แก้วเพ็ญ ด.ช. วีรตล แก้วเพ็ญ และคุณพ่อ-คุณแม่-พี่ๆ ตลอดจนผู้มีบุพการี ครู-อาจารย์ทั้งหลาย ผู้ซึ่งมีส่วนช่วยทำให้ตำราเล่มนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ญ

28 เมษายน 2563

สาขาวิชาสังคมศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยทักษิณ

สารบัญ

	หน้า
เรื่อง	
คำนำ	(1)
สารบัญ	(2)
<u>ตอนที่หนึ่ง</u> กระบวนการการพัฒนาชุมชน	1
แนวคิดกระบวนการกับการพัฒนาชุมชน	1
การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนในงานพัฒนาชุมชน	10
แนวคิดและความหมายการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน	11
วัตถุประสงค์และความสำคัญของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน	17
หลักการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน	22
กระบวนการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน	24
การวางแผนและโครงการในงานพัฒนาชุมชน	32
ความหมายของการวางแผนและโครงการ	32
ประเภทของแผนงานและโครงการในงานพัฒนาชุมชน	34
หลักการวางแผนและโครงการ	36
เทคนิควิธีการวางแผนและโครงการ	39
ขั้นตอนการวางแผนและโครงการ	43
การดำเนินงานพัฒนาชุมชน	50
การบริหารโครงการ	52
การติดตามและควบคุมโครงการ	53
การประเมินผลในงานพัฒนาชุมชน	59
ความหมายการประเมินผล	59
หลักการของการประเมินผล	60
ขั้นตอนของการประเมินผล	61
รูปแบบและวิธีการประเมินผล	63
<u>ตอนที่สอง</u> เทคนิควิธีการพัฒนาชุมชน	69
กระบวนการกลุ่มในการพัฒนาชุมชน	69
แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มในงานพัฒนาชุมชน	70

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
ความสำคัญของพลังกลุ่มในการพัฒนาชุมชน	74
กระบวนการจัดตั้งกลุ่มในการพัฒนาชุมชน	78
พัฒนาการและการเคลื่อนไหวของกลุ่มในการพัฒนาชุมชน	84
หลักการทำงานและการใช้กลุ่มในการพัฒนาชุมชน	91
การเสริมสร้างประสิทธิภาพกลุ่มในการพัฒนาชุมชน	102
กระบวนการให้การศึกษเพื่อการพัฒนาชุมชน	108
แนวคิดและหลักการศึกษา	109
การให้การศึกษากับการพัฒนาชุมชน	118
องค์ประกอบของการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชน	122
รูปแบบของการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชน	124
เทคนิควิธีการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชน	126
บรรณานุกรม	141

ตอนที่หนึ่ง

กระบวนการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนากำลังความคิด และความสามารถของประชาชนในการร่วมกัน ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐบาลกับประชาชนและระหว่างประชาชนด้วยกัน เพื่อปรับปรุงตนเอง และชุมชนไปสู่ความเจริญ ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา อนามัยและขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม อันจะนำไปสู่ความเจริญ ความมั่นคงของชุมชนของตน จึงถือได้ว่าการพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่ตั้งใจหรือตั้งใจให้เกิดขึ้นอย่างมีเป้าหมาย หรือทิศทาง โดยมีแผนการหรือโครงการไว้ล่วงหน้า หรือเป็นกระบวนการให้การศึกษาซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ขึ้นในพฤติกรรมของมนุษย์ ทั้งในด้านความรู้ ทักษะและ มูลเหตุจูงใจต่างๆ โดยจะต้องยึดถือประชาชนเป็นหลักสำคัญในการมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลง หรือการนำความรู้ไปปฏิบัติ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการจัดระเบียบ ชุมชน เพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างปัจเจกชนและชุมชน เพื่อสร้างความ เจริญก้าวหน้า และความสะดวกสบายและความผาสุกมาสู่สมาชิกในชุมชน

ดังนั้น การพัฒนาชุมชนจึงมีความสำคัญในการกระทำการเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ดีกว่าอย่าง มีระบบระเบียบ มีขั้นตอนเกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งการศึกษาถึงขั้นตอนต่างๆ ของการพัฒนาชุมชน มีความจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจ เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาและปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนในฐานะที่เป็นกระบวนการ (community development as a process) สำหรับบทนี้มีเนื้อหาที่น่าสนใจให้เห็นถึงขั้นตอนสำคัญของกระบวนการพัฒนาชุมชน ได้แก่ แนวคิดกระบวนการกับการพัฒนาชุมชน การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนในงานพัฒนาชุมชน การวางแผนและโครงการเพื่อการพัฒนาชุมชน การดำเนินงานพัฒนาชุมชน และการติดตามและ ประเมินผลการพัฒนาชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการกับการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นการดำเนินการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นขั้นเป็นตอน จากจุดเริ่มต้นซึ่งเป็นภาวะหรือเงื่อนไขหนึ่งที่ไม่พึงปรารถนา ไปสู่อีกสภาวะหรือเงื่อนไขหนึ่งพึง ปรารถนาและดำเนินการต่อไป จนถึงจุดสุดท้ายของการพัฒนาที่แสดงถึงความก้าวหน้าของการ เปลี่ยนแปลง อันเป็นเป้าหมายของการพัฒนา ซึ่งการดำเนินงานพัฒนาชุมชนแต่ละขั้นตอนจะต้อง

ต่อเนื่องกันเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ซึ่งสามารถแสดงถึงความสัมพันธ์ของการพัฒนาชุมชนในฐานะที่เป็นกระบวนการได้ดังนี้

1. กระบวนการให้การศึกษา (education process) เป็นกระบวนการที่สมาชิกในชุมชนได้ร่วมได้รวมถึงกันเพื่อระบุปัญหาและความต้องการแสวงหาแนวทางแก้ไข ทรัพยากรที่จำเป็นและปฏิบัติตามแผนและหรือเรียนรู้จากการปฏิบัตินั้น ซึ่งนักพัฒนาเป็นผู้อำนวยความสะดวก (facilitator) เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ในพฤติกรรมของมนุษย์ในด้านความรู้ทัศนคติ ทักษะและมูลเหตุจูงใจต่างๆ กระบวนการให้การศึกษาในการพัฒนาชุมชนจึงต้องยึดถือประชาชนเป็นหลัก เพื่อที่จะช่วยให้เขาสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

2. กระบวนการกลุ่มหรือองค์กรประชาชน (group process) หัวใจสำคัญของการพัฒนาชุมชนอยู่ที่การสร้างโอกาสให้ประชาชนได้ร่วมมือ ร่วมใจ ทำงานเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยเทคนิคในการฝึกกำลังคนเป็นกลุ่ม วิธีการตามแบบประชาธิปไตย วิธีการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมและวิธีการที่จะร่วมประชุมปรึกษาหารือ เพื่อทำความเข้าใจกัน ดังนั้นการพัฒนาชุมชน (organization process) ในอันที่จะแสวงหาปัญหาความต้องการนำมาวางแผนและปฏิบัติร่วมกัน

3. แนวความคิดนี้เป็นการมองการดำเนินงานพัฒนาชุมชนในรูปของการต่อเนื่องและการแก้ไขปัญหาหรือหาวิธีการดำเนินงานใหม่ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานที่ทำมาก่อน อยู่เสมออย่างไม่ขาดระยะและโดยทันที่ โดยความเป็นจริง การดำเนินงานเมื่อถึงระยะหนึ่งจะเกิดความเฉื่อยหากไม่มีการแก้ไขปรับปรุงจะทำให้เกิดกิจกรรมที่ชะงักงัน นักพัฒนาจึงต้องคอยกระตุ้น คิดค้นหาวิธีการใหม่ๆ ให้สามารถดำเนินการได้ตลอดเวลา

4. เป็นกระบวนการความร่วมมือของประชาชนด้วยศรัทธาที่จะสร้างเสริมระดับความเป็นอยู่ของคนให้ดีขึ้น โดยอาศัยความริเริ่มของตนเองเป็นสำคัญ และกระบวนการกำหนดให้มีหน่วยงานหรือองค์กรรัฐบาลเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือในด้านเทคนิคและวิชาการ เพื่อช่วยให้ความคิดริเริ่ม การช่วยตนเอง และความช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

5. การพัฒนาชุมชนในฐานะกระบวนการลำดับขั้นตอนที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่สภาพหนึ่ง เป็นความก้าวหน้าตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้โดยเฉพาะ โดยประชาชนในชุมชนนั้นได้ตระหนักถึงสภาพปัญหาความต้องการของชุมชนมาร่วมวิเคราะห์สถานการณ์ กำหนดความต้องการและตัดสินใจปฏิบัติการ เพื่อปรับปรุงสถานการณ์ต่างๆ ให้เป็นไปในทิศทางที่ต้องการ

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนของการพัฒนาชุมชนนั้น ได้มีนักวิชาการการกล่าวไว้หลายขั้นตอน ดังที่ วิรัช วิรัชนิภาวรรณ¹ กล่าวถึงกระบวนการที่นำไปบริหารและปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนอย่างมีระเบียบระบบ (organized actions) และมีขั้นมีตอนทั้งหมด 8 ขั้นตอน คือ

1. การพัฒนาตนเอง สำหรับนักบริหารหรือนักพัฒนาชุมชน ก่อนที่จะลงพื้นที่หรือพัฒนาต่อผู้อื่นนั้น จำเป็นต้องพัฒนาตนเองก่อน ทั้งการพัฒนาสภาพทางร่างกายและจิตใจ กล่าวคือ การพัฒนาสภาพทางร่างกายที่สำคัญคือ การฝึกและรักษาสุขภาพของร่างกายให้เข้มแข็ง อดทนสามารถลงไปปฏิบัติงานในพื้นที่ชนบทได้อย่างเข้มแข็ง สามารถกินอาหาร หลับนอน ขับถ่ายตามสภาพชุมชนที่จะไปบริหารการพัฒนาได้ ส่วนการพัฒนาสภาพทางจิตใจ หมายถึง การเตรียมใจเพื่อที่จะไปพบกับปัญหาอุปสรรคต่างๆ ไม่ว่าจะเกิดจากระบบราชการหรือจากประชาชนในชุมชน รวมทั้งเตรียมใจที่จะไปเผชิญกับสภาพใหม่สะดวกสบายเท่ากับในเมื่อขณะเดียวกันการที่จะลงไปปฏิบัติหน้าที่พัฒนาจะต้องฝึกตนเองให้มีอุดมการณ์ และพยายามฝึกตนเองไม่ให้ถูกระบบราชการกลืนได้ง่าย อีกทั้งต้องศึกษาและทำความเข้าใจปรัชญาแนวความคิด และหลัก รวมทั้งกลยุทธ์ในการพัฒนาชุมชนให้ถ่องแท้ การมีอุดมการณ์และความรู้จะส่งผลให้มีไฟในตัวและสามารถปฏิบัติงานพัฒนาด้วยกายและใจ อันบังเกิดผลดีแก่ประชาชนในชุมชน ขั้นตอนนี้ นอกจากจะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารและการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนแล้ว ยังจะช่วยทำให้ไม่ไปปฏิบัติการใดๆ ที่จะสร้างปัญหาให้แก่ชุมชนที่ลงไปปฏิบัติหน้าที่อีกด้วย

2. การศึกษาหาข้อเท็จจริงของชุมชน การพัฒนาชุมชนที่ประสบความสำเร็จจะต้องมีการเข้าใจสภาพปัญหา สาเหตุ และความต้องการของประชาชนในชุมชนด้วย ขั้นตอนนี้จึงมีขั้นเพื่อสนับสนุนความคิดดังกล่าว การศึกษาหาข้อเท็จจริงในชุมชนอาจกระทำได้หลายทางหลายวิธี ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งอย่างมีระเบียบ ระบบ หรืออย่างสภาพธรรมชาติ ซึ่งวิธีการศึกษาหาข้อเท็จจริงของชุมชน อย่างเช่น 1) การศึกษาจากเอกสาร เช่น จากสถิติ จากรายงาน จากหนังสือต่าง ๆ 2) การศึกษาจากการสำรวจสอบถาม เช่น การไปสอบถามสัมภาษณ์ หรือพูดคุยกับผู้นำในท้องถิ่น หรือประชาชนในชุมชนนั้น ๆ และ 3) การวิจัยสนาม อันเป็นวิธีการที่ใช้เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงอย่างละเอียดมาก ซึ่งอาจกระทำได้โดยใช้วิธีการทั้ง 2 ประการข้างต้นมาประกอบกัน พร้อมกับใช้วิธีสังเกตการณ์ หรือเข้าไปร่วมกัน ร่วมอยู่ ร่วมคิด ร่วมวางแผน และร่วมทำงานกับประชาชนในชุมชนก็ได้

3. การรวมกลุ่มอภิปรายถกเถียงปัญหา เมื่อได้รู้ข้อเท็จจริงรวมทั้งปัญหาต่างๆ ของชุมชนแล้ว ขั้นตอนที่ต่อไปก็คือการนำเอาข้อเท็จจริงและปัญหาต่างๆ ที่ได้ศึกษามาแล้วนั้นไปเข้ากลุ่ม เพื่อให้กลุ่มหรือประชาชนได้ร่วมอภิปรายถกเถียง และตรวจสอบแก้ไขปรับปรุง การ

¹วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. การบริหารการพัฒนาชุมชนเปรียบเทียบ. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์. 2534) น. 128-132.

กระทำเช่นนี้จะทำให้ประชาชนมีความรู้สึกว่าได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอภิปราย ถกเถียง ไตร่ตรองปัญหาต่างๆ ในชุมชนของตนเองด้วยตนเอง อีกทั้งเป็นการปลูกฝังวิธีการทำงานตามแนวทางของระบอบประชาธิปไตย เช่น การอภิปรายและเปลี่ยนความคิดเห็น การรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ตลอดจนการเลือกตั้งประธาน และเลขานุการในที่ประชุม เป็นต้น

4. การวิเคราะห์ปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา หลังจากมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนมารวมกลุ่มกันเพื่ออภิปรายแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ ในชุมชนแล้ว ก็เป็นขั้นตอนของการร่วมวิเคราะห์ และจัดลำดับความสำคัญของปัญหาเพื่อร่วมแรงร่วมใจกันทำการพัฒนาแก้ไขปัญหานั้น ขั้นตอนนี้จำเป็นต้องรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในชุมชนให้มากที่สุด เพราะประชาชนย่อมจะรู้ดีที่สุดว่า ปัญหาของชุมชนของตนอยู่ที่ไหน ปัญหาใดสำคัญที่สุด และประชาชนต้องการแก้ไขปัญหานั้นก่อนหลัง ซึ่งบางครั้งอาจจะต้องชี้แจงข้อเท็จจริงบางประการให้ประชาชนได้ทราบ เพราะเป็นความจริงที่ว่า บางครั้งประชาชนก็ไม่อาจมองปัญหาหรือแจกแจงเรียงลำดับปัญหาได้อย่างสมบูรณ์แบบ การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา เป็นการที่ประชาชนทำการเรียงลำดับว่าปัญหาใดในชุมชนควรแก้ไขก่อนหรือทำการพัฒนา ก่อน ปัญหาใดไม่มีรื้อหรือได้ หรือปัญหาใดใหญ่โตเกินกำลังความสามารถหรือกำลังเงินของประชาชน

5. การร่วมกันวางแผนพัฒนา เมื่อประชาชนรู้สึกสภาพปัญหาในชุมชน มีการรวมกลุ่มกันอภิปรายแก้ไขปรับปรุง วิเคราะห์และจัดลำดับความสำคัญของปัญหาโดยความร่วมมือประสานงานและให้คำแนะนำโดยผู้ปฏิบัติงานพัฒนาแล้ว ขั้นตอนต่อไปเป็นการร่วมกันวางแผนพัฒนา จะต้องตั้งอยู่ในกำลังความสามารถที่จะร่วมกันแก้ไขได้ การร่วมกันแก้ไขปัญหานั้น จะออกมาในรูปของโครงการหรือกิจกรรมพัฒนา อาจเป็นการแจกแจงว่า ใครจะทำอะไร ที่ไหน เมื่อใด มีการใช้ค่าใช้จ่ายเท่าใด และต้องร่วมมือประสานงานกับใคร ในการดำเนินการวางแผนพัฒนานี้ไม่ควรติดอยู่กับรูปแบบที่เป็นทางการหรือติดอยู่กับระเบียบที่เคร่งครัดนัก แต่ควรเป็นการประชุมหรือร่วมกันวางแผนโดยใช้วิธีที่เรียบง่าย เป็นกันเอง สะดวก ประหยัดและสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ นอกจากนี้ ในการประชุมปรึกษาหารือหรือวางแผนต่างๆ ของประชาชนในชุมชนก็ไม่จำเป็นต้องมีการลงมติ ยกมือ หรือนับคะแนนเสียงโดยใช้เสียงส่วนมากตัดสินทุกครั้งไป แต่ควรเป็นการพูดคุยหาจุดร่วมกัน หาข้อตกลง หรือข้อยุติร่วมกันโดยสันติอย่างเป็นกันเอง

6. การระดมทรัพยากร หลังจากขั้นตอนร่วมกันวางแผนแล้ว ก็เป็นขั้นตอนระดมทรัพยากรที่มีอยู่ภายในและภายนอกชุมชน อย่างเช่น ในการสร้างฝายขนาดเล็ก ซึ่งมีการวางแผนร่วมกันว่าจะของบประมาณจากทางราชการส่วนหนึ่ง และจากประชาชนในชุมชนอีกส่วนหนึ่ง ก็เป็นหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้องหรือผู้ที่รับผิดชอบในส่วนนี้ไปติดต่อขอเบิกจากหน่วยราชการ หรือไปรับเงินหรือสิ่งของบริจาคของผู้บริจาคต่างๆ พร้อมกับมีการเตรียมกำลังแรงงาน คือนัดหมายเวลาที่แน่นอน เตรียมเครื่องมือ เครื่องจักรกลที่จะใช้ในกิจกรรมพัฒนาให้พร้อมเพียงทันเวลาปฏิบัติงาน ถ้าหากไม่มีขั้นตอนนี้ เมื่อถึงกำหนดเวลาลงมือปฏิบัติงานอาจทำให้เกิด

การติดขัดและเสียเวลา เช่น เมื่อคนมาแล้วแต่ของยังไม่มา หรือของมาแล้วเครื่องมือมาแล้ว แต่คนยังไม่มา เป็นต้น ขั้นตอนนี้ส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของประชาชนในชุมชนนั้นมิใช่กับบริหารการพัฒนาชนบท

7. การลงมือปฏิบัติงานพัฒนา เป็นการลงมือปฏิบัติงานตามโครงการหรือกิจกรรมพัฒนาที่ประชาชนในชุมชนได้มีส่วนร่วมมาตั้งแต่แรกการลงมือปฏิบัติจะได้ผลดีหากมีการแบ่งงานกันทำให้สอดคล้องกับความถนัดและประสบการณ์ของประชาชน เป็นโอกาสที่ประชาชนในชุมชนจะมีเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้มาก เพราะเป็นขั้นตอนที่ต้องใช้แรงใช้กำลัง

8. การติดตามผลและประเมินผลงานพัฒนา ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ติดตามดูแลควบคุมให้การปฏิบัติงานตามแผนหรือตามกิจกรรมพัฒนาเป็นไปตามที่ได้กำหนดไว้ให้มากที่สุด การติดตามและประเมินผลนี้ ควรจะได้มีการกระทำทุกระยะและทุกขั้นตอน เพื่อจะได้รู้ถึงปัญหาอุปสรรคและข้อขัดข้องของทุกขั้นตอนว่ามีหรือไม่ประการใด ซึ่งหากแก้ไขในครั้งนี้ไม่ทัน ก็อาจเป็นบทเรียนสำหรับกิจกรรมพัฒนาในครั้งต่อไป

ซึ่งขั้นตอนทั้ง 8 ขั้นตอนของกระบวนการบริหารและการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนนี้ จะช่วยให้ประชาชนเป้าหมายในชุมชนมีคุณภาพและคุณธรรม ในการพัฒนาทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง อันเป็นจุดหมายปลายทางสูงสุดของการพัฒนา และถือว่าเป็นการพัฒนาคน (human development) ผลของการพัฒนายังจะมีผลกระทบไปยังส่วนต่างๆ ของสังคมส่วนรวม ลดการพึ่งพาพึ่งพิงจากภายนอกสู่พึ่งตนเองมากยิ่งขึ้น

กระบวนการของการพัฒนาชุมชนที่มุ่งสร้างความเชื่อมั่น ความศรัทธาในตัวเอง การรู้สึกเป็นเจ้าของในโครงการพัฒนาต่างๆ ซึ่งจะทำให้ประชาชนสามารถพัฒนาตนเองได้ด้วยตนเองในที่สุด และเพื่อให้การพัฒนาชุมชนตามโครงการต่างๆ ได้บังเกิดผลดีต่อประชาชนอย่างแท้จริง และเป็นการพัฒนาจิตใจของประชาชนให้พยายามช่วยเหลือตนเอง และพยายามช่วยเหลือผู้อื่น ด้วย ความพยายามทำการพัฒนาทุกๆ ด้านด้วยความรู้ ความสามารถของตนเอง บทบาทของ "การพัฒนาชุมชน" ในปัจจุบันนี้จึงมีภารกิจที่สำคัญ 5 ขั้นตอน ดังนี้²

1. การเตรียมชุมชน

1. การเตรียมคน เป็นการให้การศึกษอบรมเพื่อยกมาตรฐานระดับการศึกษาและประสิทธิภาพแก่ประชาชน เพราะการศึกษาเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่ช่วยให้ประชาชนเกิดความคิดลึกซึ้ง กว้างไกลและมีเหตุผล นอกจากนี้การฝึกอบรมทางด้านการจัดการเกี่ยวกับการดำรงชีวิตประจำวัน ได้แก่ การใช้จ่ายในครอบครัว โภชนาการ สุขภาพอนามัย การพัฒนาจิตใจ และปลูกฝังอุดมการณ์ ให้ประชาชนมีความสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบทั้งต่อตัวเอง ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ ให้ประชาชนรู้ว่าการสิ่งใดควรไม่ควรกระทำ การปลูกฝังคุณธรรมและ

²ยูวัฒน์ วุฒิเมธี. การพัฒนาชุมชนจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด บางกอก บล๊อค, 2534) น. 52-58.

ค่านิยมพื้นฐานของคนไทย จึงเป็นเรื่องสำคัญของการเตรียมคน หน่วยงานต่างๆ จะต้องเข้ามาช่วยกันดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

2. การเตรียมองค์กรของประชาชน การพัฒนาในทุกๆ ด้าน จะก้าวหน้ามั่นคงได้ก็โดยที่มีองค์กรของประชาชนเป็นฐานรองรับความรับผิดชอบในการปฏิบัติและรับผิดชอบในการใช้และบำรุงรักษา ด้วยเหตุนี้ การจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ของประชาชนในชุมชนจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งเพื่อเป็นการแบ่งภาระหน้าที่ความรับผิดชอบในการพัฒนาชุมชน ให้รับผิดชอบทั้งการปฏิบัติ การใช้ประโยชน์ และการดูแลรักษา ดังนั้นการจัดตั้งกลุ่มคนในชุมชนจะด้วยตามลักษณะของอายุ เพศ อาชีพ และลักษณะเฉพาะของงาน เป็นเรื่องที่ต้องกระทำ และหากสามารถพัฒนาองค์กรของประชาชนให้เจริญเติบโตขึ้นเป็นสถาบันของประชาชนในรูปแบบต่างๆ หรือองค์กรนิติบุคคลได้ก็เป็นเรื่องที่พึงกระทำ เช่น การตั้งเป็นสหกรณ์ สมาคม มูลนิธิ เป็นต้น เพื่อให้ครอบคลุมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง และความมั่นคงของชุมชน และพัฒนาศักยภาพในการบริหารการจัดการภายในองค์กร ตลอดจนการเพิ่มพูนความรู้ความสามารถและบุคลิกภาพของผู้นำและสมาชิก จึงเป็นเรื่องจำเป็นและมีความสำคัญยิ่ง

3. การเตรียมทรัพยากรในชุมชน เริ่มตั้งแต่การจัดเก็บข้อมูลทั่วไปของชุมชนในทุกๆ ด้าน ทั้งข้อมูลทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เพื่อจะได้ทราบสภาพและปัญหาที่แท้จริงของชุมชนและของประชาชนในทุกมิติ แล้วนำข้อมูลเสนอต่อองค์กรของประชาชนที่ได้จัดตั้งขึ้น เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาความต้องการที่จำเป็นและแท้จริงอีกครั้งหนึ่ง และดำเนินการสำรวจข้อมูลเฉพาะด้านของปัญหาและความต้องการอันแท้จริงและจำเป็น เพื่อหาแนวความคิดและความสามารถแก้ไขปัญหาคือการกระทำใดๆ เพื่อสนองความต้องการนั้น การเตรียมทรัพยากรในชุมชนนี้ นอกจากเป็นการเตรียมล่วงหน้าไว้ให้พร้อมเพื่อรองรับการดำเนินงานตามโครงการทั้งที่ประชาชนและรัฐบาลจะร่วมกันดำเนินการแล้ว ยังเป็นเครื่องช่วยให้ทราบสภาพของชุมชนทุก ๆ ด้าน ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ แหล่งบริการทางวิชาการ แนวโน้มของความเป็นไปได้ในการพัฒนา และศักยภาพหรือขีดความสามารถของการพัฒนาว่าจะสามารถดำเนินการในเรื่องใดได้มากน้อยเพียงใด วัสดุอุปกรณ์จะเอาได้ที่ไหนจากใครในชุมชนนั้น ๆ และอะไรบ้างที่ต้องขอสนับสนุนจากรัฐบาลหรือองค์กรเอกชน

4. การเตรียมศูนย์ปฏิบัติการของชุมชน การดำเนินการพัฒนาชุมชนนั้นคือ การระดมแนวความคิดใหม่ๆ วิทยาการใหม่ๆ วิธีการใหม่ๆ ตลอดทั้งการแสวงหาสิ่งจูงใจมากระตุ้นให้ประชาชนเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งแนวความคิด ความรู้ ทัศนคติ ค่านิยม และพฤติกรรมต่างๆ ดังนั้นควรจะต้องมีศูนย์กลางของการรวบรวมวิทยาการต่างๆ วัฒนธรรมประเพณี ผลงานของประชาชน เพื่อให้ประชาชนในชุมชนเองและคนภายนอกชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจและแรงบันดาลใจให้เกิดแนวความคิดที่พัฒนาปรับปรุงตัวเอง และชุมชนอย่างต่อเนื่องมากยิ่งขึ้น

5. การเตรียมมวลชน เป็นการเตรียมคนทุกเพศทุกวัยให้พร้อมที่จะเข้าร่วมดำเนินการพัฒนาได้ทุกโอกาส ที่จะมีการดำเนินการพัฒนาชุมชนของคนในทุกขั้นตอนการพัฒนา เช่น ต้องระดมพลังประชาชนในการแสวงหาข้อมูล การลงมือลงแรงปฏิบัติงาน เป็นต้น ดังนั้นการเตรียมมวลชนจึงเป็นการเตรียมพร้อมที่จะปฏิบัติงานขององค์กรต่าง ๆ ได้ทันที ด้วยเหตุนี้ การมีระบบการจัดการด้านสหพันธ์รวมกลุ่ม กล่าวคือเมื่อแบ่งเป็นองค์กรย่อย ๆ แล้ว ต้องสามารถจัดเป็นองค์กรรวมทั้งหมดของชุมชนไว้ด้วย ทั้งนี้ เป็นการเตรียมการในการสร้างความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันในชุมชนเป็นสำคัญ

2. การนำความคิดชุมชน

1) การนำความคิดในหมู่ผู้นำชุมชน ผู้นำมีบทบาทและอิทธิพลต่อการตัดสินใจยอมรับหรือไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดในชุมชน ในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนจะต้องปฏิบัติงานปรึกษาหารือปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนกับผู้นำตลอดเวลา และจะต้องเป็นการปฏิบัติทั้งทางด้านกรับฟังความคิดเห็นจากผู้นำ สอดแทรกวิชาการแนวความคิดใหม่ของแนวทางการพัฒนาเข้าสู่ผู้นำ และแสวงหาแนวทางและข้อปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงร่วมกัน ดังนั้น จึงหมั่นเยี่ยมเยียนพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้นำชุมชนอยู่เป็นนิจและต้องสามารถนำความรู้ความคิดใหม่ ๆ ไปพูดคุยได้ทุกโอกาส

2) การนำความคิดประชาชน นอกจากผู้นำชุมชนแล้ว ยังมีผู้นำเฉพาะเรื่องเฉพาะด้านอยู่ในหมู่ประชาชนด้วย ซึ่งกระบวนการนำความคิดประชาชนนั้นจะต้องเริ่มจากการให้ความสนใจต่อผู้นำชุมชน แล้วนำความคิดเห็นที่ได้จากการปรึกษาหารือกับผู้นำชุมชนไปพูดคุยปรึกษาหารือกับผู้นำหรือผู้ชำนาญการเฉพาะด้านของประชาชนด้วย เพื่อที่จะได้นำความคิดต่าง ๆ ไปพูดคุยปรึกษาหารือกับประชาชนต่อไป จากนั้นจึงนัดประชุมชาวบ้านเพื่อระดมความคิดของประชาชน และให้ประชาชนกำหนดและจัดลำดับปัญหาเร่งด่วน และระดับความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาขึ้นมา การกระทำเช่นนี้จะทำให้ประชาชนทุกคนทราบร่วมกันว่า เราจะทำอะไร เมื่อไรอย่างไร และอะไรจะทำก่อนหลัง เป็นการเตรียมพร้อมนำความคิดของประชาชน

3) การนำความคิดในหมู่ข้าราชการ นักวิชาการ เป็นการนำแนวความคิดปัญหาอุปสรรคและความต้องการของประชาชนมาสู่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อจะได้พิจารณาหาแนวทางเข้าไปสนับสนุนช่วยเหลือประชาชนในการแก้ไขปัญหาต่างๆ เป็นการร่วมกันพิจารณาทั้งความเป็นไปได้ในการดำเนินงาน ชี้ความสามารถของหน่วยงานนั้นๆ แนวทางที่จะเข้ามาช่วยสนับสนุนได้ รวมทั้งการนำความคิดที่ได้จากการปรึกษาหารือกันเสนอเข้าสู่การบรรจุลงในแผนพัฒนาตำบล แผนพัฒนาอำเภอหรือแผนพัฒนาจังหวัดแล้วแต่กรณี และเพื่อสั่งการปฏิบัติและประสานการปฏิบัติงานกับประชาชนต่อไป

3. การประสานการปฏิบัติงาน เป็นหัวใจสำคัญของการสร้างความเข้าใจในขีดความสามารถ และความพร้อมปฏิบัติงานของหน่วยงานต่างๆ และของประชาชนเป็นการปรับความเข้าใจในการปฏิบัติงานร่วมกัน ดังนั้นการติดต่อประสานงานจะต้องเป็นผู้รู้ปัญหา

ความต้องการของประชาชนเป็นอย่างดี รู้เข้าใจในโครงการ และขอบเขตความรับผิดชอบ ขีดความสามารถของหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการต่างๆ ในระดับหมู่บ้านอย่างดี และเข้าใจ รอบรู้แผนงานและโครงการตามแผนพัฒนาตำบล แผนพัฒนาอำเภอและแผนพัฒนาจังหวัด ว่ามี โครงการอะไรบ้าง จะดำเนินการเมื่อไร หน่วยงานไหนรับผิดชอบ และประชาชนกลุ่มใดเป็นผู้ รับผิดชอบโครงการ เพื่อจะได้ทำหน้าที่ผู้ติดต่อประสานงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ การติดต่อ ประสานงานสามารถดำเนินการในระยะเวลาต่างๆ ดังนี้

1. การติดต่อประสานงานก่อนดำเนินการตามโครงการ เป็นการแจ้งแผนและ ระยะเวลาดำเนินการของหน่วยงานนั้นๆ เป็นการล่วงหน้า ก่อนที่จะถึงเวลาเข้าไปดำเนินงานใน โครงการตามหน้าที่รับผิดชอบ ทั้งนี้ เพื่อหน่วยงานนั้นจะได้เตรียมตัวให้พร้อมก่อนดำเนินงาน และช่วยให้เกิดการต่อเนื่องในการดำเนินงานตามโครงการ

2. การติดต่อประสานงานระหว่างดำเนินการ จะต้องคอยเตรียมตัวประชาชนที่เข้า ร่วมดำเนินการ การสนับสนุนการขนส่งวัสดุ อุปกรณ์การดำเนินงาน และคอยช่วยเหลือร่วมแก้ไข อุปสรรคปัญหาต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นขณะปฏิบัติงานโครงการ ซึ่งปัญหานั้นอาจจะมาจากประชาชน หรือจากหน่วยงานที่ต้องร่วมมือปฏิบัติงานด้วยกัน

3. การประสานการใช้ประโยชน์จากโครงการ หรือการติดต่อประสานงานภายหลัง ที่โครงการเสร็จแล้ว โครงการพัฒนาชุมชนต่างๆ นั้นถือว่าทุกคนมีสิทธิจะได้รับประโยชน์เท่า เทียมกัน และจะต้องนำไปใช้ประโยชน์ให้มากที่สุดและยาวนานที่สุด การใช้ประโยชน์จาก โครงการจะต้องไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งแตกสามัคคีในหมู่ประชาชน ดังนั้นทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง จะต้องช่วยกันสร้างความเข้าใจ และจัดสรรผลประโยชน์จากโครงการให้ประชาชนอย่างเป็นธรรม และต่อเนื่อง โดยอาศัยองค์กรประชาชนและกลุ่มต่างๆ เข้ามาร่วมรับผิดชอบจัดสรรผลประโยชน์ และควบคุมดูแลรักษาอย่างใกล้ชิด

4. การเข้าร่วมดำเนินงานตามโครงการ เป็นการระดมสรรพกำลังทั้งนักวิชาการ เจ้าหน้าที่ ผู้อำนวยการความสะอาด และสนับสนุนต่างๆ ตลอดจนการแสวงหากำลังแรงงานจาก ประชาชน จึงเป็นหลักการพัฒนาชุมชนที่จะต้องดำเนินการอย่างจริงจัง มิฉะนั้นแล้วการ ดำเนินงานตามโครงการจะกลายเป็นฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐทำให้ประชาชน ซึ่งเป็นการผิดหลักการ พัฒนาชุมชน หรืออย่างกรณีที่ประชาชนพร้อมปฏิบัติงาน แต่เจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐบาลไม่พร้อมเข้า ช่วยเหลือ ก็จะทำให้เสียหลักจิตวิทยาและแรงบันดาลใจในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนของ ประชาชนได้

5. การติดตามและประเมินผลโครงการ การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการในการ เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องและเกี่ยวเนื่องกันตลอดระยะเวลา การดำเนินงานตามโครงการต้องสร้าง ขวัญและกำลังใจแก่ประชาชนและผู้ร่วมปฏิบัติงานจากหน่วยงานต่างๆ ตลอดเวลา ดังนั้นการ ดำเนินงานตามโครงการจะต้องมีระบบและวิธีการติดตามตรวจสอบงาน เพื่อเตรียมการเร่งรัดงาน แก้ไขอุปสรรคปัญหาตลอดเวลา เพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างราบรื่นไม่หยุดชะงัก จะช่วยให้

เกิดขวัญกำลังใจในการทำงานร่วมกัน และเมื่อการดำเนินงานตามโครงการเสร็จสิ้นลงแล้ว จะต้องมีการประเมินผลในด้านการปฏิบัติตามโครงการว่ามีอุปสรรคปัญหาหรือข้อดีเด่นในการทำโครงการนั้นอย่างไรบ้าง มีอะไรที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินงานตามโครงการที่มีลักษณะเดียวกันนี้ในโอกาสต่อไปหรือไม่ เป็นการรวมสร้างความมั่นใจในการปฏิบัติงานต่อไป และลดค่าใช้จ่ายและเวลาในการดำเนินงาน ในขณะที่เดียวกันจะต้องคอยเฝ้าประเมินผลที่เกิดจากการใช้ประโยชน์จากโครงการผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง สิ่งเหล่านี้จะช่วยในการวางแผนพัฒนาชุมชนที่ต่อเนื่องกัน ให้ไปสู่ความเจริญก้าวหน้าที่แท้จริง เป็นการเกื้อกูลให้แนวความคิดที่ว่าการพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการนำการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่องและเป็นไปในทางที่ดีขึ้นเรื่อยๆ

การพัฒนาชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างเป็นขั้นตอนตามลำดับก่อนหลัง ทุกขั้นตอน จะต้องให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการด้วย ในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนจะต้องทำอย่างต่อเนื่องเป็นกระบวนการ โดยมีขั้นตอนดังนี้³

1. การศึกษาชุมชน เป็นการเสาะแสวงหาข้อมูลต่างๆ ในชุมชน เช่น ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติ การเมือง การปกครอง และสภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชนปัญหาและความต้องการของชุมชนที่แท้จริง เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนต่อไป

2. การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน เป็นการวิเคราะห์ปัญหาร่วมกันกับประชาชนเป็นการนำข้อมูลต่างๆ ที่ได้จากการศึกษาชุมชนมาวิเคราะห์ถึงปัญหาความต้องการและสภาพที่เป็นจริง ผลกระทบ ความรุนแรงและความเสียหายต่อชุมชน การค้นหาสาเหตุของปัญหาชุมชน และการแสวงหาแนวทางการแก้ไขปัญหาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหาชุมชนจะเป็นแนวทางในการพิจารณาแก้ไขปัญหาแต่ละปัญหา ตามขีดความสามารถของชุมชนได้ง่ายขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนพัฒนาชุมชนอีกด้วย

3. การจัดลำดับปัญหาและความต้องการของชุมชน เป็นการนำปัญหาจัดตามลำดับความสำคัญ ว่าปัญหาใดที่ชุมชนส่วนรวมได้รับความเดือดร้อนมากที่สุด ปัญหาใดเมื่อแก้ไขแล้วนำไปสู่การแก้ไขปัญหาอื่นได้ง่ายขึ้น และเป็นปัญหาที่อยู่ในขีดความสามารถที่ประชาชนแก้ไขได้ สิ่งเหล่านี้จะเป็นแนวทางในการลงมือแก้ไขต่อไป

4. การวางแผนและโครงการเพื่อการพัฒนาชุมชน เป็นขั้นตอนให้ประชาชนร่วมตัดสินใจและกำหนดโครงการ ภายใต้ขีดความสามารถของประชาชน เป็นการกำหนดวัตถุประสงค์ แนวทางการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ มีการลำดับการดำเนินงานว่าควรทำอะไร ทำเมื่อใด ใครเป็นผู้ทำบ้าง ทำที่ไหน ทำไม่ถึงเลือกวิธีการดำเนิน เช่นนั้น

³สนธยา พลศรี. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. (สงขลลา: สถาบันราชภัฏสงขลลา, 2542) น. 99.

5. การดำเนินงานพัฒนาชุมชน เป็นการดำเนินงานตามแผนและโครงการที่กำหนดไว้ จึงต้องมีการบริหารโครงการ และการควบคุมและติดตามโครงการ เพื่อให้การดำเนินงานได้บรรลุตามเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ ในขั้นนี้อาจจะต้องคอยแนะนำการปฏิบัติงาน การให้คำปรึกษาหารือในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติงาน และส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานมากขึ้น

6. การประเมินผลงาน เป็นการติดตามความก้าวหน้าของงานที่กำลังดำเนินการตามโครงการ เพื่อปรับปรุงแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่พบได้อย่างทันท่วงที และเมื่อเสร็จสิ้นการดำเนินงานแล้วได้เป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่ อย่างไร จะได้ทราบถึงจุดเด่นจุดด้อยของการดำเนินงาน เพื่อจะได้นำไปปรับปรุงแก้ไข หรือผลสำเร็จของการพัฒนาจะได้นำไปสู่การขยายผลต่อไป

7. การทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรค เป็นการนำเอาผลจากการประเมินงานพัฒนาชุมชน มาหาแนวทางที่จะแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นให้หมดไป ทั้งในโครงการที่กำลังดำเนินการอยู่ และโครงการที่จะดำเนินการต่อไป

จากแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการกับการพัฒนาชุมชนข้างต้น ได้ชี้ให้เห็นว่าในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องประกอบไปด้วยขั้นตอนต่างๆ หลายขั้นตอน ซึ่งแต่ละขั้นตอนต้องดำเนินงานสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน จะขาดขั้นตอนหนึ่งขั้นตอนใดไม่ได้ นั้นหมายความว่าขั้นตอนต่างๆ ในงานพัฒนาชุมชนมีความสำคัญที่นักพัฒนาชุมชนหรือผู้ปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนจะต้องตระหนักและทำความเข้าใจเป็นอย่างดี สำหรับเนื้อหาต่อไปนำเสนอถึงขั้นตอนที่สำคัญของการพัฒนาชุมชน คือ การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน การวางแผนโครงการ การดำเนินงาน และการประเมินผล ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนในงานพัฒนาชุมชน

การศึกษาชุมชนกับการวิเคราะห์ชุมชนเป็นคำที่ถูกนำมาใช้ควบคู่กันไป ใช้อย่างกว้างขวางสำหรับนักพัฒนาและผู้ที่เกี่ยวข้องในงานพัฒนาทั้งในอดีตและปัจจุบัน เนื่องจากการศึกษาชุมชนเป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการพัฒนาชุมชน กล่าวคือการศึกษาชุมชนเป็นการศึกษาสำรวจหาสภาพการณ์และข้อเท็จจริงในด้านต่างๆ ของชุมชน ส่วนการวิเคราะห์ชุมชนเป็นการค้นหาเพื่อให้ได้คำตอบตรงตามปัญหา สภาพการณ์ที่ศึกษา หรือเพื่อค้นหาปรากฏการณ์ที่อยู่เบื้องหลังของข้อเท็จจริงเหล่านั้นตามความเป็นจริง ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจึงเป็นหัวใจของการเริ่มต้นที่จะไปสู่การพัฒนาที่มาจากความเข้าใจอย่างแท้จริง โดยเฉพาะในสถานการณ์ปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การศึกษาเรียนรู้และการวิเคราะห์เพื่อให้เข้าใจสถานการณ์ต่างๆ ของชุมชน ย่อมมีความจำเป็นและมีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาชุมชน

แนวคิดและความหมายการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน

แนวความคิดพื้นฐานในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนนั้น เป็นการกำหนดกรอบในการศึกษา เพื่อให้เกิดความรู้ที่เท่าทันสภาพของชุมชนที่มีเปลี่ยนแปลง ให้มีความเข้าใจในฐานะและความหมายของชุมชน เป็นการพิจารณาข้อเท็จจริงในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน และมีการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน เป็นต้น ซึ่งกรอบแนวคิดเหล่านี้เป็นหลักการพื้นฐาน เป็นเครื่องมือและข้อสังเกตทางทฤษฎีที่ถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นเครื่องมือส่วนหนึ่งในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม⁴ นักสังคมศาสตร์ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงจำเป็นต้องอาศัยกรอบคิดทฤษฎี ซึ่งมักจะแบ่งออกเป็น 2 แนวใหญ่ คือ แนวคิดทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ และกรอบแนวคิดทฤษฎีเศรษฐกิจศาสตร์การเมือง นอกจากนี้ยังต้องอาศัยปัจจัยและเงื่อนไขอื่นอีกในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน คือมีความคิดพื้นฐานว่าปรากฏการณ์ทางสังคมมีความสลับซับซ้อนหลากหลาย และมีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนและการมองปรากฏการณ์ทางสังคม เป็นการมองข้อมูลชุดหนึ่งที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบเวลาและสถานที่ที่บุคคลผู้นั้นสนใจ โดยอาศัยแนวความคิด ทฤษฎีเป็นเครื่องมือนำทางในการมองหาข้อมูล เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหมายและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นได้ ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนหรือปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพื่อต้องการที่จะอธิบายกระบวนการ เงื่อนไข กลไกในการเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งนักวิชาการได้พยายามพัฒนาวิธีการศึกษาขึ้นมาศึกษาเพิ่มเติม นอกจากแนวความคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง นักวิชาการโดยเฉพาะนักมานุษยวิทยา ได้กำหนดหลักการเบื้องต้นในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. ปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น มี 2 ระดับ คือปรากฏการณ์ที่อยู่ในระดับผิวหน้า ซึ่งเป็นสิ่งสังเกตเห็น พรรณนาหรือจำแนกปรากฏการณ์เหล่านี้ให้เห็นเป็นหมวดหมู่อย่างมีความหมายได้ โดยหลักการแล้วการพรรณนาปรากฏอย่างละเอียดจะช่วยให้เข้าใจสภาพการดำรงอยู่และกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ ยิ่งอธิบายมากเท่าใด ยิ่งเข้าใจปรากฏการณ์มากขึ้นเท่านั้น ในลักษณะที่สองปรากฏการณ์ที่อยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ผิวหน้า คือความพยายามที่จะศึกษาปรากฏการณ์ ค้นหาสาเหตุที่อยู่เบื้องหลังหรือที่ลึกลงไป เป็นการมองหาสาเหตุไม่ว่าจะเป็นทางด้านชีวภาพหรือทางสังคม วัฒนธรรม เพื่อเข้าใจปรากฏการณ์เบื้องหลัง เพื่อหาความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ในเชิงเหตุผล

⁴ชยันต์ วรรณะภุติ. "การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย" ใน คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. อุทัย ดุลยเกษม บรรณาธิการ, (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536) น. 34-46.

หรือที่มีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันทางประวัติศาสตร์ เบื้องหลังที่มา เป็นต้น ซึ่งเป็นการศึกษาหาความเป็นจริงทางสังคมในทุกด้าน

2. ปรากฏการณ์ทางสังคมนั้น เป็นปรากฏการณ์ที่มีความสลับซับซ้อน มีมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยการมองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างสัมพันธ์กับปรากฏการณ์อื่น หรือเป็นการมองอย่างองค์รวม รอบด้าน สัมพันธ์กันทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง เป็นการมองเพื่อทราบและเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์นั้นกับปรากฏการณ์อื่นๆ ว่ามีอยู่อย่างไร

3. โดยเหตุที่ความหมายของปรากฏการณ์ในสังคมหนึ่งถูกกำหนดขึ้น และเข้าใจความหมายร่วมกันในกลุ่มคน ซึ่งอยู่ในสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมเดียวกัน ดังนั้นนักมานุษยวิทยาจึงต้องตั้งคำถามว่า ความจริงที่เห็นเป็นความจริงของใคร ความเป็นจริงในสายตาของคนในสังคมที่ถูกศึกษาย่อมจะแตกต่างไป จากความเป็นจริงในสายตาของผู้ศึกษา ดังนั้นการยอมรับความเป็นจริงทางสังคมถูกสร้างและกำหนดโดยคนในสังคม การแสวงหาความเป็นจริงและความหมายของสังคมย่อมจะต้องอาศัยกฎเกณฑ์หรือรหัสของคนในสังคมนั้น เป็นเครื่องตัดสินและช่วยอธิบาย ทั้งนี้เพราะผู้ศึกษาชุมชนหรือนักวิจัยย่อมมีฐานะทางชนชั้นที่แตกต่างออกไป และเป็นคนนอกชุมชนอาจมีบรรทัดฐานที่แตกต่างกัน ซึ่งถ้าหากไม่ระวังแล้ว ผู้ศึกษามักจะใช้เกณฑ์ของตนเป็นเครื่องตัดสินหรืออธิบายปรากฏการณ์นั้น ย่อมทำให้การศึกษาแบบนี้ไม่สามารถสะท้อนความเป็นจริงของสังคมนั้นได้ ดังนั้นจึงต้องมีการศึกษาชุมชนในลักษณะของการมีส่วนร่วมมากขึ้น

4. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม ย่อมต้องอาศัยการเปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมหนึ่งๆ แตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไร มิติของการเปรียบเทียบย่อมช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถหาข้อสรุปเชิงสากลเกี่ยวกับปรากฏการณ์นั้นได้ โดยการเปรียบเทียบสังคมมากกว่าหนึ่งแห่ง การเปรียบเทียบข้อเหมือนหรือข้อแตกต่าง และการศึกษาโดยการให้รายละเอียดเกี่ยวกับบริบทหรือเงื่อนไขของสังคมนั้น จะช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์นั้นอย่างชัดเจนมากขึ้น

ดังนั้น การที่จะเข้าใจชุมชนเป็นอย่างดี จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องลงไปวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนจากสนาม โดยเริ่มตั้งแต่การศึกษาชุมชน จนถึงเทคนิควิธีการวิเคราะห์ชุมชน อย่างน้อยที่สุดควรที่ต้องมีการวางแผน โดยติดต่อหาชุมชนเพื่อที่จะลงไปปฏิบัติงานสนาม และสรุปผลของการวิเคราะห์ชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหาและวางแผนโครงการการแก้ไขปัญหา ตลอดจนการเตรียมชุมชนต่อไป

การศึกษาชุมชนวิเคราะห์จะต้องมีความละเอียดรอบคอบและดำเนินไปพร้อมๆ กัน เป็นการศึกษาข้อมูลไปด้วยแล้ววิเคราะห์ไปด้วย มิใช่เพียงแต่การไปเก็บข้อมูลในชุมชนเพื่อจะพรรณนาว่าชุมชนมีประชากรจำนวนเท่าใด ประกอบอาชีพอะไร มีประเพณีวัฒนธรรมอย่างไร มีปัญหาอะไรในการดำเนินชีวิต มีระดับการพัฒนาอย่างไร หรือเสมือนเป็นการบรรยายให้เห็นองค์ประกอบด้านต่างๆ ในลักษณะเป็นภาพนิ่งเท่านั้น โดยเฉพาะแนวคิดการศึกษาและการ

พัฒนาชุมชนในอดีต ที่มีความเชื่อเบื้องต้นว่าจำเป็นที่องค์กรพัฒนาจากภายนอกต้องนำทรัพยากรทุกชนิด นับตั้งแต่เงินทุน วิธีการทำงาน ความรู้ วิธีการจัดองค์กร หรือแม้แต่คุณค่าหรือจิตสำนึกในการพัฒนาเข้าสู่ชุมชน แต่ในความเป็นจริงประชาชนในชุมชนนั้นมิได้ว่างเปล่าอย่างที่เรานักพัฒนาคิด⁵ ในกลุ่มประชาชนหรือชุมชนมีทรัพยากรส่วนหนึ่งที่ดำรงอยู่แล้ว ไม่ว่าจะ เป็นศักยภาพพลังสร้างสรรค์ ภูมิธรรม ภูมิปัญญา วิธีการจัดองค์กร บุคลากร แม้แต่แนวคิดในการพัฒนาตนเองและชุมชนให้ดีขึ้น การขาดเพียงทุนทรัพย์นั้นมิได้หมายความว่าชุมชนจะขาดเสียทุกอย่าง การจนเงินทุนั้นมิได้หมายถึงการจนปัญญา จนใจหรืออับจนไปเสียทุกอย่าง ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจึงเป็นการศึกษาในส่วนที่ขาดหายไปร่วมกัน ไม่ละทิ้งของเก่า ไม่มัวเมาสิ่งใหม่ เพื่อพัฒนาสิ่งที่ดีร่วมกัน

จากข้อเท็จจริงดังกล่าว จึงมีการปรับเปลี่ยนแนวความคิดในการศึกษาชุมชนและการวิเคราะห์ชุมชน มาเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการที่ควบคู่กันไป คือทั้งศึกษาและวิเคราะห์ร่วมกัน ซึ่งสังเกตได้จากกระบวนการพัฒนาชุมชนที่เปลี่ยนจากบนลงล่าง มาเป็นจากล่างขึ้นบน (bottom-up approach) พร้อมกับได้มีการเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาจากการนำความรู้จากภายนอกเข้าไปแทนที่ความรู้ภายในชุมชน (strategies of substitution) มาเป็นการพยายามประสานความรู้ทั้งจากภายนอกและภายในเข้าด้วยกัน เพื่อให้เป็นประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน ที่องค์กรพัฒนาและองค์กรชาวบ้านจะมีบทบาทร่วมมือประสานกัน โดยอยู่บนพื้นฐานความเท่าเทียมกัน

แนวความคิดในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนดังกล่าว ทำให้มองเห็นการเข้าไปศึกษาวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจในสภาพต่าง ๆ ของชุมชนท้องถิ่นทั้งทางด้านกายภาพ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ หรือเพื่อให้เข้าใจถึงปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนอันเป็นสาเหตุ ปัจจัยที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังของข้อเท็จจริงเหล่านั้น โดยการศึกษาระดับอย่างถ่องแท้จะทำให้มองเห็นปรากฏการณ์ที่ชัดเจนขึ้น เพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ของชุมชนนั้นๆ แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนที่แตกต่างกันไป

สำหรับความหมายของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ได้มีนักวิชาการกล่าวไว้หลายท่าน กล่าวคือ ธนพรธณ ธานี⁶ กล่าวถึงความหมายของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน หมายถึงกระบวนการที่จะทำให้ นักพัฒนาสามารถวิเคราะห์ชุมชนในงานพัฒนาได้ ซึ่งการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจะมีความหมายตรงกันนั้น นักพัฒนาจะต้องยอมรับในแง่ที่ชุมชนแต่ละชุมชนมีความ

⁵ กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน. (กรุงเทพฯ: สมาคมทอริกแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนา, 2538) น. 13.

⁶ ธนพรธณ ธานี. การศึกษาชุมชน. (ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น: บริษัทเพ็ญพรินต์ติ้ง, 2540) น. 14.

แตกต่างกันในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อให้เข้าใจลักษณะของแต่ละชุมชนอย่างแท้จริง

ชยันต์ วรรธนะภูติ⁷ กล่าวถึงการศึกษาวិเคราะห์ชุมชน คือ การพยายามมุ่งที่จะศึกษาศักยภาพของชุมชน องค์กรชาวบ้าน และบทบาทของผู้นำในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน โดยการวิเคราะห์ชุมชนมีหลักเกณฑ์ที่คล้ายคลึงกันคือ เป็นการวิเคราะห์แยกย่อยให้เห็นองค์ประกอบต่างๆ ของชุมชน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยพิจารณาจากปัจจัยที่มาจากภายนอก เช่น การเข้ามาของรัฐ และปัจจัยภายในซึ่งอาจหมายถึงบทบาทของผู้นำ องค์กรชาวบ้าน กลุ่มชาวบ้าน ชนชั้น และที่สำคัญคือ พลังเหล่านี้ซึ่งมีกลุ่มต่างๆ เป็นตัวผลักดันภายใต้กรอบและเงื่อนไขทางวัฒนธรรม ดำเนินไปอย่างไร และมีผลออกมาอย่างไร ผู้ศึกษาวิจัยต้องอาศัยแนวคิดทฤษฎี ในฐานะเครื่องมือนำทางในการศึกษา

กาญจนา แก้วเทพ⁸ กล่าวถึงการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน หมายถึง การค้นหาสาเหตุที่อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ต่างๆ เช่น ทำไมคนไทยปลูกข้าว แต่กลับไม่มีข้าวกิน เป็นต้น เพื่อดูเบื้องหลังสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของเหตุการณ์ ซึ่งอาจจะเป็นมูลเหตุจูงใจ ความหมายต่างๆ และหมายถึงการแยกแยะองค์ประกอบของสิ่งต่างๆ ออกมาเป็นชิ้นส่วนย่อยๆ แล้วค้นหาโครงสร้างดังกล่าว สำหรับการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนเสนอการวิเคราะห์ชุมชน สังคม ว่าเป็นการวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของชุมชน ชีวิตของคนในชุมชน ลักษณะทางกายภาพ โครงสร้างปัจจุบันด้านต่างๆ ของชุมชน เป็นต้น วิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของปัญหา พลังของการแก้ไขปัญหา การวิเคราะห์ทบทวนอดีตและปัจจุบัน การดำรงชีวิตความเป็นอยู่ รวมถึงการทบทวนตัวเองของนักพัฒนาและชาวบ้าน และกิจกรรม กระบวนการทำงานที่ได้ลงมือไป ทั้งนี้จะช่วยให้อุคคณภายนอก นักพัฒนา มีความเข้าใจ ชุมชนอย่างรอบด้านและลุ่มลึก และเพื่อให้เกิดจิตสำนึกที่ถูกต้องต่อชุมชนและสังคมของตนเอง

จิตติ มงคลชัยอรัญญา⁹ กล่าวว่า การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน หมายถึง การที่นักพัฒนาซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชนหรือผู้มีอาชีพอื่น เข้าไปเรียนรู้เรื่องราวของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่า ชุมชนมีองค์ประกอบใดบ้าง มีโครงสร้าง มีคุณลักษณะทั้งทางด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การเรียนรู้ อย่างไร มีสถานการณ์ใดเกิดขึ้นในชุมชนบ้าง มีประวัติความเป็นมาอย่างไร คนในชุมชนมีความเป็นอยู่อย่างไร มีความคิดเห็นต่อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวเขาอย่างไร มีปัญหา ความเดือดร้อนอย่างไร มีความต้องการที่จะแก้ไขปรับปรุงหรือไม่ มีศักยภาพในชุมชนอะไรบ้าง เช่น ผู้นำ กลุ่มหรือการรวมตัวที่เข้มแข็ง เป็นต้น

⁷ชยันต์ วรรธนะภูติ. คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. 2536, น. 170.

⁸กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน. 2538, น. 175.

⁹จิตติ มงคลชัยอรัญญา. การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา. เอกสารประกอบการเรียนภาควิชาการพัฒนชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540. น. 4.

และได้สรุปถึงการศึกษาวិเคราะห์ชุมชนที่มีประสิทธิภาพ ว่าต้องนำมาซึ่งความรู้เกี่ยวกับสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนกับความเข้าใจเรื่องของคนในชุมชน ว่าเขามีแบบแผนในการดำเนินชีวิตและการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ อย่างไร เพื่อให้สามารถระบุปัญหา และกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหานั้นได้อย่างถูกต้อง รวมทั้งประเมินศักยภาพต่างๆ ของชุมชนได้ อันจะนำมาซึ่งการกำหนดโครงการ กิจกรรมเพื่อการพัฒนาหรือการแก้ไขปัญหาโดยทั้งที่ชุมชนเสนอเองและจากการวิเคราะห์ของผู้ศึกษา

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน¹⁰ กล่าวถึงความหมายและขอบเขตของการวิเคราะห์ชุมชน คือ กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องของคนและสังคมหมู่บ้าน ศึกษาสิ่งที่เป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ซึ่งได้แก่ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมและจิตสำนึกในระดับและนอกชุมชน สำหรับวัฒนธรรมนั้น มีความสัมพันธ์กับวิถีการผลิตของชุมชน และมีวิวัฒนาการ เมื่อวิถีการผลิตเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมของชาวบ้านก็เปลี่ยนแปลงไป จึงต้องศึกษาพัฒนาการของวิถีการผลิตและวัฒนธรรมของชาวบ้านในช่วงประวัติศาสตร์ การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจึงประกอบด้วย การศึกษาประวัติของหมู่บ้านสภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในปัจจุบัน สัมพันธภาพส่วนต่างๆ ภายในและรอบๆ ชุมชน วัฒนธรรมการดำรงชีวิตของชาวบ้าน และระบบคิดของชาวบ้าน ซึ่งการศึกษาความเป็นมาของชุมชนจะช่วยให้มองเห็นการเคลื่อนไหวของชุมชน การแทรกแซงของอิทธิพลภายนอก การดำรงอยู่และการสูญหายไปของคุณค่าที่ดีต่างๆ ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจสภาพและปัญหาในปัจจุบัน ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาอย่างมีเป้าหมาย และได้เสนอแนวทางการวิเคราะห์โดยมองว่านักพัฒนาที่มีแนวคิดต่างกันจะวิเคราะห์หรือมองชุมชนโดยได้ข้อสรุปออกมาต่างกัน และเป็นปัจจัยกำหนดการทำงานต่างกันด้วย แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชน ที่ทำให้ผลการวิเคราะห์ออกมาแตกต่างกันมี 4 แบบ คือ

1. เป็นการมองโดยยึดค่านิยม ความเชื่อ ความคุ้นเคย และแบบแผนการใช้ชีวิตของตนเองเป็นหลัก และมองเพียงปรากฏการณ์ผิวเผิน โดยสรุปว่าความจริงสังคมโดยรวมยังดี เพียงแต่บางกลุ่มเท่านั้นที่ต้องการความช่วยเหลือ นักพัฒนาที่มองแบบนี้จะทำงานแบบสงเคราะห์
2. เป็นการมองโดยยึดตนเองเป็นหลักเช่นเดิม แต่มองว่า มีบางส่วนของสังคมที่ยังไม่เหมาะสม ต้องแก้ไข ผู้ที่มองแบบนี้งานก็ออกมาแบบกึ่งพัฒนากึ่งสงเคราะห์
3. มองโดยยึดตนเองเป็นหลัก แต่เพิ่มความพยายามในการศึกษาต้นตอของปรากฏการณ์ต่างๆ ในมุมกว้างขึ้น ซึ่งพบว่า สังคมยังมีโครงสร้างที่ไม่เหมาะสมและไม่เป็นธรรม แต่ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจวิถีชีวิตและวัฒนธรรมตลอดจนระบบคิดของชาวบ้านในชุมชน จึงใช้ระบบคิดของตนซึ่งได้รับอิทธิพลจากสังคมเมืองเป็นบรรทัดฐานในการวัดความถูกต้อง งานที่ออกมาจะเป็นแบบปฏิวัติสังคม

¹⁰วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. การพัฒนาชนบทไทย. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531) น. 22, 227.

4. พยายามมองให้พ้นจากจากตนเอง พยายามขจัดทัศนคติที่มีไว้ล่วงหน้าออกไปเสียก่อน มองให้ถึงวิถีชีวิต วัฒนธรรม และระบบคิดของประชาชนในชุมชน ไม่นำบรรทัดฐานของตนเองไปเปรียบเทียบหรือตัดสินการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ ของชาวบ้าน พร้อมทั้งจะสร้างจิตสำนึกหรือปรับปรุงวิธีปฏิบัติใหม่ๆ ขึ้นมาโดยยึดประชาชนเป็นหลัก การดำเนินงานพัฒนาจะมุ่งเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นสังคมที่มีคุณภาพอย่างแท้จริง

อคิน รพีพัฒน์¹¹ ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์ชุมชนว่า ต้องวิเคราะห์ในด้านของโครงสร้างและหน้าที่ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชน และความแน่นแฟ้นในการร่วมตัวของสังคม และหน้าที่ของสังคมหรือสถาบันที่เป็นแบบแผนพฤติกรรมของสังคม เช่นกรณี “บทเรียนจากยกกระบัตร” ได้วิเคราะห์ถึงว่า การเปลี่ยนแปลงในชุมชนไม่ได้เกิดจากคนภายนอกฝ่ายเดียว แต่เป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างภายนอกกับภายในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นลักษณะพลวัตของชุมชน ที่เกิดจากความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่างๆ ซึ่งได้บทเรียนในการวางแผนพัฒนาชนบท เช่น จำเป็นต้องศึกษาประวัติและวิวัฒนาการของท้องถิ่นโดยละเอียด และศึกษาถึงโครงสร้างอำนาจผู้นำท้องถิ่น รวมทั้งฐานอำนาจผู้นำ และมีอิทธิพล ตลอดจนผลประโยชน์ในด้านต่างๆ และการเลือกกลุ่มเป้าหมาย ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและปัญหาาร่วมกันที่จะสามารถรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาร่วมกัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกระบวนการช่วยเหลือตนเอง เป็นต้น

อภิชาติ ทองอยู่¹² กล่าวถึงเนื้อหาของการวิเคราะห์ชุมชนและสังคมโดยสังเขป คือ

1. เนื้อหาเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงของชีวิตชุมชน ชีวิตบุคคล พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงสภาพปัญหาปัจจุบันของชุมชน สาเหตุต่างๆ และอนาคตของชุมชน

2. พิจารณาดูเนื้อหาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากภายนอกแล้ว ควรสนใจต่อปฏิกริยาของคนในชุมชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงปฏิกริยาได้แก่ ด้านอารมณ์ความรู้สึก ด้านความคิดเห็น ด้านการกระทำ

3. เนื้อหาการวิเคราะห์หาขุมพลัง ที่มีอยู่เพื่อเป็นต้นทุนสำหรับการก้าวเดินต่อไปได้แก่ ขุมพลังในแง่ความรู้สึก ความสามารถ สติปัญญาสำหรับการแก้ไขปัญหา และขุมพลังในแง่คุณค่า คุณธรรม คุณงามความดีที่มีในชุมชน และถ้าเมื่อวิเคราะห์ในแง่ระบบคุณค่า จะพบว่า เป็นคุณค่าที่ชุมชนสร้างมาเองเห็นได้จากการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ เป็นค่านิยมที่อำนาจจากภายนอกสอดแทรกเข้ามา และการปรับประสานระหว่างคุณค่าดั้งเดิมและค่านิยมแบบใหม่

¹¹อคิน รพีพัฒน์. “การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในการวิจัยเชิงคุณภาพ.” ใน *คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา*. อุกัย ดุลยเกษม บรรณาธิการ. 2536, น. 56.

¹²อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ. *การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน*. 2538, น. 198.

บัณฑิตร อ่อนดำ และ วิริยา น้อยวงศ์ นยางค์¹³ กล่าวถึงการวิเคราะห์ชุมชนว่า ประกอบด้วย การวิเคราะห์พื้นที่หรือการวิเคราะห์สถานการณ์ซึ่งกระทำอยู่เสมอ การวิเคราะห์ การวางแผนทั้งหมด การกำหนดสาเหตุของกิจกรรมอันตั้งอยู่บนรากฐานของความคิดและปัญหา ความต้องการ ส่วนเรื่องที่น่ามาวิเคราะห์สถานการณ์ในชนบทมีดังนี้ ใครทำอะไร เมื่อใด อย่างไร และทำไม รวมทั้งภาวะผู้นำและเจตนาารมณ์ของชุมชน บทบาทชายหญิงและเยาวชน ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวในชุมชน อิทธิพลของชุมชน ความคิดและความต้องการที่แท้จริง ของชุมชน มีศักยภาพและทรัพยากรอะไรบ้างในชุมชนที่จะนำมาสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนได้

แนวคิดและความหมายของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนนั้น มีการเปลี่ยนแปลงในมิติต่าง ๆ มากขึ้น จากเดิมที่ให้เน้นบุคคลภายนอกชุมชนมาศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแต่เพียงฝ่ายเดียว มาเป็นการศึกษาวิเคราะห์ที่ให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษา ในลักษณะของการมีส่วนร่วมในการศึกษา การทำงาน และการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม ซึ่งจะทำให้การศึกษวิเคราะห์ชุมชนมีความชัดเจนมากขึ้น ที่สำคัญทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถประเมินตนเองผ่านการศึกษวิเคราะห์ได้ กล่าวคือชุมชนท้องถิ่นจะรู้จักตนเองมากขึ้น

วัตถุประสงค์และความสำคัญของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน

การศึกษาทำความเข้าใจชุมชนในฐานะที่เป็นหน่วยการศึกษาหรือวิเคราะห์ มีความสำคัญต่อการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนทั้งสิ้น เนื่องจากการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนมีวัตถุประสงค์เพื่อหาข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้นๆ ทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง เพื่อนำมาซึ่งความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถในการกำหนดปัญหา การประเมินศักยภาพในด้านต่างๆ ของชุมชน อันจะนำมาซึ่งโครงการและกิจกรรม เพื่อการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหา ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน และมีลักษณะที่เฉพาะหรือมีลักษณะของความเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชน

ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจึงต้องศึกษาอย่างละเอียดของแต่ละชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องสมบูรณ์และเชื่อถือได้ การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนของแต่ละชุมชนอาจจะไม่สามารถสรุปทั่วไปให้กับชุมชนอื่นได้ แต่อาจจะเป็นแนวทางศึกษาชุมชนอื่นได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์

¹³บัณฑิตร อ่อนดำ และวิริยา น้อยวงศ์ นยางค์. ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท: ประสบการณ์ของประเทศไทย. (กรุงเทพฯ: ภาควิชาการพัฒนารัฐบาลชนบท คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533) น. 133.

ของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนครั้งนั้นๆ ซึ่ง สมศักดิ์ ศรีสันติสุข¹⁴ กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนไว้ดังนี้

1. การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อหาข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ข้อมูลของการวิเคราะห์ชุมชนประเภทนี้ มักจะเป็นการศึกษาชุมชนที่ต้องการทำการเก็บข้อมูล เพื่อการวิเคราะห์ชุมชนมีลักษณะเป็นการบรรยายมากกว่าที่จะเป็นการอธิบายหาเหตุและผลในเรื่องของความสัมพันธ์ของข้อมูลต่างๆ ในชุมชน การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะนี้ อาจจะต้องใช้ระยะเวลายาวและข้อมูลที่ได้อาจจากการวิเคราะห์ชุมชนสามารถที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนการพัฒนาต่อไป

2. การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อทดสอบข้อเท็จจริงต่างๆ ข้อมูลที่กล่าวนี้หมายถึงการทดสอบสมมติฐานที่ตั้งไว้ว่าเป็นจริงหรือไม่ เกี่ยวกับชุมชนอย่างไรบ้าง การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะนี้จึงเป็นการวิเคราะห์เฉพาะเรื่องที่เกิดขึ้นภายในชุมชนตามวัตถุประสงค์หรือสมมติฐานที่มีอยู่ อาทิ การวิเคราะห์ชุมชนเกี่ยวกับความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ภายในชุมชน หลังจากตั้งวัตถุประสงค์เฉพาะเรื่องเกี่ยวกับความขัดแย้ง และนำไปทดสอบสมมติฐานต่างๆ จึงเป็นการวิเคราะห์ชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการทดสอบข้อเท็จจริงมากยิ่งขึ้น

3. การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในงานพัฒนา ข้อมูลของชุมชนที่ได้จากการวิเคราะห์ชุมชนจะมีลักษณะที่พิจารณาปัญหาต่างๆ มีสาเหตุมาจากอะไรบ้าง เพื่อนำข้อมูลต่างๆ นำไปแก้ไขปัญหาและใช้ประโยชน์ในการวางแผนในระดับนโยบายที่ก่อให้เกิดการพัฒนาได้ การวิเคราะห์ชุมชนนี้ยังใช้ทฤษฎีชุมชนประกอบการอธิบายสาเหตุและแนวทางในการแก้ไขปัญหา เพื่อที่จะแยกแยะประเภทข้อมูลต่างๆ ในการที่จะตอบปัญหาตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน ซึ่งอาจจะใช้วิธีการศึกษาเชิงปริมาณหรือคุณภาพก็ได้

4. การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชน การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะนี้จะใช้เวลาไม่มากนัก มักจะเป็นการวิเคราะห์ปัญหาต่างๆ เท่าที่สามารถจะทำได้ หลังจากนั้นจะเป็นการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา เพื่อจะได้นำไปดำเนินการวางแผนแก้ไขปัญหา และดำเนินการแก้ไขปัญหาจนกระทั่งมีการประเมินผลระยะแรกของโครงการที่ได้ดำเนินการไป

5. การวิเคราะห์ชุมชนร่วมกันระหว่างนักพัฒนาและชาวบ้าน เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะเช่นนี้เป็นการค้นหาปัญหาต่างๆ ของชุมชนโดยการร่วมมือกันระหว่างนักพัฒนาและชาวบ้านเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ร่วมกันในการวางแผนแก้ไขปัญหา การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวินิจฉัยชุมชน ที่เกิดจากการติดต่อสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนความรู้ในเชิงวิเคราะห์ระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้าน เพื่อหาข้อเท็จจริงนำไปแก้ไขปัญหาของชุมชนต่อไป

¹⁴สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. สังคมวิทยา: หลักการศึกษา วิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536) น.105.

6. การวิเคราะห์ชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชน การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะนี้เป็นการวิเคราะห์ปัญหา และความต้องการของชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชนเอง เช่น ผู้ใหญ่บ้าน พระสงฆ์ ครูในชุมชน และชาวบ้าน เป็นต้น เป็นการวิเคราะห์ที่น่าเชื่อถือในแง่ที่ว่าบุคคลภายในชุมชนได้ตระหนักและมีจิตสำนึกที่จะพัฒนาชุมชนด้วยความรู้ความสามารถของตน การวินิจฉัยปัญหาและความต้องการจะมีลักษณะที่จะเป็นความต้องการของชุมชนมากที่สุด หนึ่งลักษณะการวิเคราะห์ชุมชนแบบนี้จะต้องทำการวิเคราะห์โดยกลุ่มบุคคลหรือเป็นคณะกรรมการ จะทำให้ได้ข้อสรุปในด้านปัญหาและความต้องการของชุมชนที่แท้จริงมากที่สุด

จากวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนดังกล่าว จึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นในการศึกษาชุมชนหลายประการดังนี้¹⁵

1. เป็นแนวทางพื้นฐานของผู้ปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนเพราะเป็นการขยายความต้องการทางการศึกษาไปสู่สังคมอื่นทราบความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความบกพร่องของสถาบันในสังคม
2. เป็นการกระตุ้นให้ประชาชนในชุมชนตระหนักถึงปัญหาความต้องการที่จำเป็น อันเป็นพื้นฐานในการวางแผนพัฒนาของตนเองร่วมกับผู้ปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน
3. เป็นแนวทางสำหรับการวางแผน ในการศึกษาอบรมนอกโรงเรียนในด้านความรู้ต่างๆ ให้เหมาะสมกับแนวทางในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนนั้น
4. เป็นพื้นฐานการรวมกลุ่มในชุมชนเพื่อนำไปสู่การช่วยเหลือกันเองในชุมชนทางเศรษฐกิจตามวิถีทางประชาธิปไตย ประกอบกับชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงต้องศึกษาสภาพชุมชนให้เป็นปัจจุบันอยู่เสมอ
5. เป็นเครื่องมือในการวัดความก้าวหน้าของความสำเร็จความล้มเหลวของการดำเนินงานพัฒนาชุมชน

อนรรักษ์ ปัญญาวัฒน์¹⁶ ได้กล่าวถึงความสำคัญของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนว่า

1. เพื่อนำมาซึ่งความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถในการกำหนดปัญหา การประเมินศักยภาพในด้านต่างๆ ของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้โครงการและกิจกรรมเพื่อการพัฒนา รวมทั้งการแก้ไขปัญหา ได้รับการวิเคราะห์และความร่วมมือจากทั้งผู้ศึกษาและบุคคลในชุมชนเอง
2. เพื่อหาข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน คือเป็นการหาความรู้ใหม่หรือเป็นการเพิ่มเติมความรู้ให้มากยิ่งขึ้น การหาข้อเท็จจริงอาจจะเป็นข้อเท็จจริงในลักษณะกว้างทั่วไปหรือลึกซึ่งมีการวิเคราะห์สิ่งต่างๆ อย่างละเอียดก็ได้ ตามวัตถุประสงค์ในการศึกษา

¹⁵ สานิตย์ บุญชู. การพัฒนาชุมชน: ชุมชนศึกษาและวางแผนโครงการ. (เอกสารทางวิชาการ หมายเลข 2 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525) น. 1-2.

¹⁶ อนรรักษ์ ปัญญาวัฒน์. การศึกษาชุมชนเชิงพหุลักษณะ บทเรียนจากวิจัยภาคสนาม. (กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2548) น. 113-120.

3. เพื่อทดสอบความรู้เดิมให้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เป็นการทดสอบความรู้ต่างๆ เพื่อยืนยันและเป็นการทำให้ความรู้เดิมนั้นน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เป็นเรื่องของการที่จะสร้างแนวความคิดและทฤษฎีใหม่ขึ้น

4. เพื่อนำข้อเท็จจริงไปใช้ประโยชน์ในงานพัฒนา ซึ่งนับว่ามีประโยชน์และสำคัญต่องานพัฒนาอย่างมาก เพราะจะได้นำไปวางแผนและนำไปปฏิบัติในงานพัฒนา ซึ่งถ้านักพัฒนาปราศจากการศึกษาชุมชนจะทำให้ไม่เข้าใจในงานพัฒนา

5. เพื่อเข้าใจชุมชนท้องถิ่นหรือหมู่บ้านที่จะพัฒนา ความเข้าใจนี้จะเป็นประโยชน์ในการดำเนินการประชุม (ระดมความคิด) เพื่อช่วยงานการพัฒนาหมู่บ้าน และเพื่อศึกษากลุ่มบุคคลต่างๆ ในชุมชนหรือหมู่บ้าน

6. เพื่อให้เข้าใจและเห็นช่องทางในการกระตุ้น ส่งเสริมให้คนหรือกลุ่มในชุมชนได้ริเริ่มกิจกรรมต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาของตน

การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนถือได้ว่าเป็นหัวใจที่สำคัญในงานพัฒนาชุมชน ที่นักพัฒนาชุมชนหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาจะต้องดำเนินการในขั้นตอนแรกๆ ซึ่ง อคิน รพีพัฒน์¹⁷ กล่าวถึงการวิเคราะห์ชุมชนว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนาชุมชน ด้วยเหตุผลดังนี้

1. เป็นกระบวนการซึ่งทำให้เห็นถึงปฏิกิริยาหรือการสนองตอบต่อปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบต่างๆ และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นข้อมูลประกอบในการวางแผนการพัฒนาได้อย่างดี

2. เป็นการศึกษาวิจัยระดับจุลภาคเน้นเฉพาะในท้องถิ่นที่มีขอบเขตพื้นที่ไม่กว้าง จึงทำให้ผู้ศึกษาวิจัยสามารถเจาะเข้าไปค้นคว้าและวิเคราะห์ปัญหาเฉพาะของท้องถิ่นนั้นๆ หรือปัญหาเฉพาะของส่วนใดส่วนหนึ่งของท้องถิ่นนั้นได้โดยสะดวก ซึ่งทำให้วางแผนการพัฒนาที่เหมาะสมกับท้องถิ่นได้ดี

3. เป็นการศึกษาวิจัยระดับจุลภาคอาจเป็นชุมชนที่มีสมาชิกประมาณ 100-200 ครอบครัว ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยจะต้องวิเคราะห์ให้ได้ว่ามีกลุ่ม แบ่งพวกทางสังคมอย่างไร กลุ่มใดมีฐานะเช่นใด และมีปัญหาอย่างไรบ้าง ซึ่งจะเอื้อต่อการวางแผนพัฒนาและกำหนดกลุ่มบุคคลเป้าหมายได้

4. ในกระบวนการวิเคราะห์ชุมชนร่วมกับสมาชิกของชุมชน หรือบางกลุ่มของชุมชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการพัฒนา การวิจัยเชิงคุณภาพ และการวิเคราะห์ชุมชน จะเป็นประโยชน์ในการที่บุคคลและกลุ่มบุคคลในชุมชนที่จะทำการวิเคราะห์ชุมชนร่วมกับผู้ศึกษาวิจัย การวิเคราะห์ชุมชนเชิงคุณภาพ

¹⁷อคิน รพีพัฒน์. "การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในการวิจัยเชิงคุณภาพ" ใน คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. 2536. น. 108.

นอกจากนี้ สนธยา พลศรี¹⁸ กล่าวถึงประโยชน์ของการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนว่ามีประโยชน์หลายประการ ดังนี้

1. เป็นแนวทางในการพิจารณาแก้ไขปัญหาแต่ละปัญหา ตามขีดความสามารถของชุมชน
2. ทำให้ทราบว่าปัญหาใดแก้ไขได้ง่าย ปัญหาใดแก้ไขได้ยาก สามารถเลือกดำเนินการได้ก่อนหลังตามลำดับ หรือปัญหาใดแก้ไขพร้อมๆ กันได้ ก็ดำเนินการไปพร้อมๆ กัน
3. เป็นการเตรียมการในการแก้ไขปัญหาล่วงหน้า ทำให้การดำเนินการแก้ไขปัญหานั้นไปอย่างมีประสิทธิภาพ
4. เป็นประโยชน์ต่อการวางแผนพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง เพราะการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนนั้นเป็นการเชื่อมโยงปัญหาทั้งหมดเอาไว้ในทุกแง่มุม

จากความสำคัญและความจำเป็นที่นักพัฒนาจะต้องศึกษาวิเคราะห์ชุมชนดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนมีประโยชน์หลายประการในหลายแง่หลายมุม ที่จะต้องใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนา กล่าวคือ

1. การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนเป็นการหาข้อเท็จจริง เพื่อการตัดสินใจในการกำหนดนโยบาย เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ และการวางแผนและโครงการปฏิบัติงาน
2. เพื่อกำหนดทางเลือกเป็นการหาวิธีการที่จะมาปฏิบัติงานให้เหมาะสม ตอบสนองความต้องการของชุมชน เพื่อให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพ
3. สามารถรู้และเข้าใจปัญหาอย่างเร่งด่วนที่จะมาจัดลำดับความสำคัญของโครงการ และเพื่อประโยชน์ในการวางแผน
4. ทำให้แก้ไขปัญหอย่างเป็นระบบ สอดคล้องต่อเนื่องและสนับสนุนซึ่งกันและกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
5. เป็นพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน
6. เป็นข้อมูลพื้นฐานของการวิจัยประเมินผลการพัฒนาชุมชน

จึงกล่าวได้ว่า การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนเป็นการจัดการข้อมูล การจัดการความรู้ การแยกประเภทข้อมูลออกเป็นส่วนต่างๆ หลังจากได้เก็บรวบรวมข้อมูลมาแล้ว อาจจะเพื่อดูความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงต่างๆ ปัจจัยอะไรเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลง และแยกแยะทำความเข้าใจกับปัญหาการพัฒนาที่มีความสลับซับซ้อนและต้องการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยชาวบ้าน นอกจากนี้อาจจะวิเคราะห์ถึงปรากฏการณ์ และความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคล ความสัมพันธ์ทางสังคม ชนชั้น ปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายในและภายนอกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ทั้งเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมของชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากการวิเคราะห์ชุมชนเป็นขั้นตอนที่สำคัญและจำเป็นยิ่งสำหรับนักพัฒนา ที่จะต้องทำการศึกษาวิเคราะห์

¹⁸สนธยา พลศรี. ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. 2542, น. 107.

ชุมชน ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ โดยใช้กระบวนการของการวิเคราะห์ชุมชนทุกขั้นตอนอย่างถูกต้อง เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาต่อไป

ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนเป็นสิ่งปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนและบุคคลที่มีส่วนได้รับประโยชน์จากการพัฒนาชุมชนจะต้องตระหนักถึง และกระทำการเพื่อเป็นพื้นฐานที่จะได้เข้าใจถึงสถานะของสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ความต้องการและปัญหาในชุมชนนั้นๆ อย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง อันเป็นประโยชน์ต่อการนำไปวิเคราะห์หาแนวทางในการวางแผนโครงการพัฒนาชุมชนต่อไป นอกจากนี้การศึกษาชุมชนยังมีผลตอบสนองให้การวางแผนโครงการต่างๆ ในงานพัฒนาชุมชนให้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับสภาพความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในปัจจุบัน และบรรลุไปสู่เป้าหมายอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น

หลักการศึกษาระบุวิเคราะห์ชุมชน

ในการศึกษาระบุวิเคราะห์ชุมชนประเภทต่างๆ ที่มีความหลากหลายนั้น ควรนำแนวคิดต่างๆ มาเพิ่มเติมเพื่อให้สามารถนำมาใช้ทำความเข้าใจ กับสภาพความเป็นจริงของชุมชนและสังคมให้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อชุมชนมีความสัมพันธ์กับรัฐในกระบวนการพัฒนามากขึ้น และในขณะที่มีการขยายตัวของความต้องการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งทำให้ชุมชนกลายเป็นเวทีของการแย่งชิงทรัพยากร ดังนั้นแนวคิดที่จะนำมาใช้ในการศึกษาระบุวิเคราะห์ชุมชน จึงจำเป็นต้องขยายให้เป็นประโยชน์ในการอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วย

ชยันต์ วรรณะภูดี¹⁹ ให้แนวทางหรือข้อเสนอแนะในการศึกษาระบุวิเคราะห์ชุมชนไว้ดังนี้

1. ประวัติศาสตร์หมู่บ้านและรูปแบบการใช้ทรัพยากร คือการศึกษาหมู่บ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ทรัพยากรตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงการใช้ทรัพยากรในการผลิตในปัจจุบัน เป็นการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านเป็นช่วงๆ เพื่อจำแนกให้เห็นปัจจัยที่เข้ามกระทบในลักษณะการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ

2. ผู้นำและบทบาทของผู้นำในฐานะของ “คนกลาง” การศึกษาผู้นำของชุมชนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อความเข้าใจหมู่บ้าน เป็นการศึกษารูปร่างอำนาจในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับระบบภายนอก การตัดสินใจของหมู่บ้านในการเลือกผู้นำ และการได้มาซึ่งอำนาจ เพื่อเข้าใจภาวะผู้นำในชุมชน ซึ่งกลุ่มผู้นำมีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวเชื่อมระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ การกระจายผลประโยชน์ในชุมชน และทิศทางการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

3. การศึกษาชุมชนเป็นการศึกษาทั้งในด้านความสัมพันธ์ และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อให้เข้าใจสภาพการณ์ต่างๆ ได้ดีขึ้น

¹⁹ชยันต์ วรรณะภูดี. “การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย” ใน คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. 2536, น. 40-48.

4. การสร้างแบบจำลอง (model) เพื่อเป็นเครื่องมือนำทางในการศึกษาและอธิบาย เช่น ศึกษาลักษณะสำคัญที่เป็นองค์ประกอบหรือกลไกในการรวมกลุ่มของชุมชน ลักษณะครอบครัวขยายที่อาศัยอยู่ร่วมกันในบริเวณบ้านเดียวกัน ระบบเครือญาติที่นับญาติทั้งสองฝ่าย การให้ความสำคัญต่อกลุ่มบ้านที่เป็นเพื่อนบ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่ผู้น้อย การจัดแบ่งชนชั้นและสถานภาพ ผู้นำและบริวาร กลุ่มการเมือง หมู่บ้านในฐานะเป็นองค์การบริหารและปกครอง สังคมหมู่บ้าน และวัดของหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นแนวทางในการศึกษาชุมชนได้

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้าน จะช่วยให้เห็นหลักการพื้นฐาน และแนวคิดเกี่ยวกับสังคมชนบท แต่สิ่งที่มักจะขาดหายไปในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงชุมชน คือการพิจารณาถึงความสัมพันธ์ทางสังคมและกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรม ที่ทำหน้าที่ในการเป็นกลไกรองรับหรือปะทะกับการเปลี่ยนแปลงที่มากจากภายนอก และการอธิบายการทำงานของโครงสร้างในกระบวนการเปลี่ยนแปลงหรือปฏิริยาจากองค์ประกอบต่างๆ ของสังคมที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น รวมทั้งการการขัดขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลง

จิตติ มงคลชัยอรัญญา²⁰ กล่าวถึงข้อปฏิบัติในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนว่า การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนเพื่อการพัฒนา นักพัฒนาต้องศึกษาเรียนรู้ชุมชนด้วยตนเอง เพราะหากใช้ผลการศึกษาของผู้อื่น อาจไม่เข้าใจเรื่องชุมชนอย่างแท้จริง และอาจไม่สามารถริเริ่มกิจกรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง และนอกจากนี้ในการเรียนรู้ชุมชนยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างนักพัฒนา กับคนในชุมชน ไม่ว่าจะใช้เทคนิคใดในการศึกษาชุมชน แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาชุมชนพึงตระหนักหลักปฏิบัติที่สำคัญ คือ

1. การกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนให้ชัดเจน ว่าต้องการรู้อะไร เพื่ออะไร
2. การใช้ประโยชน์จากข้อมูลทุติยภูมิ เพื่อการเข้าใจชุมชนในเบื้องต้น
3. การกำหนดประเด็นคำถามที่จะนำมาซึ่งคำตอบที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์
4. การเก็บข้อมูลที่หลากหลายในชุมชนโดยการสัมภาษณ์ ทั้งจากผู้นำชุมชน ผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชน และจากผู้คนในชุมชนที่มีคุณสมบัติแตกต่างกัน
5. การเก็บข้อมูลด้วยวิธีการที่หลากหลาย เช่น การสนทนากลุ่ม การประชุม เป็นต้น
6. การไม่มีอคติในการศึกษาชุมชน และการจัดเก็บข้อมูล
7. การใช้หลักการในการเก็บข้อมูลที่ถูกต้อง
8. ระหว่างที่มีการเก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชน ผู้ศึกษาควรปฏิบัติตามหลักการแสวงหาและรวบรวมข้อมูล คือใช้ ตา ดู หู ฟัง ปากถาม สมองคิด และมือเขียน เป็นต้น

ข้อพิจารณาในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนดังกล่าว เป็นการสร้างความเข้าใจเบื้องต้นในการที่ลงมือศึกษาชุมชน ว่านักพัฒนาหรือผู้ศึกษาจะต้องปฏิบัติตนอย่างไร เมื่ออยู่ในชุมชน จะเก็บ

²⁰จิตติ มงคลชัยอรัญญา. การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา. 2540, น. 10.

ข้อมูลด้านไหนบ้าง ด้วยวิธีการอย่างไร และหรือเพื่อความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน อันจะนำมาซึ่งข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นประโยชน์ในการพัฒนาต่อไป

กระบวนการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน

การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนเป็นกระบวนการแสวงหาข้อเท็จจริงหรือสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนในฐานะที่เป็นกระบวนการ ก็หมายความว่าในการศึกษาชุมชนผู้ศึกษาจะต้องดำเนินการอย่างมีระบบมีระเบียบแบบแผน มีขั้นตอนต่างๆ และแต่ละขั้นตอนเหล่านั้นจะต้องมีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันตั้งแต่ต้นจนจบ จากนั้นก็นำข้อมูลที่ได้เข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์ชุมชนต่อไป ดังนั้นจึงนำเสนอให้เห็นในแต่ละขั้นตอนทั้งสองส่วนดังนี้

กระบวนการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชนถือได้ว่าเป็นตอนแรกในกระบวนการพัฒนาชุมชน ที่ต้องกระทำเป็นลำดับต้นๆ จึงเป็นฐานที่สำคัญในการเรียนรู้และปฏิบัติงานในชุมชนนั้นๆ สำหรับขั้นตอนของการศึกษาชุมชน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข²¹ ได้กำหนดไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1. การกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน เนื่องจากการศึกษาชุมชนมีหลายประเภทและเรื่องที่ต้องการศึกษาชุมชนแตกต่างกันไป จึงจำเป็นต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนให้แน่นอน เพื่อที่จะได้ดำเนินการต่างๆ ต่อเนื่อง และสอดคล้องในการศึกษาชุมชน อย่างน้อยที่สุดในหัวข้อกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนจะต้องกล่าวถึงเรื่องต่อไปนี้

1.1 ความเป็นมาของการไปศึกษาชุมชน เป็นการกล่าวอย่างกว้างๆ ทั่วไป บอกถึงเหตุผลความจำเป็นของการศึกษาชุมชน เป็นการกล่าวนำก่อนที่จะเน้นเฉพาะวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน เป็นการเน้นเฉพาะเรื่องหรือรายละเอียดของวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน เป็นเสมือนเป้าหมายที่ต้องการอย่างทราบเกี่ยวกับข้อเท็จจริงหรือปัญหาต่างๆ ในชุมชนจึงเป็นเรื่องที่สำคัญมากที่ต้องกำหนดวัตถุประสงค์ให้ชัดเจน

1.3 ประโยชน์ของการศึกษาชุมชน เป็นการคาดหวังหรือคาดการณ์ประโยชน์ที่ได้จากการศึกษาชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ หากการศึกษาชุมชนไม่มีประโยชน์มากนัก การศึกษา ชุมชนอาจจะได้ไม่คุ้มค่ากับการลงไปศึกษาชุมชน เพราะฉะนั้นประโยชน์ที่ได้จากการศึกษาชุมชนจึงเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างหนึ่ง

²¹สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. สังคมวิทยาชุมชน: หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชน. 2534, น. 92.

2. แนวความคิดและทฤษฎีชุมชนเพื่อประกอบการศึกษา แม้ว่าจะได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนไว้อย่างดี แต่ถ้าปราศจากแนวความคิดหรือทฤษฎีชุมชนประกอบการศึกษาชุมชนแล้ว จะพบว่าการศึกษาชุมชนแบบผิวเผินง่ายตาย ไม่ได้ข้อเท็จจริงที่ครบถ้วนและสมบูรณ์ เปรียบเสมือนกับว่าแนวความคิดและทฤษฎีชุมชนจะเป็นหลักการที่จะกำหนดแนวทางรายละเอียดต่างๆ ที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมายตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ อาทิ หากต้องการศึกษาชุมชนเกี่ยวกับปัญหาสุขภาพอนามัย เพื่อนำมาประกอบการเขียนโครงการพัฒนา ดังนั้นจะต้องค้นคว้าและศึกษาแนวความคิดและทฤษฎีชุมชนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสุขภาพอนามัย เพื่อจะได้นำไปเป็นแนวคิดคำถามต่างๆ ที่จะนำไปเป็นคำถามกับสมาชิกในชุมชนต่อไป การที่จะได้แนวคิดและทฤษฎีชุมชนเพื่อประกอบการศึกษาชุมชนนั้นจะต้องมีหลักการพัฒนาดังต่อไปนี้

2.1 ศึกษาแนวความคิดและทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน จากหนังสือเอกสารต่างๆ รายงานการศึกษาชุมชน วารสารที่เกี่ยวข้องและอื่นๆ เพื่อเป็นแนวทางประกอบการศึกษาชุมชนที่ได้กำหนดขึ้น และทำให้เกิดความมั่นใจหรือเชื่อมั่นมากยิ่งขึ้นที่จะนำไปศึกษาชุมชนต่อไป ทฤษฎีชุมชนมีความสำคัญเสมือนเป็นหัวใจของการศึกษาชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากความเป็นมาปรัชญาหรือแนวคิดเบื้องหลังของการศึกษาชุมชน จะสัมพันธ์กับทฤษฎีชุมชนอยู่แล้ว แต่ไม่สามารถที่จะนำออกมาเป็นคำกล่าวได้ เช่น การศึกษาชุมชนในแง่ของพวกที่มีลักษณะอนุรักษนิยม ทฤษฎีชุมชนที่พวกเขาที่อยู่จะเป็นทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างและหน้าที่ชุมชน ส่วนผู้ที่ศึกษา ชุมชนที่มีลักษณะหัวรุนแรงต้องการเปลี่ยนแปลง แนวความคิดและทฤษฎีชุมชนที่อยู่เบื้องหลังของเขาก็จะเป็นทฤษฎีความขัดแย้งของชุมชน เป็นต้น

2.2 ตัวแปรที่สำคัญใช้ในการศึกษาชุมชน เป็นการกำหนดตัวแปรหรือข้อมูลต่างๆ ที่ต้องการศึกษาชุมชน โดยจะต้องให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการศึกษา อาทิ การศึกษาปัญหาสุขภาพอนามัยของชุมชน ตัวแปรที่สำคัญที่เกี่ยวข้องซึ่งต้องมีการศึกษาแนวความคิดและทฤษฎีต่างๆ มาแล้วนั้นมาประกอบการศึกษาชุมชน เช่น โรคภัยไข้เจ็บ ความเชื่อ พฤติกรรมของการรักษาพยาบาล อุปโภคนิสัย และปัญหาต่างๆ เป็นต้น

2.3 สมมติฐานของการศึกษาชุมชน เป็นการกำหนดสมมติฐานไว้ล่วงหน้าโดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรตั้งแต่สองหัวข้อขึ้นไป การศึกษาชุมชนที่มีสมมติฐานจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องหรือสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนหรือไม่ การศึกษาชุมชนบางครั้งอาจจะไม่มีสมมติฐานก็ได้

2.4 การกำหนดข้อมูลที่จะใช้ในการศึกษาชุมชน การกำหนดข้อมูลทั่วไปหรือข้อมูลที่ต้องการศึกษาชุมชนทั้งหมดนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งถ้าหากต้องการข้อมูลทั้งชุมชนก็จะเป็นการศึกษาชุมชนแบบโดยละเอียด เพื่อจะได้ทราบลักษณะโครงสร้างที่แท้จริงของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่ยังไม่มีผู้ใดศึกษามาก่อน ข้อมูลในเชิงละเอียดนี้จะมีประโยชน์อย่างยิ่งที่จะทำให้ทราบปัญหา และจะได้เป็นแนวทางวินิจฉัยปัญหาต่อไป อย่างไรก็ตามไม่ว่าข้อมูลที่ได้รับจะ

เป็นแบบละเอียดหรือข้อมูลเฉพาะเรื่อง จะต้องเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนครั้งนั้นๆ

3. การกำหนดชุมชนที่จะศึกษา เป็นขั้นตอนของการวางแผนแหล่งที่จะศึกษาหรือเป็นการเตรียมสถานที่ที่จะศึกษาชุมชน โดยทั่วไปนักพัฒนามักจะทราบชุมชนที่จะนำไปศึกษาอยู่แล้ว แต่ถ้าหากต้องการที่จะศึกษาเองจะต้องพิจารณาหลักเกณฑ์หลายประการดังนี้

3.1 ชุมชนที่จะศึกษานั้นเป็นตัวแปรอิสระ หมายความว่า ชุมชนจะต้องมีลักษณะเฉพาะหรือเด่น ซึ่งอิทธิพลจากลักษณะโครงสร้างทางสังคมของชุมชนจะมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ต่อสมาชิกในชุมชน ลักษณะเช่นนี้จะต้องเลือกชุมชนในหลายลักษณะ เช่น ขนาดของชุมชน ชุมชนที่เป็นชาติพันธุ์ และลักษณะการพัฒนาในชุมชน เป็นต้น เพื่อที่จะเป็นชุมชนอิสระในเรื่องต่างๆ โดยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา ซึ่งจะมีประโยชน์มากหากมีการศึกษาชุมชนหลายชุมชนแล้วนำมาเปรียบเทียบ เพื่อเป็นการพัฒนาความรู้ทางแนวความคิดและทฤษฎีมากยิ่งขึ้น

3.2 ชุมชนที่จะศึกษานั้นเป็นตัวแปรตาม หมายความว่า ชุมชนจะต้องเป็นผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงหรือเป็นลักษณะโครงสร้างทางสังคมของชุมชนในปัจจุบัน ซึ่งอาจต้องเลือก ชุมชนในลักษณะที่ต้องการศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ต่างๆ เท่านั้น เพื่อศึกษาปัญหาและหาหนทางในการแก้ไขปัญหาในอนาคต หรืออาจจะมีการศึกษาชุมชนในด้านปัจจัยและผลกระทบต่างๆ ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงชุมชนนั้นๆ ในลักษณะเช่นนี้จะเลือกชุมชนใดก็ได้ แต่ต้องสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนด้วย

4. วิธีการศึกษาชุมชน การที่จะได้ข้อมูลจากชุมชนให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาแต่ละครั้ง และเป็นข้อมูลที่มีความเที่ยงตรงและเชื่อถือได้ จึงเกี่ยวข้องกับเทคนิค วิธีการรวบรวมข้อมูล และเทคนิค วิธีการศึกษาชุมชนจะมีอยู่หลายวิธี ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

กระบวนการวิเคราะห์ชุมชน

ส่วนการวิเคราะห์ชุมชนนั้น จะกระทำหลังจากได้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลหรือศึกษาชุมชนแล้ว จึงนำเอาข้อมูลเหล่านั้นมาทำการวิเคราะห์ ซึ่ง สมศักดิ์ ศรีสันติสุข²² กล่าวถึงกระบวนการวิเคราะห์ชุมชน มี 4 ขั้นตอนเช่นกัน คือ

1. การตรวจสอบข้อมูลชุมชน จากการที่ได้ศึกษาชุมชนเก็บรวบรวมข้อมูลไม่ว่าจะใช้วิธีการใดก็ตาม จะต้องนำมาตรวจสอบความถูกต้อง เที่ยงตรง และได้ครบตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนหรือไม่ การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจะต้องเป็นไปตามวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งแยกได้ 2 ประการ

²²สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. สังคมวิทยา: หลักการศึกษา วิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน. 2536, น. 107.

1.1 การตรวจสอบข้อมูลชุมชนเชิงปริมาณ เป็นการตรวจสอบข้อมูลที่เก็บข้อมูลโดยการสำรวจ ซึ่งได้จากการเก็บข้อมูลจากแบบสอบถาม ซึ่งจะตรวจสอบข้อมูลทั้งในระหว่างและหลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลในภาคสนาม ว่าผู้ตอบได้ตอบถูกต้องหรือไม่ สอดคล้องกับคำถาม และตอบต่อเนื่องสมบูรณ์หรือไม่ หากพบความบกพร่อง ต้องรีบเก็บข้อมูลใหม่ทันที ก่อนที่จะออกจากภาคสนาม

1.2 การตรวจสอบข้อมูลชุมชนเชิงคุณภาพ เป็นการตรวจสอบข้อมูลจากการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบการสังเกตการณ์ แบบมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด หรือจากการสัมภาษณ์อย่างลึกซึ้งจากบุคคลต่างๆ ในชุมชน จะต้องมีการตรวจสอบและพิจารณาความสมบูรณ์ว่าได้มาตามวัตถุประสงค์หรือไม่ มีความน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด ซึ่งสามารถทำได้โดยพยายามสอบถามข้อมูลที่ได้รับมานั้นจากบุคคลหรือแหล่งข้อมูลภายนอกชุมชน เพื่อความถูกต้องอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้ข้อมูลที่นำเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

2. การแยกประเภทข้อมูล การแยกประเภทข้อมูลชุมชน จะต้องมีการเตรียมหัวข้อต่างๆ เป็นแนวทางในการแยกประเภทข้อมูลชุมชนและการลงตารางต่อไป โดยจะต้องพิจารณาจากวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนเป็นหลัก เพื่อจะจัดระเบียบข้อมูลได้ถูกต้อง และจะได้ทราบว่าข้อมูลใดบ้างควรจะนำมาเกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กัน

2.1 การแยกข้อมูลชุมชนเชิงปริมาณ สามารถดำเนินการตามขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1) การเตรียมแบบสอบถามเพื่อที่จะลงรหัส เป็นการให้หมายเลขหรือตัวเลขที่แบบสอบถาม เพื่อที่จะใช้ในการลงรหัส และเป็นการรวบรวมการเรียงแบบสอบถาม

2) การสร้างคู่มือลงรหัส คือ การกำหนดกฎเกณฑ์ในการที่จะแปลงคำตอบจากแบบสอบถามมาอยู่ในรูปของตัวเลข หรือรหัสข้อมูลที่สอดคล้องกันกับการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา คู่มือลงรหัสจะต้องมีความชัดเจน และรัดกุมมากที่สุด เพื่อป้องกันความสับสนและลงรหัสผิดพลาด

3) การลงรหัส อาจทำได้ 2 แบบ คือ การลงรหัสในแบบสอบถามแล้วกรอกลงในแบบฟอร์มลงรหัสกับการลงรหัสในแบบฟอร์มเลย การลงรหัสต้องมีการตรวจสอบเช่นกัน เพื่อให้ข้อมูลถูกต้องที่สุด

4) การตรวจหาความสอดคล้องของตัวแปรตามรหัสต่างๆ เนื่องจากคำถามในแบบสอบถามมีหลายแบบ บางคำถามอาจมีลักษณะต่อเนื่องหรือมีความสัมพันธ์กัน จึงต้องตรวจหาความสอดคล้องของตัวแปรในแต่ละคำถามตามรหัสต่างๆ เพื่อความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูล

5) บันทึกข้อมูลลงในคอมพิวเตอร์ หลังจากได้ตรวจแก้การลงรหัสในแบบสอบถามและแบบลงรหัสแล้ว จะต้องบันทึกข้อมูลที่เป็นตัวเลขนั้นลงในคอมพิวเตอร์ ซึ่งอาจใช้โปรแกรมวิเคราะห์ข้อมูลสำเร็จรูป (SPSS) จากนั้นควรทำการตรวจแก้ไขรหัสข้อมูลที่บันทึกไว้ในคอมพิวเตอร์ก่อนที่จะทำการวิเคราะห์ข้อมูล

2.2 การแยกประเภทข้อมูลเชิงคุณภาพ ส่วนใหญ่จะเป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด ข้อมูลเหล่านี้จะต้องมีการประมวลผลดังนี้

1) จัดข้อมูลต่างๆ เข้าเป็นหมวดหมู่และให้เป็นเรื่องเดียวกัน โดยพิจารณาจากวัตถุประสงค์ของการศึกษาเป็นหลัก

2) การประมวลผลข้อมูลบางครั้งใช้ความถี่ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ทำให้เข้าใจถึงข้อมูลที่ได้มานั้น เป็นเรื่องส่วนใหญ่ของชุมชนหรือไม่

3) ส่วนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นน้อยมากหรือเป็นลักษณะเด่น ก็เป็นสิ่งที่อาจจะนำมาประมวลผลเพื่อจะได้นำไปวิเคราะห์ต่อไป

4) การสรุปผลของข้อมูลที่ได้มาอย่างถ่องแท้โดยนำภาพรวมเข้าด้วยกัน และพยายามเขียนภาพรวมลงในตาราง ซึ่งถือเป็นการสรุปตารางรวม

3. การวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน เมื่อได้มีการประมวลผลข้อมูลที่พร้อมที่จะวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว จะต้องเข้าสู่การวิเคราะห์ข้อมูล ก็คือการสรุปแยกแยะเนื้อหาสาระของข้อมูล หาแบบความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูล แปลความหมายข้อมูลและการสรุปผลและข้อเสนอแนะข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลจะเกี่ยวข้องกับการใช้สถิติในการวิเคราะห์ด้วย และการเสนอผลของการวิเคราะห์จะต้องสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาด้วย

3.1 การวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนเชิงปริมาณ

1) การสรุปแยกแยะเนื้อหาสาระของข้อมูล เป็นการเสนอตัวเลขแบบง่าย ๆ เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจถึงลักษณะต่างๆ ไป ซึ่งจะมีอยู่ 2 ลักษณะคือ ลักษณะเบื้องต้นทั่วไปของประชากร เช่น ข้อมูลด้านประชากร เศรษฐกิจ สังคม เป็นต้น สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์จะใช้สถิติอย่างง่าย ลักษณะที่สองเป็นลักษณะที่สำคัญของประชากรที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาโดยตรง ข้อมูลที่เสนอนั้นเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์โดยตรง สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์อาจจะเป็นสถิติขั้นสูง

2) การลงตาราง เป็นการนำข้อมูลเชิงสถิติโดยการนำข้อมูล หลังจากได้นับแล้วลงในตารางที่ได้เตรียมแยกประเภทไว้ การสร้างตารางจะต้องตั้งตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน ซึ่งเป็นไปตามหัวข้อที่ได้เขียนไว้แล้ว

3) สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล จะมากน้อย ยากง่ายอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับความรู้ ความสามารถของผู้วิเคราะห์ชุมชน และประโยชน์ที่จะได้รับการรายงานว่ามีใครต้องการอ่านบ้าง ปัจจุบันการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติได้ใช้คอมพิวเตอร์ช่วยเป็นอย่างมาก

4) การหาแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูล เป็นการหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร เป็นเรื่องที่ผู้วิเคราะห์ชุมชนมีความสนใจในการวิเคราะห์หาแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรเป็นอย่างมาก ซึ่งจำเป็นต้องใช้สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูลตั้งแต่สถิติอย่างง่ายจนถึงสถิติที่ซับซ้อน

3.2 การวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนเชิงคุณภาพ เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลที่ผู้วิเคราะห์

ชุมชนได้ทำการศึกษาอย่างต่อเนื่องเป็นข้อมูลที่เป็นพลวัตรอยู่ตลอดเวลา ซึ่งมีเทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ดังนี้

- 1) ข้อสงสัยหรือคำถาม ซึ่งเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ของการศึกษา
- 2) คาดคะเนคำตอบหรือตั้งเป็นสมมติฐานเป็นการรวบรวมความคิด ซึ่งอาจจะมีทฤษฎีเป็นหลักก็ได้ ซึ่งการคาดคะเนนี้ อาจตั้งเป็นหลายข้อก็ได้
- 3) การทดสอบต่อเนื่อง เป็นการพิสูจน์ข้อสมมติฐานจะต้องทำไปทีละข้อหรือกระทำพร้อมกันไปตามกาลเทศะ และกระทำหลายครั้ง จนสมการที่ยืนยันสมมติฐานได้
- 4) การประมวลผลหรือแยกประเภทข้อมูล เป็นการแสดงให้เห็นถึงการอาศัยหลักความคิดรวบยอดตลอดเวลา หากบางครั้งเกิดความไม่แน่ใจ หรือสงสัยต้องกลับไปทดสอบว่าได้ตามสมมติฐานหรือไม่ โดยต้องกลับไปหาข้อมูลใหม่อีก
- 5) สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการสรุปแบบคร่าว ๆ จากข้อมูลที่ได้รับโดยมีความเชื่อมั่นสูง ถ้าหากยังไม่แน่ใจจากการวิเคราะห์หรือไม่ได้รับคำตอบจากสมมติฐานที่ตั้งไว้ ก็ต้องกลับไปเริ่มกันใหม่

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพมีกระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้ได้มาซึ่งความหมายของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับสภาพแวดล้อมทั้งหมด และหาข้อสรุปของโครงสร้างของปรากฏการณ์ในเชิงอุปมัย เพื่อนำไปอธิบายปรากฏการณ์หรือสภาพแวดล้อม โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยวิธีการวิเคราะห์ทางสถิติ

4. ผลของการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน หลังจากทำการวิเคราะห์ชุมชนทั้งข้อมูลเชิงปริมาณและคุณภาพแล้ว ย่อมทำให้ทราบผลของการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน ว่าได้ตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนหรือไม่ หากไม่ตรงแสดงว่าการวิเคราะห์ชุมชนนั้นไม่สมบูรณ์ต้องทำการวิเคราะห์ใหม่ สำหรับขั้นตอนผลของการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนมีดังนี้

4.1 การแปลความหมายข้อมูลชุมชน หากมาจากข้อมูลเชิงปริมาณสามารถตีความข้อมูลจากการอนุมานโดยอาศัยหลักตรรกวิทยา และเหตุผลที่สัมพันธ์กันจากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติ ทำให้ทราบความหมายข้อมูลชุมชนโดยตรง สำหรับการแปลความหมายข้อมูลชุมชนที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ จะมีลักษณะเช่นเดียวกับการแปลความหมายข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยตรง แต่การอนุมานและความสัมพันธ์กันของข้อมูลอาจอาศัยหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเนื่องจากไม่มีกรวิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติ ดังนั้นการแปลความหมายข้อมูลชุมชน ควรระลึกละเอียดอยู่เสมอว่าข้อมูลหลังจากการแปลความหมายแล้วนั้น ได้มีการตรวจสอบความถูกต้องหรือไม่ ข้อมูลที่มีในลักษณะตรงกันข้ามเป็นอย่างไร ข้อมูลกระจายทั่วประชากรในชุมชนมากน้อยอย่างไร และตรงกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาหรือไม่

4.2 การสรุปและข้อเสนอแนะ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อผลของการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อจะทำให้ทราบผลของการศึกษาชุมชนว่าเป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือไม่ ทั้งนี้จะได้เป็น

แนวทางพัฒนาหรือค้นคว้าศึกษาชุมชนต่อไป

นอกจากนี้หากพิจารณาในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนแล้ว การวิเคราะห์ปัญหาชุมชนถือเป็นส่วนสำคัญยิ่ง ที่จะนำไปสู่การกำหนดการดำเนินงานพัฒนาหรือการแก้ไขปัญหาของชุมชน สนธยา พลศรี²³ ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนว่า เป็นการจัดระเบียบ การแยกประเภท ข้อมูลที่เป็นปัญหาชุมชนที่เป็นสภาวะการณ์หรือความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นหรือแนวโน้มที่เกิดขึ้นแก่ประชาชนส่วนใหญ่ในชุมชน ที่เป็นอุปสรรคต่อความเจริญซึ่งจะต้องป้องกันแก้ไขให้หมดไป การวิเคราะห์ปัญหาชุมชนสามารถดำเนินการได้ 3 ขั้นตอน ดังนี้

1. การค้นหาปัญหาที่แท้จริงของชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา เมื่อพบปัญหาจะต้องวิเคราะห์อย่างละเอียดเพื่อให้พบปัญหาที่แท้จริง เนื่องจากบางปัญหาเป็นปัญหาใหญ่ ซับซ้อน หรือเป็นปัญหาที่มีหลายปัญหาแฝงรวมอยู่ บางปัญหาที่มีความคลุมเครือไม่รู้ปัญหาที่แท้จริงเป็นอย่างไร และบางปัญหาเป็นปัญหาเพื่อฝันหรือเป็นข้อเรียกร้องต้องการ ที่เกินขีดความสามารถของประชาชนที่จะแก้ไขได้การค้นหาปัญหาที่แท้จริงมี 3 วิธี คือ

1.1 ใช้เกณฑ์ช่วยในการพิจารณา ได้แก่ ความร้ายแรงเร่งด่วนที่ต้องรีบแก้ไข กระทบต่อคนส่วนมาก การยอมรับของคนในสังคมว่าเป็นปัญหาที่จะต้องร่วมกันแก้ไขให้หมดไป และหากปล่อยทิ้งไว้มีผลเสียหายในอนาคต

1.2 ใช้ข้อมูลเป็นตัวชี้วัด เป็นการนำข้อมูลตัวเลขซึ่งเป็นสถิติต่างๆ มาเปรียบเทียบ สภาวะปัญหากับสภาวะปกติ อาจจะเป็นอัตราส่วนร้อยละหรือตัวเลขจำนวนปริมาณก็ได้ หรืออาจใช้เกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน (จ.ป.ฐ.) ขึ้นต่ำเป็นข้อมูลเปรียบเทียบ

1.3 ยึดถือแนวทางบางประการในการพิจารณา ดังนี้

1) วิเคราะห์ด้วยความเป็นธรรมและมองการณ์ไกล ปราศจากอคติและคำนึง สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

2) ต้องระบุปัญหาที่จะวิเคราะห์ให้ชัดเจนและต้องไม่กว้างจนเกินไป

3) ค้นหาและระบุปัจจัยที่เป็นสาเหตุที่เห็นเด่นชัด

4) ค้นหาปัจจัยที่ซ่อนเร้น โดยใช้ทฤษฎีต่างๆ มาใช้ในการค้นหา

5) วิเคราะห์ทั้งระบบ เพื่อจะได้แก้ไขปัญหาให้สัมพันธ์กัน

2. การค้นหาสาเหตุของปัญหาชุมชน เมื่อทราบปัญหาแล้วจะต้องค้นหาสาเหตุของปัญหานั้น โดยกระทำดังนี้

2.1 พิจารณาว่าปัญหานั้นมีสภาพเป็นอย่างไร จึงทำให้เกิดปัญหานั้นๆ ขึ้นมา

2.2 ค้นหาสาเหตุของปัญหาให้ครบทุกแง่ทุกมุม

2.3 หาว่าสาเหตุนั้นอะไรเป็นสาเหตุที่แท้จริง

2.4 สืบสาวจากผลของปัญหาที่เกิดขึ้นลงไปจนถึงต้นตอของปัญหาที่แท้จริง

²³สนธยา พลศรี. ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. 2542, น. 104.

3. การแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาชุมชน เมื่อทราบสาเหตุของปัญหาแล้ว จึงมาแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาโดย

3.1 ศึกษารายละเอียดของปัญหาอย่างรอบคอบ ถึงสาเหตุของปัญหา อุปสรรคที่ขัดขวางที่อาจจะเกิดขึ้น ควรที่จะเริ่มต้นแก้ไขที่จุดใดก่อน การนำสถาบันมาใช้ให้เกิดประโยชน์ การนำภูมิปัญญาหรือพลังชุมชนมาใช้ประโยชน์ การใช้ทรัพยากรหรือเทคโนโลยีในชุมชน และความสามารถใช้การติดต่อสื่อสารเกิดประโยชน์อย่างไร

3.2 นำปัญหาที่ค้นหาสาเหตุที่แท้จริงมาพิจารณาแก้ไขปัญหา ซึ่งสาเหตุหนึ่งๆ อาจมีวิธีการแก้ไขได้หลายทาง

3.3 พยายามค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหาจากสาเหตุที่หาได้หลายวิธี

3.4 พิจารณาคัดเลือกวิธีการแก้ไขปัญหาคือดีที่สุด โดยพิจารณาถึงความประหยัดที่สุด มีประโยชน์มากที่สุด ใช้เวลาน้อยที่สุด มีประสิทธิภาพมากที่สุด และอยู่ในขีดความสามารถของประชาชนที่แก้ไขได้เอง

3.5 นำปัญหามาเสนอต่อชุมชนเพื่อให้เกิดความตระหนักในการร่วมกันแก้ไขปัญหานั้น โดยการสาธิต นำไปทัศนศึกษาดูงาน การอภิปราย เป็นต้น

3.6 ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหามากที่สุด

อาจกล่าวได้ว่า การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนใดชุมชนหนึ่งนั้น จะต้องดำเนินการอย่างเป็นลำดับขั้นตอน (set of action) อย่างมีระบบ โดยแต่ละขั้นตอนนั้นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ หรือเชื่อมโยงต่อเนื่องกัน ซึ่งหากผู้ศึกษาวิเคราะห์ชุมชนหรือผู้ที่ปฏิบัติงานชุมชน ได้ดำเนินการตามขั้นตอนของการศึกษาวิเคราะห์ดังกล่าวแล้ว ย่อมทำให้มีหลักเกณฑ์และถูกต้องตามหลักการปฏิบัติงานตามแนวทางที่กำหนดไว้อย่างชัดเจน ส่งผลให้การดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่กำหนดได้ อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนต้องอาศัยทักษะความชำนาญเป็นอย่างมาก จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ศึกษาหรือผู้ปฏิบัติงานในชุมชนต้องนำไปสู่การปฏิบัติจริงเพื่อให้เกิดการเรียนรู้มากขึ้น

โดยสรุป การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ต้องมีเทคนิคและเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลและหรือเครื่องมือช่วยจำในการศึกษาวิเคราะห์ ตลอดจนกระบวนการของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนักพัฒนาจะได้เห็นภาพและเข้าใจถึงชุมชนในสถานะและลักษณะต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปวิเคราะห์ชุมชนต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการศึกษาชุมชนเป็นหัวใจสำคัญของการวิเคราะห์ชุมชน หากปราศจากการศึกษาชุมชนแล้ว ก็ย่อมที่จะเป็นไปได้อย่างยากที่จะเข้าใจชุมชน และเป็นแนวทางที่จะทำให้ นักพัฒนาสามารถวิเคราะห์ชุมชนในงานพัฒนาได้

อย่างไรก็ตามชุมชนแต่ละชุมชนซึ่งมีความแตกต่างกันในด้านต่างๆ ผู้ศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจะต้องเข้าใจธรรมชาติและศึกษาวิเคราะห์ชุมชนอย่างถ่องแท้และโดยละเอียด ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับผู้ที่ศึกษาหรือผู้ทำงานภาคสนามจะมีวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนในครั้ง

นั้น ว่าต้องการเก็บข้อมูลในเรื่องอะไร และทำไมต้องเก็บ การนำเอาเทคนิคและเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนก็เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาพึงนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน การเก็บข้อมูลในการศึกษาชุมชนอาจจะต้องใช้เทคนิคและเครื่องมือหลายเทคนิครวมกัน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เหมาะสมตรงกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ซึ่งข้อมูลที่ได้นั้นจะนำมาวิเคราะห์เพื่อให้เข้าใจในสภาพและความเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างแท้จริง อันจะเป็นประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาต่อไป

การวางแผนและโครงการในงานพัฒนาชุมชน

การวางแผนและโครงการในงานพัฒนาชุมชน เป็นขั้นหนึ่งของกระบวนการพัฒนาชุมชนที่ต้องดำเนินการต่อจากขั้นของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน หลังจากการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจะทำให้ทราบถึงปัญหาและความต้องการของชุมชนที่มีมากมาย ซึ่งจะต้องดำเนินการแก้ไขหรือเพื่อตอบสนองความต้องการนั้น อีกทั้งทำให้ทราบถึงความเกี่ยวพันกันของแต่ละปัญหาด้วย สิ่งเหล่านี้จะเป็นแนวทางในการนำมาซึ่งการวางแผนและโครงการเพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น หรือเป็นพื้นฐานในการวางแผนทางการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ให้ไปสู่เป้าหมายตามที่ต้องการหรือให้ประสบความสำเร็จ ต้องอาศัยการวางแผนโครงการที่ดี ดังนั้นจึงเป็นเรื่องสำคัญที่ผู้ปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนต้องศึกษาทำความเข้าใจการวางแผนโครงการ เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง

ความหมายของการวางแผนและโครงการ

ก่อนที่จะนำเสนอความหมายของการวางแผนโครงการ ในเบื้องต้นจะนำเสนอความหมายของคำว่า “การวางแผน” และ “โครงการ” อันจะนำไปสู่ความหมายของการวางแผนโครงการมากยิ่งขึ้น ซึ่งความหมายของการวางแผน ได้มีกล่าวถึงความหมายไว้มากมาย อาจจะให้ความหมายที่แตกต่างกันออกไปบ้างตามลักษณะของการนำไปใช้หรือบริบทขององค์กรนั้น ๆ สำหรับในงานพัฒนาชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน²⁴ ให้ความหมายการวางแผนไว้ว่า “เป็นการคาดการณ์ไว้ล่วงหน้าว่าใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไร เมื่อไร ทำกับใคร ซึ่งเป็นการคาดการณ์อย่างมีเหตุผล มีหลักการและลำดับขั้นตอน” เช่นเดียวกับ ไพรัตน์ เดชะรินทร์²⁵ กล่าวว่า “การวางแผนเป็นการกำหนดวัตถุประสงค์ของเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่จะปฏิบัติ และพิจารณากำหนดขั้นของการปฏิบัติเรื่อง

²⁴กรมการพัฒนาชุมชน. *คู่มือการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนสำหรับพัฒนากร*. (กรุงเทพฯ: กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2526) น. 154.

²⁵ไพรัตน์ เดชะรินทร์. “การวางแผนงานและโครงการพัฒนาชนบท” *การบริหารงานพัฒนาชนบท*. (กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2527) น. 184.

นั้นว่าใครจะเป็นผู้ปฏิบัติเมื่อไร โดยวิธีอะไร เป็นมูลค่างบประมาณเพียงใด เพื่อจะได้รับผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้” จากความหมายดังกล่าวอาจสรุปได้ว่า การวางแผนเป็นสิ่งที่ต้องเตรียมการเพื่อให้เกิดผลที่ต้องการในอนาคต กระทำการอย่างมีกระบวนการคือประกอบด้วยขั้นตอนที่จำเป็นต้องดำเนินการ อาศัยการตัดสินใจอย่างมีระบบเพื่อเลือกหาวิธีที่ดีที่สุด โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อเป้าหมายของประชาชนส่วนรวมหรือของชุมชนเป็นหลัก

ส่วนคำว่า “โครงการ” หมายถึง กิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรมรวมกันที่แสดงให้เห็นสภาพปัญหา วัตถุประสงค์ เป้าหมาย วิธีการ ขั้นตอน ลักษณะของกิจกรรม สถานที่ดำเนินการ บัญชีและอุปกรณ์ดำเนินการ ผลประโยชน์ที่จะได้รับ ระยะเวลาดำเนินการ ผู้รับผิดชอบ การจัดการและการบริการให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ รวมทั้งการแสดงข้อจำกัด ปัญหาอุปสรรคที่คาดการณ์ไว้ว่าอาจจะเกิดขึ้นก่อนหรือระหว่างการดำเนินงานตามกิจกรรมเหล่านั้น ดังนั้นโครงการก็คือ แผนงานย่อยสุดท้ายที่เป็นแผนปฏิบัติการ ซึ่งจำเป็นต้องกำหนดไว้อย่างละเอียดเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ การประสานงาน การควบคุม และการประเมินผลตามลำดับ²⁶ อาจกล่าวได้ว่า โครงการเป็นแผนงานที่แยกออกมาจากแผน หรือเป็นการนำเอาแผนงานไปปฏิบัติโดยกำหนดโครงสร้างของกิจกรรมต่างๆ ที่ระบุประเภทของงานที่จำเป็น การใช้ทรัพยากรเพื่อหวังผลประโยชน์ตอบแทนเอาไว้ โครงการหนึ่งๆ จะครอบคลุมกิจกรรมประเภทต่างๆ อย่างกว้างขวาง และกิจกรรมเหล่านั้นจะต้องเป็นหน่วยอิสระหน่วยหนึ่งที่สามารถทำการวิเคราะห์ วางแผน และนำไปปฏิบัติ พร้อมทั้งมีลักษณะแจ้งชัดถึงจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของเวลา เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ

สำหรับความหมายของ “การวางแผนและโครงการ” ได้มีการกล่าวถึง อาทิ “การวางแผนโครงการ คือกระบวนการพื้นฐานในการวางแผนทางการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ซึ่งแผนโครงการในงานพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องเน้นออกมาในเชิงปฏิบัติการ ทั้งนี้การวางแผนที่ดีจะต้องบอกให้ทราบว่าทำอะไรบ้าง จะทำอย่างไร และทำไมจึงต้องทำเช่นนั้น”²⁷

พัฒนา สุจันงค์²⁸ ได้ให้ความหมายและอธิบายไว้ว่า การวางแผนโครงการในงานพัฒนาชุมชน หมายถึงกระบวนการทำงานในกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง อันมีวิธีการและมีระบบในการเรียงลำดับในการดำเนินงานที่จะต้องมีการปฏิบัติร่วมกันว่า ควรทำอะไร ทำเมื่อไร ใครเป็นผู้นำ ทำที่ไหน และทำไมจึงเลือกวิธีการดำเนินงานเช่นนั้น ตลอดจนจนเป็นการฝึกอบรมให้ประชาชนทำความเข้าใจวิธีการจัดสรร มอบหมายการงานให้บุคคลที่เกี่ยวข้องได้ทราบสถานภาพและบทบาทของแต่ละคน แต่ละกลุ่มว่า จะต้องรับผิดชอบอะไร ที่ไหน เมื่อไร ทั้งยังหมายถึงการคาดการณ์ใน

²⁶ไพรัตน์ เดชะรินทร์. “การวางแผนงานและโครงการพัฒนาชนบท” การบริหารงานพัฒนาชนบท. 2527, น. 185.

²⁷สานิตย์ บุญชู. การพัฒนาชุมชน: ชุมชนศึกษาและวางแผนโครงการ. 2525, น. 19.

²⁸อ้างถึงใน จีรพรรณ กาญจนจิตรา. การพัฒนาชุมชน. (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2523) น. 377-378.

อนาคตอีกด้วยการดำเนินงานพัฒนาชุมชนนั้นจะได้กำลังคนมาจากไหน ใครจะร่วมมือด้วย จะใช้วิธีการอย่างไร ต้องอาศัยเจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการประเภทใดหรือไม่ เงินทุนที่จะต้องนำมาใช้ ประชาชนจะสมทบเท่าใด แรงงานเท่าใด เงินเท่าใดต้องการความช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการ หรือองค์กรใดบ้าง เป็นจำนวนเท่าไร ผลงานจะสำเร็จเมื่อใด โครงการนั้น ๆ จะได้ผลดีแก่ ประชาชนและประเทศชาติอย่างไร และเพียงใด ใครเป็นผู้รับผิดชอบในการบำรุงรักษาผลที่เกิดขึ้น จากโครงการนั้นต่อไป

สนธยา พลศรี²⁹ กล่าวถึง การวางแผนและโครงการพัฒนาชุมชนไว้ว่า เป็นการเตรียมตัว และการลงมือดำเนินการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น และบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ โครงการพัฒนาจึงเป็นส่วนสำคัญที่สุดส่วนหนึ่งที่จะทำให้ชุมชนพัฒนาไปได้ตามต้องการ

สำนักสนับสนุนสภาพองค์กรชุมชน³⁰ ได้กล่าวถึง การวางแผนเพื่อการพัฒนาชุมชนไว้ว่า เป็นการกำหนดอนาคตและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน โดยเกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกันจัดทำแผนพัฒนาชุมชนขึ้นมา เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนของตนเอง ให้เป็นไปตามที่ต้องการและสามารถแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ คนในชุมชนมีส่วนร่วมคิด ร่วมกำหนดแนวทางและทำกิจกรรมการพัฒนาร่วมกัน ยึดหลักการพึ่งพาตนเอง ลดการพึ่งพิง ภายนอก คำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในชุมชน เป็นหลัก

กล่าวโดยสรุป การวางแผนและโครงการเป็นการกำหนดขั้นตอนและแนวทางในการ ดำเนินกิจกรรมการพัฒนาเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนและแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น จะมีการกำหนดเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดที่แน่นอน มีวิธีการบริหารที่เจาะจง มีการวางแผน และวิเคราะห์ถึงความเป็นไปได้ เพื่อให้เกิดความคล่องตัวและบรรลุตามวัตถุประสงค์ภายใน ระยะเวลาและงบประมาณที่กำหนด หรือภายใต้ข้อจำกัดที่มีอยู่เพื่อจะได้ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

ประเภทของแผนงานและโครงการในงานพัฒนาชุมชน

การแบ่งประเภทของโครงการพัฒนาอาจจำแนกออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ³¹ การ พิจารณาจากวัตถุประสงค์ของโครงการ และการพิจารณาจากผู้ดำเนินงานโครงการพัฒนา

1. การพิจารณาจากวัตถุประสงค์ของโครงการ แบ่งได้เป็น 2 ประเภท

²⁹สนธยา พลศรี. กระบวนการพัฒนาชุมชน. (สุราษฎร์ธานี: วิทยาลัยครูสุราษฎร์ธานี, 2531) น. 59.

³⁰สำนักสนับสนุนสภาพองค์กรชุมชน. คู่มือการจัดทำแผนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น. (กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), 2559) น. 4.

³¹มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. เอกสารการสอนชุดวิชาการบริหารงานพัฒนาชนบท หน่วยที่ 1-8. (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป. สัมพันธ์พานิชย์, 2520) น. 12-15.

1.1 โครงการพัฒนาที่มีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่วัตถุ เป็นโครงการที่เน้นในการก่อสร้างถาวรวัตถุต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้ เป็นโครงการที่สามารถมองเห็นไว้ทั่วๆ ไปและคนส่วนใหญ่จะเข้าใจว่าโครงการประเภทนี้เท่านั้นที่เป็นโครงการพัฒนา เช่น โครงการสร้างถนนชลประทาน ไฟฟ้า เป็นต้น

1.2 โครงการพัฒนาที่มีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่ตัวตน เป็นโครงการที่มุ่งจะพัฒนาคนทั้งทางด้านร่างกาย สุขภาพอนามัยให้มีความสมบูรณ์แข็งแรง เพิ่มพูนสติปัญญา ความรู้ในด้านต่างๆ พัฒนาทางด้านจิตใจและคุณธรรม เช่น โครงการรณรงค์ให้ประชาชนอ่านออกเขียนได้ โครงการส่งเสริมอาชีพต่างๆ โครงการป้องกันโรคติดต่อ โครงการพัฒนาจิตใจ เป็นต้น

2. การพิจารณาจากผู้ดำเนินโครงการพัฒนา แบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ

2.1 โครงการพัฒนาที่รัฐบาลดำเนินการโดยลำพัง เป็นโครงการขนาดใหญ่ระดับชาติหรือระดับภาค มีขอบเขตดำเนินงานกว้างขวางครอบคลุมพื้นที่หลายจังหวัดต้องใช้งบประมาณค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานจำนวนมาก ต้องใช้ผู้เชี่ยวชาญ เทคนิค เครื่องไม้เครื่องมือในการดำเนินงานมาก เช่น โครงการสร้างทางหลวงแผ่นดิน โครงการสร้างท่าเรือน้ำลึก โครงการก่อสร้างสนามบิน โครงการสร้างเขื่อนและระบบชลประทานขนาดใหญ่ เป็นต้น โครงการประเภทนี้รัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการเอง โดยมอบให้หน่วยราชการที่เกี่ยวข้องเป็นผู้รับผิดชอบ

2.2 โครงการพัฒนาที่รัฐบาลดำเนินงานร่วมกับประชาชน เป็นโครงการที่มีขนาดเล็กกว่าโครงการแรก การดำเนินงานครอบคลุมอยู่ในระดับจังหวัด อำเภอ ตำบล หรือหมู่บ้าน ใช้งบประมาณ เครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ ไม่มากนัก เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลในระดับจังหวัดสามารถดำเนินงานตามโครงการได้ ส่วนมากจะเป็นโครงการที่ดำเนินงานในระดับตำบลและหมู่บ้าน เช่น โครงการประมงหมู่บ้าน โครงการสาธารณสุขมูลฐาน โครงการจัดหาน้ำสะอาด โครงการสร้างแหล่งน้ำขนาดกลางหรือขนาดเล็ก เป็นต้น โครงการดังกล่าวนี้จะต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างทางราชการกับประชาชน เพราะทั้งสองฝ่ายไม่สามารถดำเนินงานได้ตามลำพัง เนื่องจากต้องใช้งบประมาณ เครื่องมือและเทคนิควิชาการสมัยใหม่ซึ่งทางฝ่ายราชการมี แต่ประชาชนไม่มีแต่โครงการดังกล่าวประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วยจึงสามารถดำเนินงานได้หรือก่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง กล่าวคือประชาชนจะเป็นผู้ได้รับประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ จึงต้องเป็นผู้ร่วมดำเนินงาน ตลอดจนถึงดูแลรักษาสิ่งที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาต่างๆ เหล่านี้ต่อไปนั่นเอง

2.3 โครงการพัฒนาที่ประชาชนดำเนินการเองโดยลำพัง เป็นโครงการขนาดเล็กดำเนินงานในระดับตำบล หมู่บ้าน ไม่ต้องใช้เทคนิควิชาการสมัยใหม่นัก ประชาชนในชุมชนสามารถคิดและดำเนินการได้เอง เช่น โครงการปรับปรุงถนนในหมู่บ้าน โครงการขุดลอกหนองบึงในหมู่บ้าน เป็นต้น โครงการประเภทนี้อาจจะได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาลหรือไม่ก็ได้ แต่ประชาชนในชุมชนเป็นผู้ดำเนินการเอง จุดเด่นของโครงการประเภทนี้ก็คือความร่วมมือร่วมใจของประชาชนที่จะช่วยกันพัฒนาชุมชนของตนให้เจริญก้าวหน้า ซึ่งจะแสดงออกได้โดยการ

เสียสละกำลังแรงงาน เวลา ทรัพย์สิน ตามฐานะและความสามารถของแต่ละบุคคล จึงสามารถสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการและผลงานที่เกิดขึ้นได้ง่าย

2.4 โครงการพัฒนาที่สถาบันเอกชนเป็นผู้ดำเนินการ เป็นโครงการที่สถาบันหรือหน่วยงานเอกชนเป็นผู้ดำเนินการ เช่น โครงการของสมาคม มูลนิธิ ชมรม กลุ่มองค์กรต่าง ๆ เป็นต้น ทั้งนี้เพราะรัฐบาลและประชาชนยังมีขีดจำกัดในการดำเนินงานโครงการพัฒนาชุมชน ไม่สามารถขยายพื้นที่ออกไปได้มากนัก สถาบันหรือองค์กรเอกชนที่มีความปรารถนาดี ยากสร้างความสำเร็จก้าวหน้าให้กับท้องถิ่นจึงเข้ามาดำเนินงานโครงการพัฒนาต่างๆ การดำเนินงานนั้นต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างสถาบันเอกชนกับประชาชนในชุมชนเป็นพื้นฐานสำคัญ

หลักการวางแผนและโครงการ

สิ่งสำคัญของการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่จะสามารถทำงานกับประชาชนได้อย่างถูกต้องและทำให้งานมีประสิทธิภาพ อันประกอบด้วยแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาชุมชนในระดับการปฏิบัติ ซึ่งนำมาใช้ในการวางแผนและโครงการในงานพัฒนาชุมชน ดังนี้³²

1. การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นหัวใจของงานพัฒนาชุมชนท้องถิ่น โดยยึดหลักการของการมีส่วนร่วมที่ว่า ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจ วางแผนงาน การปฏิบัติการ และร่วมบำรุงรักษา

2. การช่วยเหลือตนเอง เป็นแนวทางในการพัฒนาที่ยึดเป็นหลักการสำคัญประการหนึ่ง คือ ต้องพัฒนาให้ประชาชนในท้องถิ่นพึ่งตนเองได้มากขึ้น โดยมีรัฐคอยให้การช่วยเหลือสนับสนุน ในส่วนที่เกินขีดความสามารถของประชาชน ตามโอกาสและหลักเกณฑ์ที่เหมาะสม

3. ความคิดริเริ่มของประชาชน ในการทำงานกับประชาชน ต้องยึดหลักการที่ว่า ความคิดริเริ่มต้องมาจากประชาชนในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งต้องใช้วิถีแห่งประชาธิปไตยและหาโอกาสกระตุ้นให้การศึกษาให้ประชาชนเกิดความคิด และแสดงออกซึ่งความคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น หมู่บ้าน ตำบล

4. ความต้องการของชุมชน การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นต้องให้ประชาชนและองค์กรประชาชนคิดและตัดสินใจบนพื้นฐานความต้องการของท้องถิ่นเอง เพื่อให้เกิดความคิดที่ว่างงานเป็นของประชาชนและจะช่วยกันดูแลรักษาต่อไป

5. การศึกษาภาคชีวิต การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นถือเป็นกระบวนการให้การศึกษาภาคชีวิตแก่ประชาชน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคน พัฒนาท้องถิ่น การให้การศึกษา ต้องให้การศึกษาอย่างต่อเนื่องกันไป トラบเท่าที่บุคคลยังดำรงชีวิตอยู่ในชุมชน

सानิตย์ บุญชู³³ กล่าวถึงหลักการที่สำคัญในการวางแผนและโครงการในงานพัฒนาชุมชน ดังนี้

³² สำนักสนับสนุนสภาองค์กรชุมชน. คู่มือการจัดทำแผนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น. 2559, น. 3-4.

1. การวางแผนและโครงการเป็นผลมาจากการศึกษาวิเคราะห์ข้อเท็จจริงของสภาวะทางสังคม เศรษฐกิจ ความต้องการที่จำเป็นและปัญหาของประชาชนในชุมชน
2. ต้องอยู่บนพื้นฐานความต้องการที่จำเป็นและความสนใจของประชาชน และการดำเนินงานต้องเป็นไปตามลำดับความสำคัญของปัญหาในชุมชน
3. การตัดสินใจจัดลำดับความสำคัญต้องพิจารณาจำนวนประชาชน ความสนใจ ความต้องการของบุคคลในครอบครัว
4. ต้องมีลักษณะที่สอดคล้องกับค่านิยม ความเชื่อ ข้อห้ามของประชาชนในชุมชน
5. ต้องเริ่มจากสิ่งที่ประชาชนมีอยู่และรู้อยู่แล้ว
6. ต้องมีวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับความสนใจของประชาชนในชุมชน
7. ต้องมีแผนการปฏิบัติงานไว้อย่างมีระบบและชัดเจน
8. ต้องก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้ปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนได้ดี
9. ต้องอาศัยความร่วมมือ ประสานงานร่วมกับองค์กรผู้นำในชุมชน
10. ต้องชี้ให้เห็นแนวทางในการประเมินผลเป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ไวล์เดิน³⁴ (A.F.Wileden) ได้เสนอว่าหลักการวางโครงการว่าควรจะมี 10 ประการ คือ

1. เข้าใจปัญหา การเข้าใจปัญหาหรือการค้นหาค้นหาปัญหาของชุมชนนั้น วิธีการที่ถูกต้องและมีการผิดพลาดน้อยที่สุดคือ การศึกษาข้อเท็จจริงก่อนจะเริ่มลงมือวางแผน หรือวางโครงการในชุมชนใดก็ตาม หากเพียงแต่เข้าใจอย่างผิวเผินและทึกทักว่า น่าจะมีปัญหาอย่างที่ท่านคิดแล้วก็ลงมือวางแผนนั้น ย่อมจะมีการคาดการณ์ผิด จริงอยู่แม้ว่าสภาพปัญหาโดยทั่วๆ ไปในชุมชนจะมีสภาพที่ไม่แตกต่างกันมากนัก แต่การรู้เพียงเท่านี้จะถือว่าเข้าขั้นการเข้าใจปัญหาไม่ได้ เพียงแต่มีปัญหอะไร แต่ไม่รู้ต่อไปว่าปัญหาที่มีนั้นเป็นอย่างไร ข้อใดเดือดร้อนมากที่สุดหรือเป็นปัญหาที่ชุมชนหนักใจมากที่สุด แต่ละปัญหาย่อมมีความแตกต่างกันในรายละเอียด ฉะนั้นหัวใจสำคัญและก้าวแรกที่จะต้องทำคือการศึกษาสภาพปัญหาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้และละเอียดพอแก่การที่จะเปรียบเทียบและหาวิธีแก้ไขได้

2. นำปัญหาสู่ชุมชน เมื่อผู้วางแผนได้ศึกษาข้อเท็จจริงของแต่ละปัญหาของชุมชนพอสมควรแล้ว การนำปัญหามาแจ้งให้คนในชุมชนได้ร่วมพิจารณาว่าปัญหาที่ค้นพบนั้นจะเป็นจริงหรือไม่ ตามที่ปรากฏจากผลการศึกษา การวางแผนเพื่อชุมชนหรือชนกลุ่มใหญ่ ควรจะให้เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนนั้นโดยส่วนรวม และก่อนหน้าจะนำขึ้นมาอภิปรายอย่างเป็นทางการอาจ

³³ สานิตย์ บุญชู. การพัฒนาชุมชน: ชุมชนศึกษาและวางแผนโครงการ. 2525, น. 21.

³⁴ สัญญา สัญญาวิวัฒน์. การพัฒนาชุมชน. (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์, 2523) น. 152–155.

มีการหยั่งเสียงอย่างไม่เป็นทางการในกลุ่มผู้นำหรือผู้ที่มีคนนับหน้าถือตาทั่วไปในชุมชน เพื่อสร้างบรรยากาศสนับสนุนหรือเพื่อรับความคิดเห็นอย่างไม่เป็นทางการก่อน

3. กำหนดเป้าหมายที่จะบรรลุ เมื่อชุมชนยอมรับปัญหาตามผลการศึกษาแล้ว ขั้นต่อไปจะต้องให้ชุมชนร่วมกันกำหนดเป้าหมายที่บรรลุในหลักการต่าง ๆ และการจะให้แยกแยะออกเป็นรายปี ในกรณีที่เป็นโครงการที่ต้องใช้ระยะเวลานานหรือเป็นโครงการที่ต้องต่อเนื่องกันไปตลอด

4. แสวงแหล่งทรัพยากร ทรัพยากรหรือความช่วยเหลือเพื่อที่จะนำมาสนับสนุนโครงการให้เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ นั้น อาจจะได้มาทั้งจากภายในหรือภายนอกชุมชน ความช่วยเหลือหรือทรัพยากรอาจแบ่งออกเป็นจากฝ่ายเอกชนและฝ่ายรัฐบาล ก่อนจะลงมือขั้นอื่นจะต้องเสาะแสวงให้รู้ถึงแหล่งเหล่านี้เสียก่อนว่า จะได้อย่างไร มีที่ไหน ใครจะให้และจะได้เมื่อไร

5. เลือกสรรวิธีแก้ปัญหา เมื่อได้รู้ว่าปัญหานั้นมีอย่างไร และชุมชนได้ยอมรับปัญหาตลอดจนกำหนดเป้าหมายที่จะบรรลุและรู้แหล่งทรัพยากรแล้ว ขั้นต่อไปคือ การพิจารณากรรมวิธีที่จะแก้ปัญหาซึ่งอาจจะกระทำได้หลายวิธี แต่จะมีวิธีหนึ่งที่ดีที่สุด ผู้วางแผนควรปรึกษาบุคคลที่เกี่ยวข้องหรือผู้ที่สามารถให้ข้อแนะนำในการแก้ปัญหาได้ อาทิ เจ้าหน้าที่วิชาการหรือผู้มีประสบการณ์ในเรื่องนั้นๆ มาก่อน

6. การตัดสินใจ เมื่อได้รวบรวมและรู้วิธีแก้ปัญหาหลายวิธีแล้ว การตัดสินใจว่าการใช้วิธีใดนั้นหากในกรณีที่เป็นปัญหาที่ต้องการการตัดสินใจของชุมชน ต้องเสนอวิธีแก้ปัญหาให้ชุมชนหรือตัวแทนของชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจ อาทิ เสนอคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านหรือตำบลได้ร่วมกันพิจารณาตัดสินใจว่าวิธีไหนจะดีที่สุด ไม่ใช่ผู้วางแผนตัดสินใจเอง เพราะวิธีแก้ปัญหาที่ผลจะผูกพันต่อไปถึงการวางแผนปฏิบัติการซึ่งจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชน และจะต้องเป็นที่ยอมรับของบุคคลที่เกี่ยวข้องอีกด้วย

7. การวางแผนปฏิบัติการ หลังจากที่ได้ตัดสินใจเลือกกรรมวิธีแก้ปัญหามาแล้ว ขั้นต่อมาที่ผู้วางแผนจะต้องดำเนินการคือ การวางแผนปฏิบัติการอย่างคร่าว ๆ เพราะคนเป็นผู้รอบรู้เหตุการณ์มาตั้งแต่ต้นโดยละเอียด แผนปฏิบัติการนี้หมายรวมถึงขั้นของวิธีดำเนินการของกิจกรรมหรือโครงการที่จะจัดทำ และบุคคลผู้ที่จะร่วมดำเนินการตามโครงการ หรือเจ้าหน้าที่ร่วมชุด นอกจากนี้การประมาณการค่าใช้จ่ายสำหรับโครงการหรือกิจกรรมต้องรวมอยู่ในแผนด้วย แล้วนำเสนอผู้ร่วมดำเนินงานในโครงการนั้นเพื่อพิจารณาในรายละเอียด และเห็นชอบการปฏิบัติการต่อไป

8. มอบหมายดำเนินการตามแผน จากแผนปฏิบัติการดังกล่าวจะได้นำมาแจ้งรายละเอียดในเรื่องความรับผิดชอบดำเนินงานแต่ละขั้นตอน และเจ้าหน้าที่ผู้ร่วมชุดรับผิดชอบเป็นเรื่อง ๆ ไป ในขั้นนี้ขบวนการของ “What, When, Where และ Who” จะมีบทบาทมาก และจะต้องมอบหมายให้ทุกฝ่ายเป็นขั้นไปตามลำดับความสำคัญก่อนหลัง วิธีการมอบหมายงานใน

ขั้นนี้ ควรให้กลุ่มผู้ร่วมงานช่วยพิจารณาและรับทราบแผนงานนี้พร้อมกัน เพื่อเป็นการผูกพัน ความรับผิดชอบของตนต่อส่วนรวม และจากนั้นจะได้ลงมือปฏิบัติการตามแผน

9. รายงานผลต่อชุมชน ในแต่ละขั้นที่กล่าวมาขั้นต้นอาจจะมีการกระจายไปสู่ชุมชน บ้าง แต่รู้ตัวอย่างผิวเผินว่าจะมีการวางแผนทำอะไร ส่วนการพิจารณาและการตัดสินใจ ตลอดจน รายละเอียดวิธีดำเนินการนั้น เมื่อได้ผ่านการพิจารณาของผู้ร่วมงาน สิ่งที่จะเว้นมิได้คือ การ รายงานผลของการดำเนินงาน ตลอดจนวัตถุประสงค์วิธีดำเนินงานในขั้นต่อไป และแผนการ ทั้งหมดให้สมาชิกในชุมชนนั้นได้รู้กันโดยทั่วถึงวิธีการแถลง หรือนำข่าวสารอาจแพร่ข่าวด้วย ชาวบ้านเอง หรืออาจเขียนป้ายโฆษณาปิดในสถานที่ชุมนุมชน หรือการเรียกประชุมสมาชิก ทั้งหมดในชุมชนเพื่อรับทราบและจะทำให้ได้รับความร่วมมือหรือแรงสนับสนุนโดยทางอ้อมอย่าง ดีด้วย

10. การติดตามแผนและประเมินผลงาน เมื่อแผนดำเนินงานได้นำออกปฏิบัติการแล้ว ขั้นสุดท้ายที่สำคัญและเป็นขั้นไปสู่ความสำเร็จของการวางแผน คือการติดตามแผนที่ได้วางไว้ จะต้องคอยตรวจสอบทุกกระยะว่า ทุกอย่างได้เป็นไปตามแผนที่วางไว้หรือไม่ ผู้ที่ได้รับมอบหมาย ไปแล้วได้ปฏิบัติไปอย่างไร หรือมีอุปสรรคข้อขัดข้องที่จะต้องหาวิธีแก้ต่อไป หรือต้องเปลี่ยน แผนการ หรือไม่จะหวังว่าผู้มาร่วมงานทุกคนมีความสามารถที่จะดำเนินการตามแผนอย่าง ถูกต้องไม่ได้ และวิธีการติดตามแผนนั้น ในขณะเดียวกันจะได้ใช้วิธีการประเมินผลงานที่ได้ ดำเนินการไปแล้ว ทั้งนี้เพื่อจะได้ประเมินไปทุกขั้นตอน เมื่อพบสิ่งควรแก้ไขหรือปรับปรุงให้ดีขึ้น จะได้รับดำเนินการทันที การประเมินผลระหว่างดำเนินการตามแผนนี้ เปรียบเสมือนเป็นเครื่อง ตรวจสอบความถูกต้อง หากพบแล้วไม่รีบแก้ไข การประเมินผลจะไม่มีค่าและจะทำลายแผนการ ทั้งหมดได้อย่างสิ้นเชิง

เทคนิควิธีการวางแผนและโครงการ

การดำเนินงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายไปได้ด้วยดีนั้น จำเป็นต้องมีการวางแผนและแผนที่ ดีก็จะต้องมีโครงการรองรับ การจัดทำโครงการเพื่อให้เป็นไปตามแผนจะต้องมีเทคนิควิธีการ เฉพาะ จึงจะมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล วิธีการต่างๆ ที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไปนั้นมี 4 วิธีการ ดังนี้³⁵

1. การวางแผนและโครงการที่พิจารณาผลลัพธ์ก่อนแล้วจึงพิจารณาวิธีและ แหล่งทรัพยากร (outcomes-methods resources planning model: O-M-R)

³⁵มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. เอกสารสอนชุดวิชาการวางแผนพัฒนาโรงเรียน. (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เรืองแสงการพิมพ์, 2526) น. 23-27.

ผลลัพธ์ ก็คือวัตถุประสงค์ (objectives) ของโครงการนั้น ในการวางแผนโครงการนั้น สิ่งสำคัญที่จะต้องคำนึงถึงก็คือ วัตถุประสงค์หรือจุดหมายปลายทาง หรือผลลัพธ์นั่นเอง ในการทำโครงการนี้ เราต้องการบรรลุถึงสิ่งใด เพื่อที่จะแก้ปัญหา หรือเพื่อพัฒนาสิ่งที่เป็นอยู่นั้นให้ดีขึ้น เนื่องจากการวางแผนโครงการพัฒนานั้น ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการแก้ปัญหาเฉพาะเรื่อง ดังนั้น สิ่งสำคัญในการวางแผนโครงการ เราจึงจำเป็นต้องทราบ ปัญหา และความต้องการเสียก่อนจึงจะวาง วัตถุประสงค์และแก้งผลลัพธ์ที่คาดว่าจะต้องได้รับ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน เช่น โครงการพัฒนา ชุมชนนั้น พบว่ามีปัญหามากมายหลายประการในชุมชน ขั้นตอนของการวางแผนที่ได้กล่าว มาแล้วในตอนต้นว่าเราจะต้องรวบรวมข้อมูลและชี้ประเด็นปัญหาให้ชัดเจนลงไปก่อน เพราะ ปัญหาที่มีอยู่มากมายนั้นต่างก็มีความต้องการที่จะแก้ไขทั้งสิ้น แต่ปัญหาใดที่เป็นความจำเป็น อย่างรีบด่วน ควรจะได้ทำเสียก่อนก็ควรตัดสินใจทำเสียก่อน จึงจัดลำดับตามความสำคัญ ก่อนหลังได้

เมื่อได้กำหนดวัตถุประสงค์และแก้งผลลัพธ์ของโครงการได้แล้ว ขั้นตอนต่อไปก็หาวิธีที่จะ ทำให้ได้มาซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวนั้น ปัญหาของชุมชนซึ่งส่วนใหญ่จะขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง การ จัดหาน้ำมาใช้จะทำได้โดยวิธีใดบ้าง เพื่อให้ชุมชนมีน้ำใช้ได้ตลอดฤดูแล้ง ซึ่งอาจเกิดวิธีการได้ หลายๆ วิธี อาทิ ขุดบ่อน้ำ ใช้น้ำบาดาล ทำเขื่อนเก็บน้ำ หรือหาแหล่งน้ำที่อยู่ใกล้เคียง การที่จะ ตัดสินใจเลือกวิธีใด ก็ต้องย้อนกลับมาพิจารณาถึง ทรัพยากรที่มีอยู่ซึ่งได้แก่ ทรัพยากรด้านบุคคล ด้านเทคนิค ประสิทธิภาพ เงิน วัสดุอุปกรณ์ และเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น ถนน การ ติดต่อสื่อสาร เป็นต้น การวางแผนและโครงการรูปแบบนี้ เป็นเทคนิควิธีการง่าย ๆ ไม่ยุ่งยาก ซับซ้อนอะไร และเป็นขั้นตอนที่เป็นไปตามเหตุและผล และอาจนำไปใช้ได้หลายๆ โครงการของ ชุมชน

2. การวางแผนและโครงการที่อาศัยเหตุผลเชิงตรรกวิทยาเป็นหลัก (logical framework planning model)

ซึ่งรูปแบบนี้มีขั้นตอน คือ การกำหนดเป้าหมาย โครงการนี้ต้องการแก้ปัญหาอะไร (ความมุ่งหวังในระยะยาว) กำหนดวัตถุประสงค์โครงการนี้ต้องการจะทำอะไรให้สำเร็จมากที่สุด ประการใด กำหนดผลลัพธ์ที่ต้องการโครงการนี้ต้องการผลลัพธ์อะไร แจกแจงให้เห็นอย่างชัดเจน กำหนดตัวป้อน (input) โครงการนี้ต้องการทรัพยากรอะไรบ้าง ที่จะช่วยให้ได้ผลผลิตตามที่ ต้องการ เช่น บุคคล เวลา วัสดุอุปกรณ์ เงิน เป็นต้น กำหนดตัวบ่งชี้ (indicators) ว่าโครงการนี้ สำเร็จมากที่สุดเพียงใด และยืนยันความถูกต้อง จะต้องมีการยืนยันว่าตัวชี้บ่งถูกต้องหรือเชื่อถือ ได้มากที่สุดเพียงใด เพื่อจะได้ทราบว่าโครงการสัมฤทธิ์ผลไปได้มากที่สุดเพียงใด หลังจากกำหนด สิ่งเหล่านี้แล้วจึงร่างเป็นรายละเอียดของโครงการ ก่อนที่จะไปสู่ขั้นของการดำเนินงานตาม โครงการต่อไป

3. การวางแผนและโครงการที่จะต้องตอบคำถามหลัก 11 คำถาม (eleven key question model)

การวางแผนและโครงการรูปแบบนี้ มุ่งที่จะต้องตอบคำถามดังต่อไปนี้

1. ปัญหา คืออะไร จะต้องระบุตัวปัญหาให้ชัดเจนลงไปว่าอะไรเป็นตัวปัญหาที่โครงการนี้ต้องการจะแก้ไข และภูมิหลังของปัญหาเป็นอย่างไร
2. ข้อมูลพื้นฐาน ที่เกี่ยวกับปัญหามีอะไรบ้าง เป็นการกำหนดเงื่อนไข สภาพปัจจุบันของปัญหา และข้อมูลที่เกี่ยวข้อง
3. สภาพปัจจุบัน งานที่จะทำในโครงการในปัจจุบันมีสภาพเป็นอย่างไร ดำเนินการไปได้แล้วมากน้อยแค่ไหน มีอะไรบ้างที่ยังไม่ได้ทำและจะต้องทำ ในการวางแผนจะต้องแจกแจงรายละเอียดให้ทราบด้วย
4. การกำหนดเป้าหมาย โครงการจะต้องกำหนดเป้าหมาย ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้น
5. ความคาดหวัง ความคาดหวังที่จะได้รับหลังจากเสร็จสิ้นโครงการแล้ว
6. กรรมวิธีในการจะดำเนินงาน มีกรรมวิธีอะไรบ้างที่จะดำเนินงานให้บรรลุผล
7. การประเมินผล
8. กำหนดช่วงเวลาการทำงาน (time frame) ควรจะได้กำหนดตารางเวลาของกิจกรรมแต่ละกิจกรรม เช่น เริ่มงานเมื่อใด สำเร็จเมื่อใด งานใดจะต้องประสานกับกิจกรรมใด จะต้องอาศัยตารางกำหนดเวลาให้ชัดเจน
9. การเงิน ทรัพยากรในด้านเงินทุน วัสดุ อุปกรณ์
10. การจัดทำงบประมาณ ทำงบบประมาณการรายรับ และรายจ่าย
11. สมมติฐานเบื้องต้น การวางแผนที่ดีจะต้องคำนึงถึงสมมติฐานเบื้องต้นไว้ด้วย

4. การวางแผนโครงการโดยยึดผลเป็นหลัก (planning for results model)

เป็นการวางแผนและโครงการพัฒนาอีกรูปแบบหนึ่ง ได้แก่ การตั้งคำถามต่อไปนี้

1. โครงการนี้ต้องการทำอะไร (what)
2. โครงการนี้จะใช้วิธีการอย่างไร (how)
3. โครงการนี้จะใช้ใครทำ (who)
4. โครงการนี้จะเริ่มเมื่อใด และสำเร็จเมื่อใด (when)
5. โครงการนี้จะทดสอบ ประเมินผลได้อย่างไร
6. โครงการอาจจะมีผลผิดพลาด บกพร่องเกิดขึ้นได้บ้าง และจะป้องกันได้อย่างไร
7. โครงการนี้จะมีผลได้อะไรบ้าง

ในการเลือกหรือกำหนดโครงการเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนควรพิจารณาที่เป็นโครงการที่แก้ไขปัญหาสำคัญที่สุดของชุมชนก่อน ที่ตรงต่อสภาพปัญหาในชุมชน มีความจำ

เป็นมากที่สุด สามารถใช้เทคนิควิธีอย่างง่าย ๆ เป็นโครงการที่สอดคล้องผสมผสานกันในพื้นที่และ ไม่เกิดความซ้ำซ้อน ซึ่งการเขียนรายละเอียดของโครงการนั้น มีรายละเอียดแต่ละองค์ประกอบ ดังนี้

1. ชื่อโครงการ การกำหนดชื่อโครงการควรจะต้องให้มีความหมายชัดเจน เหมาะสมเพราะชื่อของโครงการจะบอกถึงทิศทางของโครงการว่า โครงการดังกล่าวจะทำอะไร

2. บุคคลหรือหน่วยงานที่รับผิดชอบ เป็นการระบุตัวบุคคลหรือหน่วยงานที่ รับผิดชอบเพื่อสามารถทำการตรวจสอบรายละเอียดต่างๆ นอกจากนั้นในกรณีที่เป็นการทำ โครงการร่วมกับบุคคลหรือหน่วยงานอื่น ก็ควรจะระบุบุคคลหน่วยงานนั้นๆ ด้วย

3. หลักการและเหตุผล ควรมีการกล่าวถึงที่มาของโครงการว่ามีประวัติความเป็นมา สภาพปัญหาความต้องการในการจัดทำโครงการหรือนโยบาย แผน ที่เกี่ยวข้องกับ โครงการนั้นๆ เพื่อจะชี้ให้เห็นถึงความสำคัญที่จะต้องทำโครงการนั้น เป็นการระบุเหตุผลที่ต้องทำ โครงการ ทำแล้วจะเกิดผลดีหรือไม่ ถ้าไม่ทำจะมีผลเสียอะไรบ้าง

4. วัตถุประสงค์และเป้าหมาย การกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ เป็นการระบุ ผลงานที่ต้องการให้เกิดขึ้นเมื่อดำเนินการตามโครงการนั้นแล้ว วัตถุประสงค์จะต้องสอดคล้องกับ หลักการและเหตุผล จะต้องมีความชัดเจนสามารถปฏิบัติได้ วัตถุประสงค์จะมีประโยชน์ทั้งในการ ดำเนินงานและในการประเมินผล นอกจากนั้นโครงการหนึ่งๆ อาจมีวัตถุประสงค์ได้หลายข้อ แต่ก็ ควรพิจารณาว่าอะไร เป้าหมายของโครงการ จะเป็นสิ่งที่ทำให้วัตถุประสงค์มีความชัดเจนขึ้น เพราะเป็นการแสดงให้เห็นผลสำเร็จของการดำเนินงานในเชิงปริมาณ เช่น จำนวนเวลา จำนวน ความยาก จำนวนน้ำหนัก เป็นต้น

5. ขอบเขตของโครงการ การกำหนดขอบเขตของโครงการ ทำให้โครงการมีความ ชัดเจนในการดำเนินงานมากขึ้น อาจแยกเป็นขอบเขตเรื่องระยะเวลา ว่าโครงการเริ่มต้นและ สิ้นสุดเมื่อใด ขอบเขตทางภูมิศาสตร์ ซึ่งหมายถึงความกว้างขวางตามพื้นที่ของโครงการ ขอบเขต ในการปฏิบัติ ซึ่งหมายถึงการที่โครงการอาจจะมีปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน และ ขอบเขตอื่นๆ เช่น ความรู้ทางวิชาการ เทคโนโลยี และผลกระทบจากโครงการอื่นๆ เป็นต้น

6. วิธีการดำเนินงาน วิธีการดำเนินงานเป็นการพิจารณาถึงแนวทาง กลยุทธ์และ วิธีการที่จะทำในโครงการนั้นๆ โดยละเอียด ถ้าโครงการนั้นมีวัตถุประสงค์ในการแก้ปัญหา วิธีการ ดำเนินงานก็จะกล่าวถึงวิธีการแก้ปัญหานั้นๆ ในกรณีที่มีทางเลือกในการแก้ปัญหาได้หลายๆ วิธีการดำเนินงานก็จะเป็นตัวกำหนดว่าจะดำเนินการแก้ปัญหานั้นๆ ด้วยวิธีใด

7. ทรัพยากรและงบประมาณที่ต้องใช้ในโครงการ ทรัพยากรและงบประมาณเป็น ปัจจัยพื้นฐานของการบริหารงาน ในการเขียนโครงการนั้นต้องระบุถึงทรัพยากรที่จะต้องใช้ใน โครงการ เช่น บุคลากร วัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนระบุถึงงบประมาณที่ต้องใช้ในโครงการ เป็นต้น

8. ผลที่คาดว่าจะได้รับ จะพิจารณาทั้งผลที่เกิดขึ้นจากการที่โครงการบรรลุ วัตถุประสงค์หรือผลที่เกิดขึ้นอื่นๆ ซึ่งมีทั้งผลประโยชน์โดยตรงและผลกระทบจากโครงการ

9. อื่นๆ อาจมีการระบุถึงองค์ประกอบอื่นๆ ของโครงการเพิ่มเติมได้อีก แต่ผู้จัดทำโครงการจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ขององค์ประกอบพิเศษที่แตกต่างไปนั้นเป็นสิ่งสำคัญ เช่น แผนภูมิ แผนที่ ข้อมูลเพิ่มเติม เป็นต้น

ขั้นตอนการวางแผนและโครงการ

การวางแผนโครงการในงานพัฒนาชุมชน จะต้องกระทำอย่างรัดกุมรอบคอบ มีระบบระเบียบที่ชัดเจน ทั้งนี้เพื่อให้การปฏิบัติงานได้อย่างเหมาะสม และสามารถบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีขั้นตอนการวางแผนโครงการในงานพัฒนาชุมชน 6 ขั้นตอนดังนี้³⁶

1. การศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของชุมชน รวมทั้งปัญหาต่าง ๆ กับโครงการอย่างลึกซึ้งและชัดเจน จะทำให้การแก้ไขปัญหาได้รัดกุมเหมาะสมและตรงจุด

2. การรวบรวมข้อมูลต่างๆ มาประกอบให้มากที่สุด เพื่อให้การวางแผนโครงการง่ายขึ้นและถูกต้องมากยิ่งขึ้น ข้อมูลเหล่านี้ อาทิ ปัญหาและสาเหตุของปัญหาชุมชน แหล่งทรัพยากรต่างๆ เงื่อนไขอื่นที่เกี่ยวข้องกับโครงการทั้งทางบวกและทางลบ

3. การตั้งเป้าหมายและวัตถุประสงค์ เป้าหมายเป็นสิ่งที่ต้องการหรือมุ่งหวังไปให้ถึง อาจต้องอาศัยระยะเวลาที่ยาวนาน ซึ่งจะสัมพันธ์กันกับตัวปัญหาชุมชน ส่วนวัตถุประสงค์เป็นสิ่งที่อาจจะบรรลุถึงได้ในระยะเวลาอันสั้นตามกำหนด ซึ่งจะสัมพันธ์กันกับเหตุของปัญหาชุมชน

4. การวางแผนดำเนินงาน เป็นการแจกแจงงานที่จะต้องทำออกเป็นงานย่อยๆ ซึ่งมีขั้นตอนต่างๆ คือ การพิจารณาเป้าหมายและวัตถุประสงค์ในด้านเกี่ยวกับความเป็นไปได้กับทรัพยากรที่มีอยู่ การจัดทำรายการรวมทั้งคำอธิบายถึงภารกิจหน้าที่ที่จะต้องทำ การจัดลำดับก่อนหลังของภารกิจหน้าที่และกำหนดเวลาด้วย และการคาดคะเนการใช้จ่ายงบประมาณ

5. การจัดทำงบประมาณ เป็นการจัดทำรายละเอียดที่จะใช้จ่ายงบประมาณ โดยเป็นการคาดคะเนไว้ล่วงหน้าในทุกๆ ด้านว่าจะใช้จ่ายอะไรบ้าง การจัดทำประมาณการใช้จ่ายที่ดีจะต้องอาศัยความรอบคอบในการคิดอย่างถี่ถ้วน อาศัยความแม่นยำ และที่สำคัญต้องคำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตที่จะกระทบต่อการจัดทำงบประมาณโดยตรง

6. การควบคุมและประเมินผล เป็นการควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ และดูความก้าวหน้าหรือปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นได้ทันทั่วทั้งที่ และปรับปรุงในโครงการอื่นต่อไป

³⁶ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. เอกสารการสอนชุดวิชาการบริหารงานพัฒนาชนบท หน่วยที่

นอกจากนี้ไพรัตน์ เดชะรินทร์³⁷ ยังได้รวบรวมขั้นตอนในการวางแผนและโครงการไว้ 4 รูปแบบ ดังนี้

แบบที่ 1 มีขั้นตอนหลัก 3 ขั้นตอน และสามารถปรับใช้ได้กับการวางแผนและโครงการโดยทั่วๆ ไปดังนี้

1. การเริ่มต้นวางแผนและโครงการ (formulation of plan) เริ่มตั้งแต่การเก็บรวบรวมข้อมูลที่เป็น การวิเคราะห์ข้อมูล สรุปประเด็น กำหนดปัญหาและแนวทาง การกำหนดวัตถุประสงค์เป้าหมาย การประเมินความเป็นไปได้ของโครงการ และการรับอนุมัติโครงการ

2. การนำแผนและโครงการไปปฏิบัติ (implementation of plan) เป็นการประชุม ทบทวนแผนโครงการที่รับอนุมัติ แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ จัดสรรวัสดุ อุปกรณ์ งบประมาณ แล้วแจ้งผลและกำหนดการของงานต่อผู้เกี่ยวข้อง จากนั้นจึงลงมือปฏิบัติตามกำหนด

3. การติดตามและประเมินผล (evaluation of plan) เริ่มด้วยการกำหนดมาตรการ ติดตามและประเมินผล การมอบหมายและสร้างองค์การติดตาม การสร้างเครื่องมือและกำหนด ระยะเวลา การออกสนามและการประเมินผล และการเสนอรายงานเพื่อการปรับปรุงแผนและโครงการ

แบบที่ 2 แสดงขั้นตอนเป็นกระบวนการต่อเนื่อง 12 ขั้นตอน ในแต่ละขั้นตอน จำเป็นต้องมีการจัดทำโครงการหรือกิจกรรมปลีกย่อยออกไปอีก คือ เริ่มตั้งแต่การวิเคราะห์ นโยบายและเป้าหมายที่กรมและจังหวัดกำหนด กำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ จัดหาข้อมูล และวิเคราะห์ปัญหา พิจารณาข้อจำกัดและอุปสรรคการจัดทำโครงการ เสนอยุทธวิธีดำเนินงาน หลายทาง วิเคราะห์ความเป็นไปได้ของโครงการ (คน เงิน เวลา วัสดุ และอุปกรณ์) จัดทำรูปแบบ และบันทึกรายละเอียดของโครงการ การพิจารณาของผู้เกี่ยวข้องและการอนุมัติโครงการ การทำความเข้าใจกับผู้ร่วมโครงการและแบ่งงาน การวางมาตรการควบคุมตามโครงการ การวางระบบ การประเมินผล และการจัดระบบการรายงานผลและประชาสัมพันธ์

แบบที่ 3 แสดงขั้นตอนหลัก 5 ขั้นตอน คือ

1. การเผยแพร่ความคิด การนำความคิดหรือปัญหาที่ประสบในหมู่บ้านไปปรึกษาหารือกับราษฎรและเจ้าหน้าที่ทางวิชาการที่เกี่ยวข้องเพื่อรับรู้และรับการสนับสนุนหากจะจัดทำโครงการ

2. การแสวงหาข้อเท็จจริง การหาข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปัญหาหรือเรื่องที่ต้องการจัดทำเป็นโครงการให้เฉพาะเจาะจง จะได้ว่าว่าจะแก้ไขปัญหานั้นๆ ได้อย่างไร มีวิธีการ

³⁷ไพรัตน์ เดชะรินทร์. “การวางแผนงานและโครงการพัฒนาชนบท” การบริหารงานพัฒนาชนบท. 2527, น. 189-192.

แก้ไขได้หลายทาง ต้องแสดงไว้เพื่อการตัดสินใจร่วมกันกับผู้เกี่ยวข้องเลือกสรรวิธีการที่เหมาะสมมากที่สุด

3. การวางโครงการ การพิจารณาแหล่งที่มาของวัสดุ เงิน อุปกรณ์ สถานที่ ดำเนินการ การแบ่งงานของเจ้าหน้าที่ฯ เกี่ยวข้องและความพร้อมของประชาชนที่จะร่วมโครงการ

4. การปฏิบัติตามโครงการ การรับอนุมัติ การมอบหมายให้ทุกฝ่ายลงมือปฏิบัติ ตามหน้าที่และลักษณะงานที่ได้กำหนดไว้ในโครงการ

5. การติดตามผล การออกติดตามการดำเนินงานในเรื่องต่าง ๆ เพื่อรายงานและเพื่อการแก้ไขปรับปรุงให้สมบูรณ์

แบบที่ 4 แสดงขั้นตอนการวางแผนและโครงการของชุมชน 10 ขั้นตอน โดย แจกแจงรายละเอียดให้เห็นการเริ่มให้ชุมชนรับรู้ ไปถึงขั้นการลงมือปฏิบัติและการติดตามผล คือ

1. การเข้าใจปัญหาและการค้นหาปัญหาชุมชนโดยร่วมกับผู้นำชุมชน
2. นำปัญหาเข้าสู่ชุมชนโดยการประชุมราษฎรในหมู่บ้าน อภิปรายสภาพปัญหา และพิจารณาความสำคัญของปัญหาที่ควรแก้ไข

3. กำหนดเป้าหมายและแนวทางแก้ไขปัญหา ร่วมกับผู้นำของชุมชนแสดงให้เห็น ปริมาณงานและแนวทางที่จะบรรลุเป้าหมาย

4. แสวงหาแหล่งทรัพยากร พิจารณาความสามารถของชุมชนก่อนว่าจะมี ทรัพยากรเพื่อจัดทำโครงการเหล่านั้นได้มากน้อยเพียงไร แล้วจึงขอความช่วยเหลือจากภายนอก

5. เลือกสรรวิธีการแก้ไขปัญหา เพื่อรู้ขีดจำกัดของทรัพยากรแล้วจึงตัดสินใจว่าจะ เลือกการแก้ไขปัญหาด้วยวิธีใดดีที่สุด ควรให้ชุมชนรับรู้ผลการตัดสินใจของผู้นำชุมชน

6. การตัดสินใจและการอนุมัติ การตัดสินใจขั้นสุดท้ายต้องไปหาแหล่งผู้ให้ ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยนำเข้าของโครงการซึ่งอาจทำให้ต้องย้อนกลับมาพิจารณาใหม่อีก ในกรณีที่ ไม่ได้รับการสนับสนุน

7. การวางแผนเพื่อปฏิบัติตามโครงการ เมื่อได้รับแจ้งการอนุมัติและสนับสนุน ด้านทรัพยากร ต้องนำโครงการมาทำการทบทวนวางแผนปฏิบัติอย่างรอบคอบอีกครั้งเพื่อ กำหนดเวลา หน้าที่ ประเภทงานให้แน่ชัด

8. การมอบหมายงานตามขั้นตอนที่ได้ทบทวน และลงมือปฏิบัติ

9. การรายงานต่อชุมชนและชักนำชุมชนเข้าร่วมโครงการที่ต้องการแรงงานของ ประชาชน การนำข่าวสารแพร่ขยายต่อชุมชนเป็นเรื่องสำคัญที่จะให้ชุมชนรับรู้

10. การติดตามและผลงาน เป็นขั้นตอนสุดท้ายที่ต้องวางไว้ในชัดเจนว่าใครจะเป็น ผู้ติดตามผลและการทำนุบำรุงผลงานให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนตามวัตถุประสงค์

สำนักสนับสุนนสภาองค์กรชุมชน³⁸ ได้กำหนดการจัดทำแผนพัฒนาชุมชน ที่อยู่บนพื้นฐานหรือวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนกำหนดอนาคตของชุมชนตนเอง จากกระบวนการในการจัดการชุมชน มีการเรียนรู้ร่วมกัน เพิ่มคุณค่าทางสังคม และทุนทางเศรษฐกิจ เพื่อนำไปสู่การวางแนวทางในการพัฒนา และแก้ไขปัญหาและชุมชน โดยมีเป้าหมาย แนวทางที่ชัดเจนในการพัฒนาให้คนในชุมชนอยู่ดีมีสุข และมีแผนรองรับการสนับสนุนจากภายนอกได้อย่างครอบคลุมสมบูรณ์ ซึ่งการจัดทำแผนพัฒนาชุมชน มีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างวิทยากรการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่น โดยการเตรียมทีมวิทยากรที่หลากหลายอาชีพ เช่น ประกอบไปด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) เทศบาล สาธารณสุข เกษตรกร นักพัฒนาชุมชน ประมง ปศุสัตว์ ผู้แทนกลุ่ม/องค์กรชุมชน เป็นต้น เพื่อให้ทีมวิทยากรเป็นผู้เผยแพร่แนวคิด ตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นในการจัดกระบวนการแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมรวมถึงประเด็นการเรียนรู้ ดังนี้

1. เป้าหมายของการทำงานเพื่อชุมชนและความสำคัญของประชาชนทุกคนในการทำงานเพื่อชุมชน
2. สถานการณ์ของชุมชน
3. สถานการณ์การทำงานจากภาครัฐ ได้แก่ การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับปัจจุบันหรือที่เกี่ยวข้อง
4. แนวคิดการจัดกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ 2 เวทีการสร้างใจเข้าของวิทยากร เป็นเวทีที่จุดประกายความคิด กระตุ้นให้เกิดความในใจที่จะทำแผนพัฒนาชุมชนและสร้างความร่วมมือในการทำงานร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ในชุมชน ดังนี้

1. เตรียมทีมวิทยากรกระบวนการ โดยค้นหาบุคคลที่อยู่ในพื้นที่เป้าหมาย จากหลากหลายหน่วยงาน องค์กร เครือข่าย โดยจะต้องเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถและเข้าใจในกระบวนการจัดทำแผนชุมชน เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการเป็นวิทยากรแผนชุมชน รู้เทคนิคการจัดเวทีกระบวนการจัดทำแผนชุมชน
2. ออกแบบการเปิดเวทีในแต่ละขั้นตอนด้วยการกำหนดวัตถุประสงค์ เนื้อหา ขั้นตอน กระบวนการ และเทคนิคที่ใช้รวมทั้งวิทยากรหลัก และวิทยากรผู้ช่วย
3. ชักซ้อมแนวคิด กระบวนการ เทคนิค วิธีการ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับวิทยากรกระบวนการแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่น
4. เตรียมประเด็นการพูดคุยในเวที เช่น แนวคิดของแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่น เนื้อหาของการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่น เตรียมข้อมูลทั่วไปของชุมชนล่วงหน้า เช่น ข้อมูล

³⁸ สำนักสนับสุนนสภาองค์กรชุมชน. คู่มือการจัดทำแผนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น. 2559, น. 5-13.

สภาพของพื้นที่ของชุมชน อาณาเขตของชุมชน ประชากร และครัวเรือน การประกอบอาชีพ รวมทั้งประเด็นปัญหาที่สำคัญๆ ของชุมชนนั้นๆ

5. เตรียมพื้นที่ เช่น เตรียมคน เตรียมสถานที่ที่มีความพร้อมสำหรับการจัดเวที เตรียมอุปกรณ์ และสื่อที่ใช้ในการจัดทำเวที เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูลเรียนรู้ตนเองและชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้เรียนรู้ ข้อมูลตนเองเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน ประเพณี วัฒนธรรม ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อหาแนวทางความต้องการพัฒนาหรือการจัดการชุมชน ที่ชุมชนต้องการให้มีความเข้าใจใน แนวความคิด กระบวนทัศน์ และกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่น บทบาทความ รับผิดชอบของฝ่ายต่างๆ ตลอดจนการสร้างความผูกพันและการค้าหาบุคคลที่อาสาเป็นกลุ่ม แกนในการดำเนินงาน

1. จัดเวทีชี้แจงให้ประชาชน กลุ่มแกนนำ ชุมชน องค์กรชุมชน และองค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นมีความเข้าใจแนวความคิดกระบวนทัศน์ และแนวทางการจัดทำแผนพัฒนาชุมชน ท้องถิ่น แบบองค์รวม โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มุ่งสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนที่ เน้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่ายและมีการกระทำร่วมกัน

2. ค้นหา กำหนดตัวบุคคล กลุ่มอาสาสมัครที่จะเป็นผู้นำหรือแกนในการผลักดัน ดำเนินการต่างๆ ตามกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมของภาคีการ พัฒนาต่างๆ โดยเน้นความสมัครใจ และให้ชุมชนเป็นผู้เสนอแนะ

3. การจัดเวทีทำได้ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การเปิด เวทีอย่างเป็นทางการ การพูดคุยภายหลังการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การพูดคุยในร้านค้าแพ และการพูดคุยในกิจกรรมร่วมต่างๆ ของชุมชน

4. ควรให้เวลากับชุมชนในการทำความเข้าใจ ดังนั้นการจัดเวทีทำความเข้าใจและ กระตุ้นสำนักของชุมชน จึงมักจะต้องทำหลายครั้งและหลายรูปแบบตามที่มีโอกาส

ขั้นตอนที่ 4 การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลชุมชน เพื่อเข้าสู่การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล โดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูล เพื่อสะท้อนข้อมูลที่ค้นพบ อาทิ รายรับ รายจ่าย หนี้สิน แยกแยะ ทิศทางสังคมและสภาพสาเหตุปัญหา ศักยภาพที่มีอยู่และสภาพ ปัญหาที่เป็นแนวโน้มกำลังเกิดขึ้นกับชุมชน ซึ่งชุมชนจะได้รับข้อมูลที่ถูกต้อง เป็นจริงที่รวบรวม มาได้อย่างมีระบบโดยชุมชนเอง โดยมีแนวทางดำเนินงาน ดังนี้

1. จัดเวทีชี้แจงให้ประชาชนกลุ่มแกนนำชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น มีความเข้าใจในการประเมินศักยภาพของชุมชน

2. กำหนดแนวทางและขั้นตอนในการดำเนินงานและทำความเข้าใจร่วมกับผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย

3. กำหนดประเด็นของข้อมูลที่จะทำการศึกษาซึ่งมีประเด็นที่สำคัญ ได้แก่ ประวัติ หมู่บ้านหรือชุมชนทรัพยากรที่มีอยู่ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ที่ดิน ที่ทำกิน ป่าไม้ แม่น้ำ

เป็นต้น ทรัพยากรที่คนสร้าง เช่น โรงเรียน โบสถ์ ศาลา หอกระจายข่าว เป็นต้น และทรัพยากรบุคคล อาทิ ผู้รู้หรือปราชญ์ ชาวบ้าน ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้เชี่ยวชาญด้านการอาชีพ ผู้นำตามธรรมชาติอื่นๆ ผู้นำทางการรวมถึงกลุ่มองค์กรต่างๆ จารีตประเพณี วัฒนธรรม เศรษฐกิจชุมชน เช่น กลุ่มอาชีพต่างๆ กองทุนชุมชน เป็นต้น รายรับ-รายจ่าย หนี้สิน คนยากจน ผู้ด้อยโอกาส สวัสดิการชุมชน รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ สถานการณ์ของชุมชนในปัจจุบัน เช่น ภัยคุกคาม จุดแข็ง ข้อจำกัด และปัญหา เป็นต้น

4. รวบรวมข้อมูลตามประเด็นที่กำหนด โดยอาจแบ่งเป็นกลุ่มๆ ทำการเก็บข้อมูลจากแหล่งต่างๆ เช่น ข้อมูลที่มีอยู่แล้ว บันทึกรายงานของหน่วยงานต่างๆ การสอบถามจากผู้รู้ การประชุมกลุ่มย่อยแล้วจึงนำมารวมกันช่วยกันตรวจสอบปรับปรุงให้สมบูรณ์

5. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการนำข้อมูลที่ได้ออกมาแยกแยะ และหาความสัมพันธ์ในมิติต่างๆ และนำไปสู่ข้อสรุปเกี่ยวกับปัญหา จุดอ่อน ข้อจำกัด ความเข้มแข็ง และศักยภาพของชุมชน ซึ่งสามารถบันทึกในรูปแบบของแผนที่การตั้งถิ่นฐานของชุมชน หรือแสดงแหล่งทรัพยากรต่างๆ แผนที่ความสัมพันธ์ขององค์กร สถาบันต่างๆ เป็นต้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ จะเป็นพื้นฐานสำคัญในกระบวนการทำงานขั้นต่อไป

6. ข้อมูลในเชิงศักยภาพของการพัฒนาและแนวโน้มของสภาพแวดล้อมต่างๆ ประชาชน กลุ่มแกนนำ องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความเข้าใจสภาพที่แท้จริงของชุมชนทั้งในแง่ปัญหา ข้อจำกัดและศักยภาพ

7. ประชาชน องค์กรชุมชนและกลุ่มแกนนำต่างๆ เกิดความตระหนักและสำนึกร่วมในการที่จะช่วยแก้ไขปัญหาของชุมชน และมีความเชื่อมั่นในศักยภาพที่ชุมชนมีอยู่

8. เป็นการเริ่มกระตุ้นให้ประชาชน กลุ่มองค์กรชุมชน และที่เกี่ยวข้องต่างๆ ได้คิดถึงชุมชนและเห็นความสัมพันธ์ของตัวเอง ครอบครัว กลุ่ม กับชุมชน ในแง่มุมต่างๆ มากขึ้นมากกว่าที่จะคิดถึงแต่เรื่องราวของตนเอง ครอบครัว หรือกลุ่มที่ตัวเองสังกัดเท่านั้น อันจะนำไปสู่การเกิดความตระหนัก และสำนึกร่วมในการพัฒนาของชุมชนต่อไป

ขั้นตอนที่ 5 การยกร่างแผนพัฒนาชุมชน กำหนดเป้าหมายและทิศทางการพัฒนา เพื่อให้ชุมชนกำหนดเป้าหมายว่าจะพัฒนาไปเป็นชุมชนแบบไหนในอนาคต พร้อมทั้งกำหนดทิศทางและแนวทางการพัฒนาตามศักยภาพของชุมชน เป็นการปรับฐานคิดการหาทางแก้ปัญหาของชุมชนโดยใช้ทุนทางสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีรายละเอียดชัดเจน นำไปสู่การปฏิบัติได้จริง เช่น จะทำกิจกรรมอะไร ใครเป็นคนทำ ทำที่ไหน ทำอย่างไร ทรัพยากรมาจากไหน ใครประเมินผล ใครรับผิดชอบ เป็นต้น โดยมีแนวทางการดำเนินงานคือ การจัดเวทีร่วมกับเจ้าหน้าที่รับผิดชอบในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่น เพื่อนำผลการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนและปัญหา ผสมผสานกับความคิดสร้างสรรค์ รวมทั้งกรอบสถานการณ์ภายนอกเพื่อให้ช่วยกันกำหนดเป็น 1) วิสัยทัศน์การพัฒนาชุมชนท้องถิ่น 2) แนวทางการพัฒนาของแต่ละชุมชน 3) จุดมุ่งหมายในการพัฒนาที่เป็นรูปธรรม 4) ชุมชนมีวิสัยทัศน์การ

พัฒนา โดยมีกรอบแนวทางและจุดมุ่งหมายการพัฒนาที่ชัดเจนของชุมชน ที่ให้ทุกฝ่ายยึดมั่น ร่วมกันประชาชน องค์กรชุมชน กลุ่มแกนนำ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชน มีจุดมุ่งหมายการพัฒนาของชุมชนร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 6 การกำหนดแผนงานโครงการกิจกรรมพัฒนาชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีแนวทางในการพัฒนาชุมชน ผู้การเป็นชุมชนที่ปรารถนา เป็นการร่วมกันกำหนดแผนงานโครงการกิจกรรมที่เหมาะสมเป็นไปได้ และสอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและกลยุทธ์ที่วางไว้ เพื่อสานต่อเสริมสร้างสิ่งที่ชุมชนทำได้ดียิ่งขึ้น หรือเพื่อบรรเทาข้อจำกัดและแก้ไขปัญหาในด้านต่างๆ ของชุมชน มีแนวทางดำเนินงาน คือ

1. ตรวจสอบว่ามีกิจกรรมโครงการอะไรบ้างที่คนชุมชนและองค์กรชุมชนทำอยู่และเป็นประโยชน์ นำไปสู่การบรรลุวิสัยทัศน์และเป้าหมายการพัฒนาชุมชนและสอดคล้องกับกลยุทธ์การพัฒนาของชุมชนที่ได้เลือกไว้

2. พิจารณากิจกรรม โครงการว่ามีเพียงพอที่จะแก้ไขปัญหาของชุมชนหรือบรรลุวิสัยทัศน์และจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนหรือไม่ ยังมีกิจกรรมโครงการใดอีกหรือไม่ที่ควรทำเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยกิจกรรมที่จะทำเพิ่มเติมนั้นควรจะสอดคล้องกับศักยภาพของชุมชน

3. แยกกิจกรรมออกเป็นสามกลุ่ม คือ

1) กิจกรรมที่ชุมชน กลุ่มองค์กรในชุมชน สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง ให้กำหนดเป็นกิจกรรมที่ชุมชนทำเอง

2) กิจกรรมที่ชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้เอง แต่สามารถได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และให้กำหนดเป็นขอรับการสนับสนุน

3) กิจกรรมที่ชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเองทั้งหมดหรือบางส่วน ให้กำหนดเป็นเสนอขอรับการสนับสนุนจากอำเภอ จังหวัด ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือองค์กรเอกชน

4. พิจารณาจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรมให้ชัดเจน

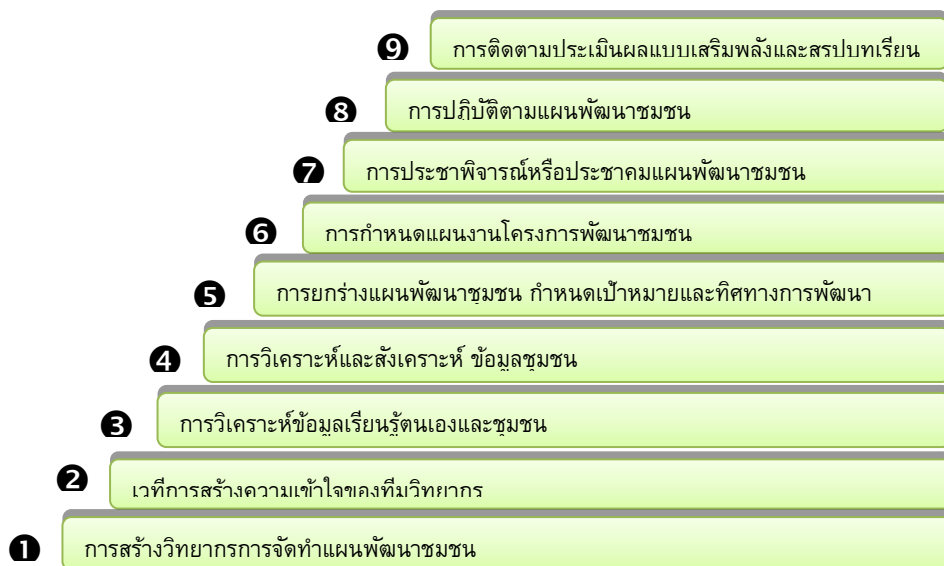
ขั้นตอนที่ 7 การประชาสัมพันธ์หรือประชาคมแผนพัฒนาชุมชน เพื่อให้สะท้อนข้อมูลภาพรวมของตำบลและนำเสนอร่างแผนพัฒนาชุมชนให้ชาวบ้านรับรู้และเปิดโอกาสให้ร่วมกันพิจารณาถึงความเป็นไปได้ของแผน เหมาะสม ตรงความต้องการของชุมชนหรือไม่ จัดเรียงลำดับก่อนหลังของการแก้ไขถูกต้องหรือไม่ เพื่อให้ประชาชนทั้งชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐ ได้มาร่วมกันพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของการนำไปสู่การปฏิบัติ รวมทั้งให้ความเห็นชอบและร่วมมือกันส่งเสริมสนับสนุนแผนงาน โครงการหรือกิจกรรมในแผนชุมชน โดยมีแนวทางดำเนินงานคือ เปิดเวทีเพื่อให้ชุมชนและหน่วยงานสนับสนุนที่ไม่ได้มาร่วมเวทีจัดทำแผนพัฒนาชุมชนตั้งแต่ต้น ได้มาร่วมในการแสดงความคิดเห็น ให้ข้อเสนอแนะหรือเพิ่มเติมข้อมูลต่างๆ เพื่อให้แผนพัฒนาชุมชนที่ได้จัดทำขึ้นเป็นแผนพัฒนา

ชุมชนที่สมบูรณ์และเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายและนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง

ขั้นตอนที่ 8 การปฏิบัติตามแผนพัฒนาชุมชน เพื่อให้เกิดการร่วมมือกันของชุมชนที่จะปฏิบัติตามแผนพัฒนาชุมชน ที่ได้ผ่านกระบวนการคิดร่วมกันและประชาพิจารณ์มาแล้วว่าเหมาะสมกับชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

ขั้นตอนที่ 9 การติดตามประเมินผลแบบเสริมพลังและสรุปบทเรียน เป็นการประเมินว่านำแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่นไปสู่การปฏิบัติได้จริงหรือไม่ มีปัญหาอุปสรรค หรือต้องการความช่วยเหลือเรื่องอะไร และเมื่อดำเนินกิจกรรมระยะหนึ่ง จะต้องสรุปบทเรียนหรือถอดประสบการณ์เพื่อค้นหาข้อบกพร่อง ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นและพร้อมจะขยายผลให้ชุมชนหรือตำบลอื่นได้เรียนรู้ต่อไป

ซึ่งจากกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนของสำนักสนับสนุนสภาพองค์กรชุมชนสามารถสรุปได้ตามแผนภาพ ดังนี้

แผนภาพที่ 1 แสดงสรุปขั้นตอน 9 ขั้นตอนสู่การจัดทำแผนพัฒนาชุมชน

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่จำเป็นต้องมีการวางแผนและโครงการในเชิงปฏิบัติการอย่างมีระบบ แบบแผนที่แน่ชัด การกำหนดทิศทางและปฏิบัติงานได้อย่างเหมาะสมเป็นสิ่งสำคัญ การวางแผนและโครงการนอกจากจะช่วยให้ผู้ปฏิบัติงานพัฒนาเข้าใจปัญหาความต้องการของคนในชุมชนตามลำดับความสำคัญของปัญหาในชุมชน และเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนา อันนำไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อเกิดพลังในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันแล้ว ยังทำให้กลุ่ม/องค์กร และชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชน และสอดคล้องกับบริบทของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยให้เกิดการประสานและเพิ่มพลังชุมชนในทุกกระดับ และความรู้สึกต่อการมีส่วนร่วม

ร่วมของคนในชุมชนและหน่วยงาน อีกทั้งเป็นแนวทางในการปรับปรุงการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนให้ดีขึ้น โดยเฉพาะในท่ามกลางบรรยากาศความผันผวนทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม และตามสภาวการณ์เปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดพลวัตตลอดเวลา

การดำเนินงานพัฒนาชุมชน

หลังจากการวางแผนโครงการพัฒนาชุมชนแล้ว ก่อนที่จะดำเนินงานตามโครงการที่กำหนดไว้ นั้น อาจนำมาพิจารณาวิธีดำเนินงานโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ที่จะปฏิบัติงานแก้ไขปัญหาให้มีความรอบคอบว่ามีความถูกต้องเหมาะสมหรือไม่อย่างไรอีกครั้งหนึ่ง โดยคำนึงถึงประโยชน์ที่จะได้รับและการประหยัดให้มากที่สุด ขนาด กรรมวิธี การแข่งขันตอนในการดำเนินงาน แนวทางการจัดการและการบริหารบุคคล ปัจจัยในการดำเนินงานของวิธีการหรือกิจกรรมให้เหมาะสมสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และผลงานของโครงการ ตลอดจนข้อจำกัดของทรัพยากรอีกด้วย และที่สำคัญควรเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจหรือพิจารณา ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของประชาชนเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งแนวทางในการเลือกโครงการพัฒนาไปดำเนินการนั้น ควรมีแนวทางดังนี้³⁹

1. การพิจารณาอย่างรอบคอบ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเลือกหรือกำหนดโครงการ จะต้องรู้จักคิดใช้เหตุและผลในการเลือกโครงการพัฒนาไปดำเนินงานในชุมชนอย่างรอบคอบ ไม่ที่จะเป็นการพิจารณาในเรื่องของความสอดคล้องระหว่างสภาพปัญหา กับโครงการ ความเป็นไปได้ที่จะดำเนินงานโครงการ ความจำเป็นเร่งด่วนของโครงการ ผลประโยชน์ที่จะได้รับจากโครงการ เป็นต้น การเลือกหรือกำหนดโครงการพัฒนาโดยขาดการไตร่ตรองพิจารณาอย่างรอบคอบ จะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใดทั้งสิ้น

2. จะต้องยึดถือผลประโยชน์ของประชาชนเป็นหลัก ในการเลือกหรือกำหนดโครงการพัฒนา จะต้องยึดถือผลประโยชน์ที่ประชาชนส่วนใหญ่ได้รับเป็นที่ตั้ง และควรจะทำให้ความสำคัญทั้งโครงการพัฒนาประเภทก่อสร้างวัตถุและโครงการพัฒนาคุณภาพของคนโดยตรงควบคู่กันไป เพราะถ้าหากว่าโครงการพัฒนาต่างๆ สามารถทำให้ประชาชนส่วนใหญ่อยู่ดีมีสุขได้ ก็เท่ากับว่าโครงการต่างๆ เหล่านั้นสามารถทำให้ชุมชนเจริญก้าวหน้าขึ้นเอง

3. ลงทุนน้อยที่สุดได้ประโยชน์สูงสุด การยึดหลักลงทุนลงแรงน้อยที่สุด ให้ได้ประโยชน์มากที่สุด ก็เป็นเรื่องสำคัญในการเลือกโครงการพัฒนา ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการเลือก

³⁹มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. เอกสารสอนชุดวิชาการวางแผนพัฒนาโรงเรียน. 2526, น. 17-20.

หรือกำหนดโครงการพัฒนาจะต้องคำนึงอยู่เสมอ ๆ ว่า ทำอย่างไรจะใช้ประโยชน์จากโครงการพัฒนาที่มำดำเนินการในท้องถิ่นให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้

4. ยึดหลักความร่วมมือ การทำงานร่วมกันเป็นความจำเป็นอย่างมากที่จะทำให้โครงการพัฒนาประสบความสำเร็จ ดังนั้นการเลือกหรือกำหนดโครงการพัฒนาจะต้องคำนึงอยู่เสมอว่าโครงการนั้นๆ จะก่อให้เกิดความร่วมมือได้อย่างไร ทั้งความร่วมมือระหว่างประชาชนในตำบลหมู่บ้านและความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ของทางราชการและประชาชน บุคคลที่จะมีส่วนช่วยกระตุ้นก่อให้เกิดความร่วมมือได้ดีที่สุดก็คือ นักพัฒนาชุมชน นั่นเอง

5. ยึดหลักพึ่งตนเอง การเลือกหรือกำหนดโครงการพัฒนาควรยึดหลักการพึ่งพาตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ผู้ที่ส่วนเกี่ยวข้องในการเลือกหรือกำหนดโครงการพัฒนา ควรคำนึงอยู่เสมอว่าโครงการที่เลือกไว้ นั้น มีส่วนใดบ้างที่ชุมชนสามารถกระทำด้วยตนเอง ถึงแม้ว่าอาจมีโครงการหลายโครงการที่ทางรัฐบาลให้การสนับสนุนก็ตาม

การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่ประชาชนหรือชุมชน ต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมโครงการอย่างจริงจัง ตามแนวคิดที่ว่า “การดำเนินการโดยชุมชน ของชุมชน และเพื่อชุมชน” ดังนั้นการดำเนินงานตามแผนโครงการให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะให้บุคคลหรือกลุ่ม/องค์กรประชาชนในชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบให้มากที่สุด แต่หากมีปัญหาอุปสรรคหรือสิ่งกีดขวางความสามารถของชุมชน หน่วยงานภาครัฐหรือหน่วยงานอื่นคอยให้การสนับสนุนช่วยเหลือ สำหรับการดำเนินงานพัฒนาชุมชนงานให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ ขึ้นอยู่กับการบริหารโครงการและการติดตามควบคุมการดำเนินงานโครงการพัฒนาชุมชน ดังนี้

การบริหารโครงการ

การบริหารโครงการจะอยู่ในการจัดหน่วยงานหรือบุคคลที่รับผิดชอบ ที่เรียกว่า ผู้รับผิดชอบโครงการหรือผู้บริหารโครงการ เป็นการนำวิธีการต่างๆ มาใช้เพื่อช่วยในการดำเนินงานตามแผนโครงการพัฒนาเป็นไปด้วยดี การกำหนดระเบียบวิธีปฏิบัติต่างๆ ตลอดจนการควบคุมงานให้เสร็จภายในกำหนดระยะเวลา ซึ่งผู้บริหารโครงการเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่จะปรับตัวให้เข้ากับปัญหาต่างๆ ได้ ต้องรับบทบาทในการควบคุมเวลา ค่าใช้จ่าย ทรัพยากรและกำลังคนเพื่อให้ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในขอบเขตที่ได้วางแผนไว้ อีกทั้งยังเป็นผู้ประสานงานและทำหน้าที่หลักในการวางแผน และควบคุมโครงการดำเนินไปตามแผน ซึ่งการบริหารโครงการพัฒนาชุมชนมีหลักการที่สำคัญเพื่อยึดถือปฏิบัติ คือ⁴⁰

1. การจัดเก็บข้อมูลเบื้องต้นของแผนโครงการเพื่อช่วยในการตัดสินใจ

⁴⁰มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. เอกสารการสอนชุดวิชาการบริหารงานพัฒนาชนบท หน่วยที่ 1-8. 2520, น. 42-43.

2. การทำงานเป็นกลุ่มไม่ใช่โดยคนใดคนหนึ่งเท่านั้น
3. การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบงานให้ชัดเจน
4. การตัดสินใจหรือการตัดสินใจปัญหาต่างๆ โดยการปรึกษาหารือกัน ไม่ใช่มอบให้ผู้ใดผู้หนึ่งเป็นผู้ตัดสินใจ

5. การประชุมปรึกษาหารือกันอยู่เสมอ

6. การจดบันทึกเรื่องราวหรือรายละเอียดต่างๆ ที่เกี่ยวกับโครงการไว้เพื่อประโยชน์ในการแก้ปัญหาอันอาจจะเกิดขึ้น หรือเมื่อต้องการข้อมูลที่เกี่ยวข้องในโอกาสต่างๆ

อีกทั้งมีข้อควรคำนึงในการบริหารโครงการพัฒนาชุมชน ดังนี้⁴¹

1. โครงการต้องได้รับความสนใจและการสนับสนุนจากประชาชนในชุมชนอย่างจริงจัง
2. ผู้นำที่รับผิดชอบโครงการจะต้องเป็นบุคคลที่มีความมั่นใจในตนเอง เป็นบุคคลที่ประชาชนในชุมชนยอมรับนับถือ และให้ความร่วมมืออยู่เสมอ
3. ทรัพยากรในชุมชนรวมทั้งทุน แรงงาน วัสดุอุปกรณ์และผู้รับผิดชอบจะต้องจัดเตรียมไว้ให้พร้อมในการที่จะนำไปใช้ได้ทันทีเมื่อต้องการ
4. ต้องฝึกตัวบุคคลไว้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนในการบริหารโครงการแทนผู้ เพื่อให้สามารถทำหน้าที่ในการบริหารโครงการในงานพัฒนาชุมชนได้ทันทีเมื่อถึงความจำเป็น
5. ต้องมีการติดตามผลและประเมินผลอย่างใกล้ชิดให้มาก
6. ต้องจัดให้มีการประชุมเป็นระยะๆ เพื่อเป็นการทบทวนถึงความเป็นไปได้ ความสำเร็จ และปัญหาอุปสรรคในการบริหารโครงการในงานพัฒนาชุมชนเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา

สำหรับขั้นตอนของการบริหารโครงการ มีดังนี้⁴²

1. จัดให้มีการอำนวยการสั่งการ และแบ่งงานเป็นสัดส่วนตามแผนงานที่วางไว้
2. แจ้งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับแผนงานให้เข้าใจอย่างกระจ่างแจ้ง ชัดเจน
3. กำหนดวิธีการประสานงาน เพื่อการติดต่อสื่อสาร ระหว่างตารางเวลาปฏิบัติงาน เพื่อให้สอดคล้องกับงบประมาณทางด้านกำลังคนและกำลังเงิน
4. กำหนดวิธี เทคนิคที่ใช้ในการดำเนินงานตรวจสอบและควบคุมงานโครงการให้ชัดเจน จะใช้รูปแบบใดในการดำเนินโครงการนั้นๆ
5. ตรวจสอบและประเมินผลงานเป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพื่อปรับปรุงแผนงานอยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อให้แผนงานนั้นคงเหมาะสมแก่การปฏิบัติตามกาลเวลา และสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป พร้อมทั้งรายงานให้ผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานโครงการทราบ เพื่อจะได้พิจารณาล่วงหน้าถึงวิธีการแก้ไขโดยมีทางเลือกหลายทาง

⁴¹ สานิตย์ บุญชู. การพัฒนาชุมชน: ชุมชนศึกษาและวางแผนโครงการ. 2525, น. 26.

⁴² จีรพรพรณ กาญจนจิตรา. การพัฒนาชุมชน. 2544, น. 275.

การนำโครงการไปปฏิบัติและดำเนินงานตามขั้นตอนต่างๆ ในขั้นนี้อาจนำเทคนิคการบริหารเวลามาใช้ประโยชน์ได้ เช่น แผนภูมิแท่ง (bar chart) ซึ่งเป็นการนำเอางานหรือกิจกรรมมาสัมพันธ์กับเวลา แล้วแสดงออกมาในลักษณะแผนภูมิแท่ง นอกจากนี้หากโครงการที่มีขนาดใหญ่หรือมีกิจกรรมที่สลับซับซ้อน อาจมีการนำเอาเทคนิคที่เรียกว่า PERT (program evaluation and review technique) หรือเทคนิค CPM (critical path method) มาใช้ด้วยก็ได้

การติดตามและควบคุมโครงการ

ในขั้นของการดำเนินงานโครงการนอกจากจะบริหารโครงการแล้ว ยังจำเป็นต้องเน้นการติดตามงานและควบคุมโครงการ ซึ่งผู้บริหารโครงการจะมีการนิเทศงาน โดยการพบปะพูดคุยกับผู้ปฏิบัติงานหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อทราบปัญหาและอุปสรรคต่างๆ มีการติดตามความก้าวหน้าของโครงการและควบคุมงานให้เสร็จสิ้นตามเวลาที่กำหนดไว้ ซึ่งการติดตามงานหรือการติดตามผล (monitoring) เป็นกิจกรรมเชิงบริหารที่ผู้บริหารโครงการต้องรับผิดชอบ ในการกำกับดูแลการดำเนินงานให้เป็นไปตามแผน ทั้งในเรื่องทรัพยากร กระบวนการดำเนินงาน และกิจกรรมตลอดจนผลที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมต่างๆ ในกระบวนการทำงานพัฒนาที่ประกอบด้วยการวิเคราะห์ปัญหา การกำหนดแผนงาน และการดำเนินงานนั้น จะมีการติดตามงานอย่างต่อเนื่องเพื่อดูความก้าวหน้าในการปฏิบัติงานตามแผนงานที่วางไว้และแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น หรือสนับสนุนให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างราบรื่น ดังที่ Alexandra Stephens⁴³ กล่าวว่า การติดตามงานเป็นระบบการเฝ้าระวังจากผู้รับผิดชอบโครงการ เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามแผนได้มากที่สุด ใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าที่สุด โดยการให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการติดตามงาน ในการวัดผลบันทึกและการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อนำไปใช้ประกอบการตัดสินใจในการดำเนินงาน นอกจากนี้การติดตามงานยังเป็นระบบการป้อนกลับ ที่ทำให้ทราบผลการดำเนินงานเป็นระยะ และต้องทำอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ เพื่อทบทวนการดำเนินงานในแต่ละกิจกรรมแต่ละขั้นตอนของการดำเนินงาน ช่วยให้แน่ใจว่า 1) ปัจจัยต่างๆ สำหรับโครงการได้รับการเตรียมพร้อมตรงตามเวลาที่วางไว้อย่างใกล้เคียงที่สุด 2) การทำงานทุกขั้นตอนเป็นไปตามแผนที่วางไว้อย่างใกล้เคียงที่สุด 3) มีการปรับแผนดำเนินงาน แก้ไขการปฏิบัติการให้สอดคล้องกับสถานการณ์ตามความจำเป็น 4) บุคคลทุกฝ่ายได้รับความเคลื่อนไหวทุกระยะของโครงการ 5) สามารถล่วงรู้ปัญหาและอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้น และมีการแก้ไขทันเวลา และ 6) การใช้ทรัพยากรเป็นไปอย่างประหยัดคุ้มค่า และมีประสิทธิภาพ

การติดตามผลจะมุ่งเน้นข้อมูลที่มีความสำคัญของโครงการ คือ 1) ผลการปฏิบัติงานหรือกิจกรรมเพื่อใช้ตรวจสอบดูว่าได้ปฏิบัติตามระยะเวลาที่แผนได้กำหนดไว้หรือไม่ รวมทั้ง

⁴³อ้างถึงใน ปารีชาติ วัลย์เสถียร และคณะ. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: อูษาการพิมพ์, 2546) น. 517-518.

งบประมาณในการดำเนินงาน 2) ผลการใช้จ่ายหรือทรัพยากร (input) เพื่อตรวจสอบดูว่าโครงการ ใ้ได้รับปัจจัยหรือทรัพยากรทั้งด้านปริมาณ และคุณภาพตามระยะเวลาที่กำหนดไว้หรือไม่ และ 3) ผลการดำเนินงาน (outputs) เพื่อตรวจสอบดูว่าได้ผลตรงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่เพียงใดมีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้าง ทั้งนี้ในการปฏิบัติงานติดตามโครงการจะมีขั้นตอนที่สำคัญ ดังนี้⁴⁴

1. การกำหนดวัตถุประสงค์และขอบเขตการติดตาม การติดตามโครงการเริ่มดำเนินการศึกษาและรวบรวมข้อมูลของโครงการที่จะติดตาม ว่ามีวัตถุประสงค์หลักอะไร มีการกำหนดการติดตามหรือประเมินไว้หรือไม่ มีความชัดเจนเพียงใด ใครเป็นผู้รับผิดชอบ ใครเป็นผู้ใช้ผลการติดตาม เป็นต้น จากนั้นศึกษาว่าผู้ใช้ผลต้องการนำไปใช้ประโยชน์อย่างไร เมื่อใด ข้อมูลหลักๆ ที่ต้องการคืออะไร ต้องการให้รายงานผลเป็นทางการหรือเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ มีข้อเสนอแนะในการติดตามผลอย่างไร ซึ่งการศึกษาดังกล่าวอาจใช้วิธีการสัมภาษณ์และ/หรือสังเกตแล้วนำมาผลที่ได้มากำหนดเป็นวัตถุประสงค์และขอบเขตในการติดตาม

2. วางแผนติดตาม นำวัตถุประสงค์และขอบเขตการติดตามงานมาวิเคราะห์ แล้วเขียนรายละเอียด ซึ่งประกอบด้วย ประเด็นหลักๆ คือ วัตถุประสงค์การติดตามแหล่งข้อมูล เวลาที่เก็บข้อมูล วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล จากนั้นสร้างเครื่องมือซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นแบบสัมภาษณ์หรือแบบสอบถาม กำหนดการทดลองและปรับปรุงเครื่องมือ

3. ดำเนินการหรือปฏิบัติตามแผน เป็นการดำเนินการตามแผนที่ระบุไว้ ซึ่งสิ่งสำคัญที่ต้องการในขั้นนี้ คือ ข้อมูลจากแหล่งต่างๆ ดังนั้น แม้จะวางแผนไว้ดีและได้ข้อมูลที่มีคุณภาพเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าในเชิงปริมาณได้น้อยก็ต้องติดตามเพิ่มเติมจนกว่าจะได้ครบชั้นต่ำตามที่กำหนดไว้ตามแผน

4. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการติดตามที่กำหนดไว้แต่ละข้อ โดยอาจใช้วิธีการทางสถิติพื้นฐาน เช่น การแจกแจง ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน เป็นต้น หรืออาจใช้การวิเคราะห์แบบ Matrix การพรรณนาเปรียบเทียบ หรืออาจใช้หลายๆ วิธีประกอบกันตามความเหมาะสม

5. รายงานผล เป็นการรายงานให้ผู้เกี่ยวข้องทราบโดยรายงานตามแบบที่กำหนดไว้ตามแผน ทั้งนี้ การรายงานผลการติดตามงาน โครงการหนึ่งๆ อาจมีหลายลักษณะก็ได้ตามความเหมาะสมของผู้ใช้ อาจเขียนเป็นรายงานเชิงเทคนิคที่มีเนื้อหาที่สำคัญ เช่น วัตถุประสงค์และประโยชน์ที่จะได้รับจากการติดตาม ระเบียบวิธีการติดตามงาน ผลการวิเคราะห์ข้อมูล ผลที่ได้รับจากการติดตาม สรุปและข้อเสนอแนะ เป็นต้น อย่างไรก็ตามเนื้อหาดังกล่าวไม่ได้กำหนดตายตัวแต่อย่างใด เป็นเพียงแนวทางกว้างๆ ที่ผู้ติดตามผลสามารถปรับใช้ได้ตามความเหมาะสม

⁴⁴สำนักนโยบายและแผน. คู่มือการติดตามและประเมินผล. (กรุงเทพฯ: กลุ่มงานติดตามและประเมินผล สำนักนโยบายและแผน, 2550) น. 3-5.

6. การวินิจฉัยสั่งการ หลังจากผู้เกี่ยวข้องหรือผู้มีอำนาจได้รับรายงานสรุปแล้วจะวินิจฉัย/สั่งการ เพื่อแก้ไขปัญหาที่ได้จากรายงานสรุป ซึ่งอาจกระทำโดยตรงหรือเสนอตามรายงานก็ได้ตามความเหมาะสม

ส่วนการควบคุมโครงการ (controlling) เป็นหน้าที่ที่สำคัญของผู้รับผิดชอบโครงการที่จะต้องติดตามควบคุมอยู่เสมอ เพื่อที่จะดูว่างานต่างๆ ได้ปฏิบัติการสามารถบรรลุผลสำเร็จหรือไม่อย่างไร ซึ่ง จีรพรรณ กาญจนจิตรา⁴⁵ กล่าวว่า การควบคุมงานเป็นกระบวนการจัดการเพื่อให้งานดำเนินไปในขอบเขตหรือมาตรฐานที่กำหนดไว้ เพื่อตรวจสอบการปฏิบัติงานว่าบรรลุวัตถุประสงค์ภายในระยะเวลาที่กำหนดหรือไม่ ในขณะเดียวกันเพื่อตรวจสอบดูความก้าวหน้าของแผนงานที่กำลังดำเนินอยู่เพื่อจะได้ดำเนินการแก้ไขหรือปรับปรุงให้ดีขึ้น เช่นเดียวกับ วิสูตร จิระดำเกิง⁴⁶ มองว่าการควบคุมโครงการเป็นการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างดำเนินโครงการเพื่อให้โครงการสามารถดำเนินการได้ตามแผนที่วางไว้ ทั้งด้านคุณภาพ เวลา และต้นทุน

จะเห็นได้ว่า การติดตามและควบคุมโครงการมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก โดยมีเป้าหมายเพื่อมุ่งไปสู่การดำเนินงานของโครงการให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล สำหรับวัตถุประสงค์ของการติดตามและควบคุมโครงการ มีดังนี้⁴⁷

1. เพื่อให้งานที่มอบหมายดำเนินไปตามแผนที่กำหนดไว้ และให้ผลงานเข้าขั้นมาตรฐาน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน และคุณภาพของผู้บริหารโครงการและผู้ร่วมโครงการในการวางแผนโครงการครั้งต่อไป
2. เพื่อตรวจสอบวิธีปฏิบัติงานว่าเหมาะสมเพียงใด เพื่อป้องกันทรัพย์สินของที่อาจจะสูญหายหรือสิ้นเปลือง หรือนำไปใช้ผิดวัตถุประสงค์
3. เพื่อตรวจสอบความก้าวหน้าของงาน และทราบอุปสรรคในการปฏิบัติงานเพื่อนำผลไปปรับปรุงแก้ไขโครงการให้สามารถดำเนินการต่อไปตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์
4. เพื่อตรวจสอบผลงานหรือโครงการว่าถูกต้อง มีคุณภาพได้มาตรฐานเพียงใด ซึ่งกระทำได้โดยตรวจสอบคุณลักษณะ และการใช้สถิติเพื่อควบคุมคุณภาพ
5. เพื่อบำรุงขวัญหรือจูงใจตัวบุคคลในหน่วยงานในการปฏิบัติของคนใดคนหนึ่งว่าดีหรือต่ำกว่ามาตรฐาน
6. เพื่อนำข้อมูลหรือผลที่ได้จากการควบคุมและติดตามไปรายงานต่อผู้ร่วมงานผู้บังคับบัญชา แสดงผลงานของหน่วยงานที่ตนสังกัด รายงานผลต่อประชาชน

⁴⁵จีรพรรณ กาญจนจิตรา. การพัฒนาชุมชน. 2544, น. 297.

⁴⁶วิสูตร จิระดำเกิง. การบริหารโครงการ. (กรุงเทพฯ: วรณกวี, 2543) น. 170.

⁴⁷จีรพรรณ กาญจนจิตรา. การพัฒนาชุมชน. 2544, น. 297-298.

อาจกล่าวได้ว่า การดำเนินงานพัฒนาชุมชนนั้น การติดตามและควบคุมโครงการจะทำให้ผู้ที่ปฏิบัติงาน ผู้ที่เกี่ยวข้องและกลุ่มเป้าหมายในการดำเนินงานโครงการ ได้มีโอกาสรับรู้สถานการณ์และข้อมูลร่วมกัน และเกิดการหนุนช่วยหรือแก้ไขปัญหา การดำเนินอย่างทันท่วงที ระหว่างการดำเนินงาน ควบคุมดูแลโครงการหรือกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ ได้ดำเนินการตามแผนงานที่วางไว้หรือไม่ เพราะเหตุใด ตรวจสอบความก้าวหน้าของการดำเนินงาน และศึกษาหาแนวทางในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระหว่างดำเนินงาน ดังนั้นการติดตามและควบคุมโครงการพัฒนาชุมชน สามารถกระทำได้หลายลักษณะหรือหลายรูปแบบ ดังนี้⁴⁸

1. การติดตามและควบคุมด้านปริมาณ ที่กำหนดในเป้าหมายของโครงการว่าเป็นไปตามที่กำหนดไว้หรือไม่
2. การติดตามและควบคุมด้านคุณภาพ ว่าผลของโครงการมีคุณภาพในการใช้งานเป็นอย่างไร
3. การติดตามและควบคุมด้านเวลา ว่าการดำเนินงานโครงการเป็นไปตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ในโครงการหรือไม่ อย่างไร
4. การติดตามและควบคุมด้านงบประมาณว่าเพียงพอหรือไม่ อย่างไร
5. การติดตามและควบคุมด้านวิชาการว่าโครงการถูกต้องตามหลักวิชาการหรือไม่
6. การติดตามและควบคุมในแง่ความคุ้มค่าของโครงการ เป็นการคำนึงถึงความคุ้มค่าของโครงการว่าที่ลงทุนไปนั้นได้ผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชนคุ้มค่าหรือไม่

สำหรับการดำเนินงานติดตามและควบคุมโครงการพัฒนาชุมชน ผู้รับผิดชอบโครงการหรือผู้ที่เกี่ยวข้องควรมีหลักการและขั้นตอนยึดถือปฏิบัติ สรุปได้คือ

1. สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างผู้ปฏิบัติงานหรือผู้ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวข้องให้ชัดเจนเกี่ยวกับวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย ขอบเขตของการปฏิบัติงาน แนวทางหรือวิธีการดำเนินงาน และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นมา อาทิ การกำหนดมาตรฐานของชุดงานต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ในโครงการ จำนวนงานเกี่ยวกับทรัพยากรที่ต้องใช้ ระยะเวลาดำเนินการ และงบประมาณต่าง ๆ
2. รวบรวมข้อมูลการดำเนินงานตามแผนงานที่วางไว้อย่างต่อเนื่องเป็นระยะ ๆ เพื่อประเมินความก้าวหน้าของการดำเนินงาน ซึ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบสามารถสะท้อนให้เห็นสถานะของการดำเนินงาน ความเคลื่อนไหวของงานได้อย่างเป็นปัจจุบันหรือเท่าทันเหตุการณ์
3. ตรวจสอบ ควบคุมและเฝ้าดูการใช้ทรัพยากร บุคลากร งบประมาณ ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมตามแผนงาน สภาวะแวดล้อมอันมีผลกระทบกระเทือนต่อการดำเนินงาน เพื่อทำการวัดข้อมูลเกี่ยวกับผลการปฏิบัติงานที่เกิดขึ้นจริง ทรัพยากร และเวลาที่ใช้ไป แล้วเปรียบเทียบ

⁴⁸ไพรัตน์ เดชะรินทร์. การบริหารงานพัฒนาชนบท. (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524) น. 126-

ระหว่างสิ่งที่เกิดขึ้นจริงกับสิ่งที่กำหนดไว้เป็นมาตรฐาน เพื่อดูว่ามีความแตกต่างเกิดขึ้นหรือไม่ มากน้อยเพียงใด และเปรียบเทียบความคุ้มค่าของโครงการที่ลงทุน

4. สร้างกระบวนการเรียนรู้ระหว่างการทำงาน และนำผลการเรียนรู้ไปสู่การปฏิบัติ หรือการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ทันที่หรือปรับให้ความแตกต่างที่เกิดขึ้นนั้นลดลง เพื่อดึงให้โครงการกลับมาสู่ตามแนวทางของแผนที่วางไว้เดิม บางครั้งอาจต้องปรับแผนใหม่แล้วกำหนดมาตรฐานใหม่เพื่อการเปรียบเทียบต่อไป

5. สร้างกระบวนการพัฒนาโครงการและพัฒนาบุคลากร จากบทเรียนและประสบการณ์ที่ได้จากการดำเนินงานมาสู่การวางแผนพัฒนาโครงการ พัฒนาองค์กรและบุคลากร ตลอดจนระบบการบริหารจัดการ เพื่อให้เอื้อต่อการดำเนินงานพัฒนาในครั้งต่อไป

นอกจากนี้ ในการติดตามและควบคุมโครงการพัฒนาชุมชน ผู้รับผิดชอบโครงการอาจนำเอาเครื่องมือเหล่านี้มาใช้ในการดำเนินการ ได้แก่

1. รายงาน (report) เป็นการรายงานด้วยวาจา หรือเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อช่วยให้สามารถติดตามการเคลื่อนไหวของการปฏิบัติงานตามแผนงาน การรายงานจะต้องมีความถูกต้อง กับความ เป็นจริง

2. แผนภูมิ (chart) แผนภูมิจะช่วยให้ได้เห็นภาพของงานและสภาพแวดล้อมได้ชัดเจน สามารถคาดคะเนเหตุการณ์ข้างหน้าได้อย่างแม่นยำ เมื่อมีอุปสรรคเกิดขึ้นก็สามารถแก้ไขปัญหาได้ง่าย รวดเร็ว และทันต่อเหตุการณ์ แผนภูมิดังกล่าวอาจเป็น 1) แผนภูมิแสดงรูปการบริหาร สามารถชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ความรับผิดชอบของแต่ละส่วน การสั่งการ การแบ่งความรับผิดชอบกิจกรรมที่แต่ละฝ่ายกำลังปฏิบัติอยู่ 2) แผนภูมิแสดงสายทางเดินของงาน สามารถชี้ให้เห็นว่างานเริ่มต้นจากใคร ที่ใด ฝ่ายใด สิ้นสุดที่ใคร ส่วนใด และ 3) แผนภูมิแสดงผลงานเปรียบเทียบสามารถได้เห็นถึงผลงานในระยะเวลาต่างๆ

3. แผนงาน แผนงานเป็นการวางกรอบของการปฏิบัติงานที่แน่นอน ช่วยให้การดำเนินงานเป็นระเบียบ ประหยัดกำลังคน เงิน วัสดุ และเวลา ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการควบคุมและติดตามโครงการ

4. การตรวจงาน เป็นการแสดงความเอาใจใส่ต่อผู้ปฏิบัติงาน สร้างกำลังใจกระตุ้นเตือนให้ตระหนักถึงความรับผิดชอบของผู้ปฏิบัติงาน และทำให้ทราบถึงสภาพของการปฏิบัติงาน

5. ระเบียบการปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นเครื่องมือในการควบคุมงานโดยตรง เช่น ระเบียบเกี่ยวกับตัวเจ้าหน้าที่ การเงิน และวัสดุ เป็นต้น

การประเมินผลในงานพัฒนาชุมชน

การประเมินผลการดำเนินงานพัฒนาชุมชน (evaluation) เป็นขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอน

หนึ่งของกระบวนการพัฒนาชุมชน เมื่อการดำเนินงานกิจกรรมโครงการสิ้นสุดลงตามกำหนดระยะเวลาหรือเงื่อนไขอื่น ๆ ก็ต้องมีการประเมินผลการดำเนินงานอีกขั้นตอนหนึ่งด้วย เพื่อวิเคราะห์กระบวนการทำงานโดยรวมและวัดผลสำเร็จของงานอย่างเป็นระบบ เป็นกระบวนการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มเป้าหมาย ผู้ปฏิบัติงาน และผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในบทบาทสนับสนุนโครงการหรือได้รับผลกระทบจากโครงการ หรือที่มประเมินจากภายนอกที่ร่วมทบทวนและวิเคราะห์ข้อมูลโครงการ ศึกษาจุดเด่น จุดด้อย โอกาสและข้อจำกัดในการทำงาน พร้อมทั้งเสนอความคิดเห็นตามมุมมองและประสบการณ์ เพื่อนำผลการเรียนรู้ระหว่างการประเมินผลมาปรับใช้ในการวางแผนงานของโครงการ รวมถึงหากเกิดแนวคิดหรือบทเรียนที่เป็นประโยชน์อาจสามารถนำไปเผยแพร่ต่อสังคมในวงกว้างต่อไป จึงเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมจากทุกส่วนทุกฝ่ายในการประเมินผลการดำเนินงานเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง และยังคงคล้องกับหลักการพัฒนาชุมชนที่ยึดหลักการมีส่วนร่วม ฉะนั้น จึงมุ่งเน้นนำเสนอการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ

ความหมายการประเมินผล

การประเมินผลเป็นการจัดเก็บข้อมูลในการดำเนินงานตามโครงการในทุกรูปแบบ ทุกขั้นตอนของการดำเนินงานโครงการ เพื่อจะได้ข้อมูลทุก ๆ ด้านมาวิเคราะห์ปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงาน และประสิทธิภาพของการปฏิบัติงานตามโครงการในทุกขั้นตอน ซึ่งจะช่วยให้อาจสามารถจัดปัญหาข้อขัดข้อง และปรับปรุงการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพในทุก ๆ ขั้นตอนต่อไปในอนาคต⁴⁹ ซึ่งการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ โดยการมีส่วนร่วมของเจ้าหน้าที่โครงการและบุคคลกลุ่มเป้าหมายของโครงการ เพื่อที่จะทำให้อาจสามารถนำผลมาใช้ประกอบการปรับนโยบายและวัตถุประสงค์ การจัดระบบองค์กรบริหาร และการจัดการทรัพยากรในโครงการใหม่ตามความจำเป็น การประเมินผลจะอาศัยข้อมูลที่ได้จากการติดตามผล รวมทั้งข้อมูลที่ได้จากการประเมินช่วงกึ่งกลางโครงการ และเมื่อสิ้นสุดโครงการไประยะหนึ่งเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ ทั้งนี้เพื่อจะได้ประเมินผลกระทบของกิจกรรมทั้งหมดในโครงการ และผลที่เกิดขึ้นในทางลบจากการดำเนินงานโครงการก็จะได้รับการประเมินด้วย⁵⁰ สอดคล้องกับ Pat Taylor⁵¹ กล่าวว่า การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมเป็นการพิสูจน์หรือตรวจสอบกิจกรรมของโครงการ โดยมีกระบวนการสะท้อน (reflection) อย่างต่อเนื่อง และมีความเข้าใจในกิจกรรมนั้น ซึ่งให้ความสำคัญในการมี

⁴⁹ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. การบริหารงานพัฒนาชนบท. (กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2527) น. 283.

⁵⁰Alexandra Stephens อ้างถึงใน ปารีชาติ วัลย์เสถียร และคณะ. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. 2546, น. 551-552.

⁵¹Pat Taylor. "Evaluation in the Voluntary Sector" **Community Development Journal** 24. (October 1989): 25-26.

ส่วนร่วมและการร่วมมือของทุกฝ่าย ตั้งแต่ผู้รับผิดชอบโครงการ ผู้ปฏิบัติการ อาสาสมัคร ประชาชน และองค์กรเงินทุน เพื่อมากำหนดสิ่งที่ต้องทำสำหรับการประเมินร่วมกัน

จึงกล่าวได้ว่า การประเมินผลที่มุ่งเน้นแบบมีส่วนร่วมนั้น คือการที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาหนึ่ง ๆ ได้ร่วมกันศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลของโครงการที่ต่อเนื่องจากการติดตามว่าการดำเนินงานโครงการสำเร็จหรือไม่สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ มีเงื่อนไขปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานโครงการ และหาแนวโน้มหรือทิศทางของการดำเนินงานในอนาคต ซึ่งการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมนี้ จะทำให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาได้เรียนรู้และมีประสบการณ์ร่วมกันจากการดำเนินงานโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ว่าได้ดำเนินไปตามเป้าหมายสอดคล้องกับวัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด เกิดผลกระทบหรือการเปลี่ยนแปลงอะไรขึ้นบ้าง ทั้งต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มเป้าหมาย สิ่งแวดล้อมของชุมชน เป็นต้น เพื่อเป็นข้อมูลและทิศทางที่เป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงและพัฒนาการดำเนินงานในอนาคตให้ดียิ่งขึ้น

หลักการของการประเมินผล

การดำเนินการประเมินผลให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี และเกิดประโยชน์การดำเนินงานพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง ที่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการประเมินผลควรทำความเข้าใจยึดปฏิบัติเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินการประเมินผลในงานพัฒนาชุมชน ซึ่งหลักการที่สำคัญของการประเมินผลมีดังนี้

1. หลักของการให้ความสำคัญของการประเมินผล ก่อนที่จะทำการประเมินผลต้องมีการทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องหรือที่ประเมินผลเกี่ยวกับหลักการและแนวความคิดการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม ขั้นตอนและวิธีปฏิบัติ บทบาทหน้าที่ของแต่ละส่วนที่จะเข้าร่วมประเมินผล ซึ่งผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนต้องตระหนักในความสำคัญของการประเมินผลร่วมกัน การประเมินผลจึงจะดำเนินไปอย่างราบรื่นและก่อให้เกิดการเรียนรู้และปรับปรุงงานอย่างแท้จริง

2. การมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานโครงการ ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานโครงการ ได้แก่ กลุ่มเป้าหมาย ผู้ปฏิบัติงาน ผู้รับผิดชอบหรือผู้บริหารโครงการ องค์กรหรือหน่วยงานต่างๆ เป็นต้น เพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ และร่วมรับผล สิ่งเหล่านี้จะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ บนพื้นฐานความเป็นจริงที่กว้างขวาง เนื่องจากแต่ละคนมีความหลากหลายทั้งข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ ซึ่งจะพัฒนาไปสู่องค์ความรู้ใหม่ที่สร้างสรรค์ สอดคล้องกับความเป็นจริง กับสถานการณ์ และความต้องการการพัฒนาที่แท้จริง

3. เคารพในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกับผู้ปฏิบัติงานจริง ไม่ยึดมาตรฐานของทีมประเมินหรือของใครคนใดคนหนึ่ง เนื่องจากผู้ปฏิบัติงานใกล้ชิดสถานการณ์และเข้าใจสภาพ

พื้นที่ได้ดี แต่อาจจะเสนอข้อมูลไม่ได้ทุกเรื่องหรืออาจจะวิเคราะห์เข้าข้างตัวเอง ส่วนที่ประเมินผลจากภายนอกสามารถวิเคราะห์ได้เต็มที่ที่ไม่ติดปัญหาความสัมพันธ์ มีมุมมองที่หลากหลาย แต่อาจจะไม่เข้าใจรายละเอียดทุกอย่างของโครงการได้ นอกจากนี้บางครั้งผู้ปฏิบัติงานไม่เห็นปัญหาอย่างครบคลุมทุกด้าน ดังนั้นจึงควรเป็นมาตรฐานที่ทุกฝ่ายร่วมกันกำหนด ไม่ควรยึดกรอบความคิดของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่ต้องเปิดโอกาสให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน

4. มุ่งเน้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่ใช่เป็นการชี้ผิดชี้ถูก เพื่อใช้เป็นแนวทางการดำเนินงานต่อไป อย่างเช่นโครงการดำเนินงานไปตามวัตถุประสงค์มากนักน้อยเพียงใด พัฒนาการกระบวนการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน เพื่อให้เห็นแนวทางการดำเนินงานที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และพัฒนาระบบการบริหารงานให้เอื้อต่อการดำเนินงาน ดังนั้นการดำเนินงานที่ผ่านมาไม่ว่าจะถูกหรือผิด สำเร็จหรือล้มเหลวถือเป็นบทเรียนที่สำคัญ ที่ชี้ให้เห็นจุดอ่อน จุดแข็ง ที่ควรปรับปรุงการดำเนินงานต่อไปในอนาคต

5. มีแผนงานการประเมินผลและปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง มีการทำความเข้าใจหรือข้อตกลงร่วมอย่างชัดเจน เช่น เป้าหมาย วัตถุประสงค์ ขั้นตอน วิธีการ เนื้อหา เวลาในการดำเนินการ บทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบ เป็นต้น แล้วบริหารจัดการให้การประเมินผลดำเนินไปโดยลุล่วง อีกทั้งต้องลงพื้นที่เพื่อพบกับกลุ่มเป้าหมาย มีการประมวลสรุป ทบทวนอย่างสม่ำเสมอ มีการบันทึกอย่างเป็นระบบทุกขั้นตอน โดยเฉพาะเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อการประเมินผล ซึ่งการประเมินผลเป็นวงจรที่ต่อเนื่องและเคลื่อนไปข้างหน้า

6. ใช้วิธีการและเครื่องมือหลายประเภท มักมีความเข้าใจผิดกันอยู่เสมอว่าการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมเป็นการประเมินผลโดยใช้วิธีการและข้อมูลเชิงคุณภาพ แต่ที่จริงแล้วสามารถเลือกใช้วิธีการและเครื่องมือในการประเมินผลแบบต่างๆ ได้หลายประเภท เพื่อให้เหมาะสมกับความรู้ทักษะของผู้เข้าร่วม และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการประเมินผล ตลอดจนเอื้อให้เกิดการเรียนรู้แก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะประชาชนกลุ่มเป้าหมายของโครงการ

7. ให้ความสำคัญกับกระบวนการและผลของโครงการ การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมให้ความสำคัญต่อผลของการดำเนินงานเช่นเดียวกับการประเมินผลโดยทั่วไป อีกทั้งมุ่งเน้นการใช้ประโยชน์จากผลการประเมินผล เพื่อการตัดสินใจ ปรับปรุง แก้ไขปัญหาต่างๆ เพื่อการวางแผนดำเนินการต่อไป

ขั้นตอนของการประเมินผล

การประเมินผลงานพัฒนาชุมชน มีกระบวนการสำคัญที่มีความต่อเนื่องกันสามารถแยกออกเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 ขั้นการเตรียมการ

1. การวางแผนประเมินผล เป็นการวางแผนตัดสินใจที่จะทำการประเมินในเรื่องอะไร

ประเมินทำไม ประเมินอย่างไร ประเมินเมื่อไหร่ ประเมินที่ไหน และผู้ที่เกี่ยวข้องมีใครบ้าง เป็น การกำหนดวัตถุประสงค์ของการประเมินร่วมกัน เลือกรู้ประสาณงานประเมินผลเพื่อทำหน้าที่ วางแผนและจัดทำรายละเอียดของการประเมินผล วางระบบการเก็บและรวบรวมข้อมูล เลือกร ู้วิธีการประเมินที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการประเมิน

2. การวิเคราะห์โครงการที่จะประเมิน เป็นการศึกษารายละเอียดของโครงการและ ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ ของโครงการที่จะประเมิน เพื่อให้ผู้ประเมินเกิดความรู้และความ เข้าใจโครงการ ตั้งแต่หลักการและเหตุผลของโครงการ วัตถุประสงค์ วิธีดำเนินการ การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล จนถึงผลของโครงการ การวิเคราะห์โครงการอย่างละเอียดรอบคอบจะเป็น ส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้ประเมินเกิดแนวคิดต่างๆ ที่จะนำไปสู่การกำหนดประเด็นของการประเมินได้ ดังนั้น การวิเคราะห์โครงการที่จะประเมินจึงเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่งในขั้นตอนแรกของการ ประเมิน

3. การศึกษารูปแบบของการประเมิน ผู้ประเมินต้องมีความรู้เกี่ยวกับรูปแบบของการ ประเมิน (model) แบบต่างๆ อย่างกว้างขวาง รูปแบบการประเมินแต่ละแบบจะได้มาจาก แนวความคิดของผู้พัฒนารูปแบบแต่ละบุคคล และการศึกษารูปแบบการประเมินหลายๆ แบบนั้น จะทำให้ผู้ประเมินได้เห็นทางเลือกที่หลากหลาย ที่จะนำไปสู่การเลือกรูปแบบที่เหมาะสมที่สุดกับ โครงการที่จะประเมิน แต่โดยส่วนใหญ่โครงการแต่ละโครงการไม่สามารถประเมินโดยใช้รูปแบบ ใดรูปแบบหนึ่งอย่างเดียวเสมอไป ผู้ประเมินจึงใช้การผสมผสานหลายๆ รูปแบบ เพื่อให้ผล ประเมินสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้

4. การกำหนดประเด็นของการประเมิน ผู้ประเมินต้องกำหนดประเด็นการประเมิน อย่างเหมาะสม เพื่อจะนำไปสู่การกำหนดรายละเอียดในขั้นตอนต่อไปอย่างสมบูรณ์ตามประเด็นที่ กำหนด ประเด็นของการประเมินอาจได้จากการวิเคราะห์โครงการที่จะประเมิน ผสมผสานกับ การศึกษารูปแบบของการประเมิน ทั้งนี้ จะต้องคำนึงถึงความต้องการของผู้ใช้ผลประเมินซึ่ง อาจจะเป็นผู้ให้ทุน ผู้บริหาร หน่วยงาน/องค์กร ผู้ปฏิบัติการ เป็นต้น เพื่อให้ผลจากการประเมิน ประโยชน์อย่างแท้จริง

5. การพัฒนาตัวชี้วัดและการกำหนดเกณฑ์ ในการประเมินสิ่งสำคัญที่จะทำให้เกิด ความเชื่อถือในผลการประเมินได้ย่อมขึ้นอยู่กับคุณภาพของตัวชี้วัด (indicator) และเกณฑ์ (criteria) ดังนั้น ขั้นตอนสำคัญของการประเมินอีกขั้นตอนหนึ่งก็คือ การพัฒนาตัวชี้วัดและการ กำหนดเกณฑ์ที่เหมาะสม ตัวชี้วัดแต่ละตัวจะได้มาจากประเด็นของการประเมินที่ผู้ประเมินได้ กำหนดไว้ ผู้ประเมินต้องค้นหาตัวชี้วัดที่สามารถแสดงประสิทธิภาพของแต่ละประเด็นให้ชัดเจน ที่สุดซึ่งสามารถสังเกตหรือวัดได้ เพื่อเป็นเกณฑ์ตัดสินได้ว่าผลการดำเนินงานของโครงการที่ พิจารณาจากตัวชี้วัดแต่ละตัวนั้นประสบความสำเร็จเป็นไปตามเกณฑ์มากน้อยเพียงใด

6. การออกแบบประเมิน หลังจากที่ได้กำหนดประเด็นของการประเมินตัวชี้วัด/เกณฑ์ ที่เหมาะสมแล้วก็เริ่มออกแบบประเมินได้ เริ่มตั้งแต่การผสมผสานความคิดทั้งหมดเป็นรูปแบบ

การประเมินที่เลือกใช้ให้เหมาะสมกับโครงการที่จะประเมิน การกำหนดวิธีการประเมิน การสุ่มตัวอย่าง ตัวชี้วัดและเกณฑ์ที่จะใช้ แหล่งข้อมูลที่ต้องการ เครื่องมือที่ใช้ และการวิเคราะห์ข้อมูล การออกแบบ การประเมินจึงเป็นเสมือนแนวทางการประเมินที่ผู้ประเมินได้เตรียมการออกแบบไว้สำหรับแต่ละโครงการ

7. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ขั้นตอนนี้จะสอดคล้องกับขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล กล่าวคือ ถ้าผู้ประเมินเลือกวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลวิธีใด เครื่องมือที่ใช้ต้องสอดคล้องกับวิธีการนั้น ผู้ประเมินจำเป็นต้องมีความรู้ในเรื่องการสร้างเครื่องมือแต่ละชนิดให้มีคุณภาพ เพราะผลการประเมินจะเชื่อถือได้มากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นกับเครื่องมือที่มีคุณภาพเป็นสำคัญ

ขั้นที่ 2 ขั้นการดำเนินการประเมินผล

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล หลังจากได้ออกแบบประเมินไว้แล้ว ผู้ประเมินต้องลงมือเก็บรวบรวมข้อมูลตามที่ต้องการ โดยอาจจะใช้วิธีการหลายๆ อย่าง เช่น การสอบถาม การสังเกต การสัมภาษณ์ การสอบถาม ซึ่งการเลือกใช้วิธีการใดย่อมขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการประเมินและลักษณะข้อมูลที่ต้องการเป็นสำคัญ

2. การวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อผู้ประเมินเก็บรวบรวมข้อมูลที่ต้องการได้แล้วผู้ประเมินต้องทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการทางสถิติที่เหมาะสมเพื่อให้ได้ผลออกมาตามวัตถุประสงค์ของการประเมิน

3. การตัดสินผลการดำเนินงาน สรุปผล และอภิปรายการประเมิน หลังจากได้ผลการวิเคราะห์ค่าสถิติแล้ว ผู้ประเมินจำเป็นต้องตัดสินว่าโครงการดังกล่าวดำเนินการอย่างไรมีประสิทธิภาพเพียง โดยพิจารณาทั้งผลผลิต (output/product) และผลลัพธ์ (outcome/impact) จากนั้นจึงสรุปผลการประเมินให้เห็นภาพรวมทั้งหมด และเพื่อให้เกิดแนวความคิดเชิงสร้างสรรค์ ผู้ประเมินจำเป็นต้องอภิปรายผลการประเมินด้วย เพื่อจะได้ทราบเหตุผลต่างๆ ที่เกิดผลการประเมินดังเช่นที่ปรากฏ

ขั้นที่ 3 ขั้นการสรุปและเผยแพร่

1. การเขียนรายงานการประเมินผล เมื่อการประเมินได้เสร็จสิ้น ผู้ประเมินต้องเขียนรายงานการประเมิน โดยนำเสนอการดำเนินการประเมินโครงการทุกขั้นตอน เพื่อให้ผู้อื่นได้รับทราบและเข้าใจการประเมิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้บริหารและผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ เทคนิคการเขียนรายงานการประเมินจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

2. การนำผลการประเมินไปใช้ และการเผยแพร่ผลการประเมิน เป็นการนำเอาผลที่ได้จากการประเมินมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นให้หมดไป อันจะทำให้การพัฒนาดำเนินไปสู่ผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่วางไว้ นอกจากนี้เพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนที่เกิดขึ้น ยังเป็นประโยชน์ต่อการนำไปปรับปรุงสำหรับแผนและโครงการอื่นๆ ที่มีลักษณะเดียวกัน และเผยแพร่ขยายผลไปยังชุมชนอื่นอีกด้วย

รูปแบบและวิธีการประเมินผล

รูปแบบที่นำมาปรับประยุกต์ใช้ในการประเมินผลมีหลายรูปแบบและหลายแนวคิด แต่ที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในปัจจุบัน คือรูปแบบการประเมินผลของ ดาเนียล (Daneil L. Stufflebeam) ที่เรียกว่า CIPP Model เป็นรูปแบบการประเมินที่เป็นกระบวนการต่อเนื่อง มีจุดเน้นที่สำคัญ คือ ใช้ควบคู่กับการบริหารโครงการ เพื่อหาข้อมูลประกอบการตัดสินใจ อย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ในที่นี้จะนำเสนอ CIPP Model เพื่อที่จะได้นำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับการประเมินผลโครงการ การประเมินแบบ CIPP Model ประกอบด้วย⁵²

1. การประเมินสภาวะแวดล้อมหรือบริบท (context evaluation: C) เป็นการประเมินสภาวะแวดล้อมทั้งภายในและภายนอก พิจารณาความต้องการและความจำเป็นทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง และการศึกษา ตลอดจนศึกษาเงื่อนไขปัญหาอุปสรรคที่อาจจะมีผลกระทบต่อโครงการ การประเมินสภาวะแวดล้อมจะมีประโยชน์ในการกำหนดทิศทางและวัตถุประสงค์ของโครงการ

2. การประเมินปัจจัยเบื้องต้นหรือปัจจัยป้อน (input evaluation: I) เป็นการตรวจสอบความพร้อมของปัจจัยต่างๆ ทั้งในด้านกำลังคน วัสดุอุปกรณ์ งบประมาณ ตลอดจนระบบบริหารระบบการจัดการ ตลอดจนวิธีการดำเนินงาน เพื่อวิเคราะห์หาทางเลือกที่เหมาะสมที่สุดกับทรัพยากรที่มีอยู่และเป็นทางเลือกที่มีโอกาสทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามโครงการได้มากที่สุด

3. การประเมินกระบวนการ (process evaluation: P) เป็นการประเมินกระบวนการของการบริหารงานตามโครงการ เพื่อศึกษาว่าการดำเนินงานตามโครงการนั้นจะมีปัญหาอุปสรรคอย่างไร เพื่อเป็นข้อมูลย้อนกลับ (feedback) เพื่อที่จะได้สามารถปรับปรุงแก้ไขโครงการให้ถูกต้องเหมาะสม

4. การประเมินผลผลิตหรือผลงาน (product evaluation: P) ผลผลิตที่ได้รับจากการดำเนินงานตามโครงการ สามารถจะกระทำได้ทั้งในระหว่างที่มีการดำเนินงานตามโครงการและเมื่อโครงการเสร็จสิ้น เพื่อให้ทราบว่าโครงการนั้นประสบผลสำเร็จหรือไม่ โดยพิจารณาว่าผลที่ได้รับบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือดูว่าผลจากโครงการคุ้มค่าหรือไม่ การประเมินผลผลิตจะมีประโยชน์ต่อการแก้ไขปรับปรุงโครงการ การปรับขยายหรือการล้มเลิกโครงการ

⁵²สมคิด พรหมจ้อย. เทคนิคการประเมินโครงการ. (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมมาธิราช, 2544). น. 55-58.

นอกจากนี้ ซัคแมน (Edward A. Suchman) ได้นำเสนอการประเมินผลตามวัตถุประสงค์หรือความต้องการทราบผลการประเมิน ซึ่งอาจนำไปเป็นกรอบหรือแนวทางในการประเมินผลในงานพัฒนาชุมชนได้ ดังนี้⁵³

1. ความพยายาม (effort) เป็นการพิจารณาความสำเร็จในปริมาณ และคุณภาพของกิจกรรม โดยการประเมินผลปัจจัยนำเข้า เช่น คน เงิน วัสดุ อุปกรณ์ เป็นต้น ว่าได้มีการดำเนินการอะไรบ้าง และมีคุณภาพเพียงใด

2. การปฏิบัติ (performance) เป็นการพิจารณาผลจากความพยายามมากกว่าที่จะเป็นการพิจารณาปัจจัยนำเข้า โดยมีการสำรวจดูว่ามีความเปลี่ยนแปลงอะไรเกิดขึ้นบ้าง

3. ความพอเพียงของการปฏิบัติ (adequacy of performance) เป็นการพิจารณาถึงระดับของประสิทธิผลของการปฏิบัติว่าเพียงพอต่อความต้องการทั้งหมดเพียงใด

4. ประสิทธิภาพ (efficiency) เป็นการพิจารณาถึงทางเลือกหรือวิธีการดำเนินงานในรูปของต้นทุนในด้านเงิน เวลา บุคลากร ต่าง ๆ มีการเปรียบเทียบอัตราส่วนของความพยายามกับการปฏิบัติ หรือในรูปของผลที่ได้รับกับปัจจัยนำเข้า (output/Input)

5. กระบวนการ (process) เป็นการพิจารณาถึงกระบวนการดำเนินงานของโครงการ และชี้ให้เห็นว่า เหตุใดโครงการจึงประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว วิธีการที่มีการปฏิบัติหรือไม่ได้ปฏิบัติในโครงการเป็นอย่างไร

ส่วนวิธีการประเมินผลมีหลากหลายวิธี ซึ่งในการประเมินในงานพัฒนาชุมชนอาจจำเป็นต้องใช้วิธีการหลายๆ วิธี ร่วมกันหรือผสมผสานกันไป เพื่อความเหมาะสมกับการประเมินผลในครั้งนั้น การเลือกใช้วิธีการประเมินผลให้เหมาะสมจึงเป็นสิ่งสำคัญ วิธีการประเมินผลสามารถใช้ได้ทั้งวิธีการเชิงคุณภาพและวิธีการเชิงปริมาณ การเก็บรวบรวมข้อมูลสนาม การใช้ข้อมูลเอกสาร ข้อมูลทุติยภูมิ การประชุมเชิงปฏิบัติการ การจัดกลุ่มสนทนา การอภิปราย ตลอดจนการสร้างขบวนการเคลื่อนไหวแบบต่างๆ ซึ่ง แจคสัน⁵⁴ (Edward T. Jackson) ได้กล่าวถึงเทคนิควิธีการประเมินผลเชิงปริมาณ ได้แก่ การสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม และการวิเคราะห์สถิติโดยคอมพิวเตอร์ และการใช้ตัวแบบทางสถิติ ส่วนเทคนิควิธีการประเมินผลเชิงคุณภาพ มีดังนี้

1. เทคนิควิธีทั่วไป ได้แก่ การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (key-person interviews) การสัมภาษณ์ด้วยคำถามเปิด การจัดประชุม การใช้กลุ่มสนทนา การใช้กรณีศึกษา

⁵³Edward A. Suchman. **Evaluative Research.** (New York: Russell Sage Foundation, 1967) pp.31-32.

⁵⁴Edward T. Jackson (1998) อ้างถึงใน ปารีชาติ วัลย์เสถียร และคณะ. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. 2546, น. 571-574.

2. เทคนิควิธีการประชุม (workshop-based techniques) เป็นวิธีการที่เสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ร่วมกันได้เป็นอย่างดีเหมาะสำหรับการประชุมที่มีผู้เข้าร่วมจากหลายฝ่าย เครื่องมือต่างๆ ได้แก่

3. เทคนิควิธีสนาม (field-based techniques) ได้แก่ การประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (participatory rural appraisal: PRA) เป็นใช้เทคนิคกลุ่มแบบต่างๆ เพื่อสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและให้ผู้เกี่ยวข้องกับโครงการได้ทำงานร่วมกัน มีการใช้แบบสัมภาษณ์ กึ่งมีโครงสร้าง กลุ่มสนทนา อีกวิธีหนึ่ง คือ การวิจัยแบบมีส่วนร่วมหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นอกจากนี้อาจใช้เทคนิคการประชุมแบบต่างๆ ได้ และยังมีเทคนิคการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่มย่อย

4. เทคนิคการประเมินตน ใช้ได้ทั้งเทคนิคการประชุมแบบต่างๆ และ PRA แต่เน้นที่ การพัฒนาการของชุมชนตามตัวชี้วัดของชุมชนเอง ใช้ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน (village development capacity index) ใช้ตารางสองมิติ (matrix) แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมและผลการดำเนินงาน หรือความพึงพอใจของกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งสามารถดัดแปลงใช้ให้เหมาะสมกับผู้ใช้ประโยชน์ได้ เช่น การใช้ภาพแทนตัวอักษร

5. เทคนิควิธีการเชิงวัฒนธรรม อาจพิจารณาใช้การสื่อสารแบบดั้งเดิม ประเพณี วัฒนธรรมหรือสื่อต่างๆ

ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ⁵⁵ ได้แบ่งวิธีการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม โดยแบ่งตามบทบาทของผู้เข้าร่วม ออกเป็น 6 วิธี คือ

1. การประเมินผลด้วยวิธีโดยประชาชนกลุ่มเป้าหมายของโครงการ ซึ่งเป็นผู้ใช้ประโยชน์โดยตรงจากโครงการ เพื่อจะใช้เป็นเครื่องมือและแนวทางในการบริหาร จัดการโครงการ ที่ตนเองมีส่วนร่วมทำและมีส่วนได้รับผลประโยชน์ ทั้งนี้โดยผู้ที่มีความรู้ ความชำนาญ เช่น นักวิจัย นักวิชาการ และนักพัฒนาผู้ปฏิบัติงานโครงการ เป็นผู้คอยให้คำแนะนำ สนับสนุนช่วยเหลือ การประเมินผลวิธีนี้จะทำให้ประชาชนทำงานเป็นกลุ่ม เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันที่ จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของตนเอง

2. การประเมินผลด้วยวิธีประชาชนมีส่วนร่วมในการประเมินผลร่วมกับบุคคลภายนอก เป็นรูปแบบที่เป็นคณะผู้ประเมินผล ตั้งแต่การวางแผน การดำเนินการประเมิน และวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนา การประเมินแบบนี้เป็นการช่วยนำเอาศักยภาพของประชาชนในฐานะกลุ่มเป้าหมายหรือพื้นที่ กับบุคคลภายนอกอาจจะเป็นนักวิจัย นักวิชาการ และนักพัฒนา จะทำให้ผลการประเมินออกมามีความสมบูรณ์ชัดเจนมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังทำให้เกิดการปรับตัวเข้าหากัน เรียนรู้ซึ่งกันและกัน

⁵⁵Edward T. Jackson (1998) อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. กระบวนการและเทคนิค การทำงานของนักพัฒนา. 2546, น. 564-570.

3. การประเมินผลโดยใช้การวิจัยแบบมีส่วนร่วมและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หรือที่เรียกว่าการประเมินผลเชิงสร้างพลังอำนาจ เป็นวิธีการที่เชื่อมโยงการตรวจสอบเชิงสังคมเข้ากับการศึกษาและการปฏิบัติ มีการดำเนินงานในรูปของคณะกรรมการ มีผู้ประเมินซึ่งเป็นบุคคลภายนอกร่วมดำเนินงานกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการ ให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างความรู้ เน้นการประเมินผลร่วมกัน ให้คุณค่าแก่วัฒนธรรมชุมชน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สร้างและเผยแพร่ความรู้ใหม่

4. การประเมินผลโดยใช้การวิจัยเชิงสำรวจร่วมกับการศึกษาเชิงคุณภาพ เป็นการใช้สถิติและการประเมินผลเชิงปริมาณ และการประเมินผลเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วม มาช่วยเสริมข้อมูลให้มีความโดดเด่นและมีความกระจ่างชัดมากขึ้น

5. การประเมินผลโดยวิธีการเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ เป็นการใช้ข้อมูลทั้งสองส่วนนี้มาเสริมเพื่ออธิบายให้กระจ่างชัดมากขึ้น กล่าวคือ วิธีการเชิงคุณภาพเป็นการมุ่งประสิทธิภาพ คุณภาพ สัมฤทธิ์ผลและผลกระทบของการปฏิบัติงานตามโครงการ ในขณะที่เดียวกันก็จะมีการเสริมด้วยวิธีการเชิงปริมาณ ซึ่งเป็นการประเมินเพื่อมุ่งไปสู่ปริมาณงานที่ปฏิบัติว่าได้ผลเป็นจำนวนเท่าไร ต้นทุนเท่าไร ผู้ได้รับประโยชน์มีใครบ้าง จำนวนเท่าไร ทำให้ทราบสภาพที่เกิดขึ้นต่างๆ ไปของการดำเนินงานตามโครงการ

6. การประเมินผลโดยวิธีการทำงานร่วมกัน อาทิ การประชุมชนในรูปแบบต่างๆ เช่น การประชุมเชิงปฏิบัติการ การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์กลุ่ม การประชุมคณะกรรมการ การประชุมหมู่บ้าน เป็นต้น การประชุมร่วมกันเป็นวิธีการสำคัญในการวิจัยและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม จะทำให้การรวบรวมข้อมูลโดยกลุ่มนั้นช่วยให้ความรู้มีความแม่นยำตรงทางสังคม เพราะจะมีการตรวจสอบความจริงทางสังคมด้วยวิธีการต่างๆ ได้แก่ การเสวนา การอภิปราย การโต้แย้ง และการเห็นพ้องต้องกัน

กล่าวโดยสรุป การประเมินผลในงานพัฒนาชุมชนเน้นความสำคัญการมีส่วนร่วม โดยเปิดโอกาสให้ทุกส่วนทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานโครงการ ได้มีส่วนร่วมในการประเมินผลที่ถือได้ว่าเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งที่มีความสำคัญในกระบวนการพัฒนาชุมชน ซึ่งได้ต่อเนื่องมาจากการดำเนินการดำเนินงานโครงการเสร็จสิ้นแล้ว การประเมินผลจึงมีความสำคัญเนื่องจากจะทำให้ทราบถึงความสำเร็จของโครงการ ปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ผลกระทบของโครงการในทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการบริหาร อันเป็นประโยชน์ที่จะนำมาเป็นเครื่องชี้แนวทางในการวางแผนโครงการ และการปฏิบัติงาน นอกจากนี้ยังจะช่วยประหยัดการใช้ทรัพยากรในการดำเนินงานและช่วยให้การจัดสรรทรัพยากรในอนาคตให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น จึงทำให้มีความมั่นใจในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนและนำผลที่ได้มาใช้ประโยชน์สู่การขยายผลต่อไป อย่างไรก็ตามการประเมินอาจมีปัญหาอุปสรรคอยู่บ้าง อาทิ การไม่เห็นความสำคัญและประโยชน์ของการประเมินผล ทำให้ไม่มีการประเมินผลโครงการหรือไม่ก็ประเมินแบบไม่จริงจัง หรือปัญหาเกี่ยวกับการขาดผู้ที่ที่มีความรู้ความเข้าใจ และทักษะ ประสบการณ์ในการประเมินผล และขาดความ

ร่วมมือกับฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการประเมินผล ซึ่งปัญหาต่างๆ เหล่านี้ หากผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน ทั้งที่เป็นหน่วยงานสนับสนุนหรือชุมชนเป้าหมายได้ให้ความสำคัญ และทำความเข้าใจถึงความสำคัญของการประเมินผล หลักการและวิธีการประเมินผล ขั้นตอนการประเมินผล ตลอดจนรูปแบบและเทคนิคการประเมินผล แล้วนำไปปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม สอดคล้องกับโครงการและบริบทของชุมชน ก็จะทำการดำเนินงานพัฒนาชุมชนมีความมั่นคงและยั่งยืนยิ่งขึ้น

ตอนที่สอง

เทคนิควิธีการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนมีลักษณะการดำเนินงานที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความเชื่อมั่น ในความสามารถและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เป็นสำคัญ ทั้งนี้เพื่อมุ่งหวังในด้านความเจริญก้าวหน้าของชุมชนในทุกๆ ด้าน อาทิ ด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม เป็นต้น และถือว่าความสำเร็จในการพัฒนานั้นขึ้นอยู่กับความปรารถนา และความร่วมแรงร่วมใจของประชาชน รวมทั้งการสนับสนุนส่งเสริมจากองค์กร/สถาบันต่างๆ ที่เป็นภาครัฐบาลและเอกชน นอกจากนี้ปรัชญาและหลักการพัฒนาชุมชน ทำให้มองเห็นแนวทางที่จะกำหนดเทคนิควิธีการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน จุดสำคัญอยู่ที่ว่าจะชักชวนให้ประชาชนเข้ามาร่วมงานพัฒนา ตั้งแต่การคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและการรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบต่อตัวประชาชนเองและชุมชน เพื่อให้ประชาชนสามารถช่วยเหลือตนเองได้ และมีขีดความสามารถที่จะแก้ไขปัญหาหรือตอบสนองความต้องการของตนเองและชุมชนได้มากขึ้น รวมทั้งสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม สำหรับในบทนี้มีสาระที่เกี่ยวกับเทคนิควิธีการพัฒนาชุมชน คือ กระบวนการกลุ่มในการพัฒนาชุมชน และกระบวนการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชน ทั้งนี้เพื่อเป็นพื้นฐานในการนำไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนต่อไป

กระบวนการกลุ่มในการพัฒนาชุมชน

มนุษย์นั้นโดยธรรมชาติแล้วเป็นสัตว์สังคม (social animal) ไม่สามารถอยู่ตามลำพังอย่างโดดเดี่ยวได้ ดังนั้นมนุษย์พยายามที่จะแสวงหาการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นหมู่เป็นเหล่าอยู่เสมอหรือตลอดเวลา ทั้งนี้เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการทางธรรมชาติในด้านการอยู่รอด ด้านความมั่นคงปลอดภัย และด้านความต้องการทางจิตใจเป็นสำคัญ การรวมกลุ่มยังเป็นสิ่งที่มีส่วนช่วยให้คนสามารถกระทำการ หรือมีความกล้าที่จะทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่บุคคลเดียวไม่อาจทำได้ ถ้าใช้กลุ่มจะได้ผลดีกว่ามีประสิทธิภาพสูงกว่า เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นกลุ่มจะต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ทำงานและอยู่ร่วมกัน เพื่อให้ชุมชน/สังคมมีความสุข อันจะนำไปสู่การพัฒนาทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ตลอดจนการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง และสิ่งแวดล้อมอีกด้วย

แนวความคิดเกี่ยวกับกลุ่มในการพัฒนาชุมชน

กลุ่มเป็นการรวมตัวของบุคคลหรือสมาชิกหลายคน ซึ่งแต่ละคนจะต้องมีความใกล้ชิด มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันทั้งด้านส่วนตัวและการงานตามสถานภาพและบทบาท มีความรู้สึกผูกพัน มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความเชื่อในด้านคุณค่าร่วมกันหรือคล้ายกัน โดยมีวัตถุประสงค์อย่างเดียวกันและต่อเนื่องกัน มีพลังที่จะทำให้การดำเนินงานของกลุ่มต่อไปได้ มีการบริหารงานและกิจกรรมของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง ภายใต้บรรทัดฐานร่วมกันอย่างมีระเบียบแบบแผน ด้วยความรักความเอื้ออาทรต่อกัน อันแสดงถึงความเจริญก้าวหน้าของกลุ่ม¹

การพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนากำลังความคิด และความสามารถของประชาชนในการร่วมกัน ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐบาลกับประชาชนและระหว่างประชาชนด้วยกัน เพื่อปรับปรุงตนเองและชุมชนไปสู่ความเจริญ ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา อนามัยและขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม อันจะนำไปสู่ความเจริญ ความมั่นคงของชุมชนของตน ในด้านปรัชญาของการพัฒนาชุมชนนั้นถือว่า “คนเป็นทรัพยากรมนุษย์” (human resources) ที่มีความสามารถและพลังอันซ่อนเร้น (potential ability) แฝงอยู่อันได้แก่ กำลังความคิด แรงงาน ฝีมือ หรือทักษะ ซึ่งพลังงานเหล่านี้ถ้าได้มีโอกาสอำนวยและมีผู้คอยชี้แนะ ชุติคนที่ถูกทางและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชน นอกจากนี้การพัฒนาชุมชนเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนปรารถนาต้องการความยุติธรรมที่จะมีชีวิตอยู่ในสังคม (social justice) ต้องการอยู่ในสังคมด้วยความสุขกายสบายใจ (social satisfaction) และต้องการอยู่ในสังคมให้เป็นที่ยอมรับของสังคมด้วย² (social acceptability) จากปรัชญาการพัฒนาชุมชนดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ขบวนการพัฒนาชุมชนต้องให้ความสำคัญและความร่วมมือจากประชาชน หรือเมื่อพิจารณาจากประสบการณ์ในต่างประเทศปรากฏว่าโครงการพัฒนาชุมชนที่ได้รับความสำเร็จนั้นได้ใช้หลัก 10 ประการในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนไว้ดังนี้³

1. กิจกรรมหรือโครงการดำเนินงานพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องสอดคล้องกับความต้องการอันแท้จริงของประชาชน และเริ่มจากโครงการง่ายและไม่สลับซับซ้อนก่อน
2. โครงการพัฒนาชุมชนจะต้องเป็นโครงการอเนกประสงค์ คือ มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน หรือปรับปรุงความสุขความเจริญได้ในหลายด้านพร้อมกัน

¹ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง. การพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่ม. (สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2557) น. 15.

²สานิตย์ บุญชู. ความรู้ทั่วไปในการพัฒนาชุมชน. (กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2525) น. 16-17.

³ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. การพัฒนาชุมชนจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดบางกอกบลิ๊ก, 2534) น. 11-12.

3. การพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องเริ่มดำเนินการเพื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติของประชาชนไปพร้อมกับการดำเนินการตามโครงการ

4. ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในโครงการต่างๆ ที่จัดขึ้น เพื่อเป็นการสร้างพลังชุมชน และจัดรูปสถาบันหรือหน่วยการปกครองหรือหน่วยการบริหารของประชาชนขึ้น

5. ต้องแสวงหาผู้นำในท้องถิ่นและพัฒนาคุณลักษณะของผู้นำตามลักษณะของกิจกรรมและความจำเป็นของชุมชน

6. ต้องยอมรับและเปิดโอกาสให้สตรีและเยาวชนได้เข้ามามีบทบาทร่วมในโครงการพัฒนาชุมชนให้มากที่สุด เพราะสตรีมีบทบาทต่อการขยายตัวของงานและแนวความคิดต่างๆ ส่วนเยาวชนนั้นจะสามารถเป็นกำลังรับช่วงงานและขยายผลงานได้เป็นอย่างดี

7. รัฐบาลจะต้องจัดบริการไว้ให้พร้อมเพื่อคอยเสริมงานของประชาชน อันเป็นหลักประกันในประสิทธิภาพความสำเร็จของงานและกำลังใจ

8. การวางแผนเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับชาติ รวมทั้งการจัดการบริหารงานในทุกๆ ระดับจะต้องมีความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพอย่างแท้จริง

9. ในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนนั้น ควรสนับสนุนให้องค์การเอกชน องค์กรอาสาสมัครต่างๆ ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติได้เข้ามามีส่วนร่วมด้วย

10. ในการวางแผนเพื่อพัฒนาชุมชนต้องมีการวางแผนดำเนินงานให้เกิดความเจริญพร้อมกันทุกระดับทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ เพื่อเป็นการสร้างความเจริญให้ได้ระดับกันทุกส่วนของประเทศ

จากความหมาย ปรัชญาและหลักการพัฒนาชุมชนดังกล่าวจะพบว่า วัตถุประสงค์สำคัญของการพัฒนาชุมชนจึงมุ่งกระตุ้นส่งเสริมให้ประชาชนแต่ละคน หรือแต่ละกลุ่มได้รู้จักใช้ความสามารถของตนเอง ช่วยตัวเอง (self-help) และเข้ามามีส่วนร่วม (participation) ในการสร้างสรรค์ความเจริญทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง และสิ่งแวดล้อมใน ท้องถิ่น โดยอาศัยความต้องการที่แท้จริง (felt-needs) หรือความคิดริเริ่ม (initiative) ของประชาชนของชุมชนเป็นหลักในการดำเนินงาน เพื่อให้เขาสามารถตัดสินใจแก้ปัญหาด้วยตนเอง และทำงานร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนั้นการพัฒนาชุมชนที่ประสบความสำเร็จ จึงมิได้อยู่กับความสำเร็จในทางวัตถุประสงค์เท่านั้น หากแต่ขึ้นอยู่กับความสำเร็จในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านความรู้ ทัศนคติ ทักษะ และความสามารถของประชาชนเป็นประการสำคัญ ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ การร่วมติดตามประเมินผล และการร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบมาถึงตัวประชาชน การมีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพนั้น ในทางยุทธวิธีจะต้องมีการแสวงหาและรวบรวมผู้นำในทุกด้าน โดยจัดตั้งเป็น

หน่วยนำร่วมหรือที่เรียกว่า “กลุ่มผู้นำ” เพื่อให้เป็นตัวแทนของประชาชนในการระดมพลังความคิด และการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ และในขั้นต่อไปได้เป็นการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรประชาชน เพื่อระดมพลังความคิด การตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบ ในอันที่จะปฏิบัติตามมติของกลุ่มผู้นำ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและความสัมฤทธิ์ผลในโครงการพัฒนาชุมชน ด้วยเหตุผลดังกล่าวการจัดตั้งและการพัฒนาของกลุ่มหรือองค์กรประชาชนในการพัฒนาชุมชนจึงมีความสำคัญในอันที่จะเป็นหลักประกันในความมั่นคงและยั่งยืนยาวของการดำเนินการพัฒนาชุมชน ดังนั้นแนวความคิดเกี่ยวกับกลุ่มในการพัฒนาชุมชน อาจแบ่งออกเป็น 2 แนวคิด คือ

1. **กลุ่มในฐานะที่เป็นวิธีการพัฒนาชุมชน** จะเห็นว่าเป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนาชุมชน มีความต้องการส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนรวมให้ดีขึ้น ต้องการให้ประชาชนเข้าร่วมอย่างจริงจัง ดังนั้นเมื่อกิจกรรมการพัฒนาต้องการให้ประชาชนส่วนรวมมีสภาพที่ดีขึ้นทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ถ้าหากประชาชนในชุมชนนั้นๆ ได้รวมกลุ่มกันก็จะทำให้เกิดพลังความสามารถในการพัฒนา เพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต้องการได้ ประการสำคัญกลุ่มมีอิทธิพลเหนือบุคคลอื่น เช่น

1. กลุ่มสามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อ ตลอดจนบรรทัดฐานที่บุคคลประพฤติ ปฏิบัติได้ตามที่สังคมกำหนดไว้

2. กลุ่มจะช่วยสนับสนุนให้สมาชิกได้อภิปราย ถกเถียงถึงปัญหา ความคิดใหม่ๆ อันจะนำสู่การตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องหนึ่งเรื่องใดได้ง่ายและได้รับการยอมรับของสมาชิกด้วย

3. กลุ่มช่วยให้เกิดพลัง เกิดอำนาจต่อรองและเกิดการควบคุมสมาชิกในกลุ่มซึ่งกันและกัน

4. กลุ่มจะช่วยให้สมาชิกของกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และการร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบต่อกลุ่มโดยส่วนรวม

5. กลุ่มจะช่วยส่งเสริมปรัชญาที่ว่า “มนุษย์ทุกคนต่างมีความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรม และเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น และพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมของชุมชน ขณะเดียวกันจะต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่าสามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาสและคำชี้แนะที่ถูกต้อง”

6. กลุ่มช่วยส่งเสริมการทำงานร่วมกันแบบประชาธิปไตย การดำเนินงานของกรมการพัฒนาชุมชน ได้กำหนดหลักปฏิบัติงาน (4 ป) คือ ประชาชน ประชาธิปไตย ประสานงาน และประหยัด สำหรับหลักประชาธิปไตยนั้น ถ้าวางงานพัฒนาชุมชนคือ ที่ที่สร้างพื้นฐานประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในกลุ่มประชาชน การทำงานยึดหลักการจัดตั้งกลุ่มเพื่อสอนให้ประชาชนได้รู้จักคิดริเริ่ม คิดแก้ไขปัญหา ปรีกษาหารือกัน ก็ได้ยึดหลักประชาธิปไตย

7. กลุ่มจะช่วยให้การดำเนินงานของกลุ่มได้ประหยัดเวลาและแรงงาน

ในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนนั้น มุ่งส่งเสริมให้ประชาชนทำงานเป็นกลุ่ม มีการสนับสนุนให้มีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่างๆ เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มสตรี และกลุ่มผู้นำอาสาพัฒนา

ชุมชน เป็นต้น การรวมกลุ่มและทำงานกับกลุ่มตามกระบวนการพัฒนาชุมชนถือว่าเป็นโรงเรียนฝึกหัดประชาธิปไตยเบื้องต้นในหมู่บ้าน เพราะทำให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้ามาช่วยกันคิดช่วยกันตัดสินใจ ช่วยกันวางแผน และช่วยกันปฏิบัติงาน นอกจากนี้การรวมกลุ่มยังช่วยให้ประชาชนเกิดความรู้สึกหรือแรงบันดาลใจร่วมพัฒนา สร้างความเจริญ เป็นการฝึกกำลังความสามารถของประชาชนมาเป็นพลังกลุ่ม การรวมกลุ่มในงานพัฒนาชุมชนจะช่วยสร้างระบบต่างๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชน เช่น มีการสร้างและพัฒนาองค์กรหรือสถาบันการศึกษา แลกเปลี่ยนความรู้และรับแนวความคิดใหม่ๆ ตลอดจนเป็นแกนนำในทางปฏิบัติงานเพื่อชุมชนต่อไป

ดังนั้น การรวมกลุ่มจัดได้ว่าเป็นยุทธวิธีหนึ่งในกระบวนการพัฒนาชุมชน ที่จะช่วยให้บุคคลทำงานร่วมกันได้ เป็นการสร้างสรรค์ความรักความสามัคคี นอกจากนี้กลุ่มยังเป็นช่องทางของการถ่ายทอดเทคโนโลยี และเป็นพลังสำรองของกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนทั้งการศึกษาเกี่ยวกับการติดต่อสัมพันธ์ทางสังคม ก็อาจจะศึกษาในลักษณะของกลุ่ม หรือกิจกรรมของกลุ่มได้ ดังนั้น การที่ประชาชนได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มนี้ ไม่ว่าจะเป็กลุ่มที่เป็นทางการหรือกลุ่มธรรมชาติ จึงมีความสำคัญและมีประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมและประเทศชาติได้

2. กลุ่มในฐานะที่เป็นองค์กรของประชาชน กลุ่มที่เป็นองค์กรประชาชนจะต้องเป็นที่ยอมรับของประชาชน เป็นลักษณะตัวแทนของประชาชนทั้งหมดได้ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้น กลุ่มก็สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ และกลุ่มในฐานะเป็นองค์กรประชาชนนั้นมีความเป็นอิสระ ปลอดภัยพลครอบครัว สามารถตัดสินใจได้อย่างอิสระ การทำงานภายในกลุ่มก็มีประสิทธิภาพ ซึ่งกลุ่มในฐานะองค์กร ประชาชนเพื่อพัฒนาชุมชน การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมโดยเป็นองค์กรประชาชนขึ้นเพื่อพัฒนาคน องค์กรสามารถรับผิดชอบและสร้างกิจกรรมต่อเนื่องจากโครงการต่างๆ ที่ดำเนินการไปแล้ว โครงการที่ริเริ่มใหม่ก็สามารถขยายขอบเขตของประโยชน์จากการพัฒนาที่จะทำให้ประชาชนพึงได้รับอย่างกว้างขวางและรอบด้าน เมื่อกลุ่มมีอิทธิพลในการพัฒนาคน เช่น กลุ่มเป็นสถาบันสนับสนุนการรับรู้ แก้ปัญหา ฝึกกำหนดบุคคลิกรสร้างแรงจูงใจ สะท้อนให้รู้จักตัวเองมากขึ้น การทำให้เกิดพลัง เป็นรากฐานประชาธิปไตย มีเหตุผล เปลี่ยนแปลงทัศนคติและพัฒนาจิตใจ และกลุ่มมีส่วนช่วยผลักดันให้เอากรวมกลุ่มเพราะมีความรู้สึกอบอุ่นเกิดความพึงพอใจ และทำให้รู้จักจุดหมายปลายทาง ฐานะตำแหน่งด้านกรงาน เพื่อความผาสุกร่วมกัน

การพัฒนาไม่ว่าจะเป็นในชนบทหรือเมือง การฝึกอบรมให้คนมีขีดความสามารถและมีการเรียนรู้ในอันที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานนับว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญ และวิธีการพัฒนาคนที่ดีที่สุดวิธีหนึ่งคือ การจัดตั้งกลุ่มของประชาชนขึ้นมาให้เป็นองค์กรเพื่อพัฒนาคน ทั้งนี้เพราะ⁴

1. ชีวิตของคนหนึ่งกลุ่มไม่พันตั้งแต่แรกเกิดจนตาย

⁴ยูวัฒน์ วุฒิเมธี. การพัฒนาชุมชนจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. 2534, น. 70-71

2. กลุ่มเป็นสถาบันที่สนับสนุนการเรียนรู้ การคิดและการแก้ปัญหาของบุคคล
3. กลุ่มเป็นสถาบันที่ฝึกและกำหนดบุคลิกภาพของบุคคล
4. กลุ่มเป็นเครื่องสะท้อนให้บุคคลรู้จักตนเองได้ดีขึ้น
5. กลุ่มช่วยในการสร้างแรงจูงใจให้บุคคลได้ดี
6. กลุ่มสามารถที่จะก่อให้เกิดพลังมหาศาลได้ทั้งดีและเสีย
7. กลุ่มเป็นสถานการณ์ที่จะช่วยให้คนพัฒนาหรือเจริญเติบโตทางด้านจิตใจ
8. การเปลี่ยนทัศนคติของบุคคลเกิดขึ้นในกลุ่มได้ง่ายกว่าในแต่ละบุคคล
9. คนเรามากจะมีความคิดมากขึ้น และมีเหตุผลดีขึ้นเมื่ออยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม
10. การทำงานในรูปกลุ่มเป็นรากฐานของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

เมื่อกลุ่มมีอิทธิพลในการพัฒนาคนดังกล่าวข้างต้นแล้ว กลุ่มยังมีส่วนผลักดันเพราะกลุ่มในฐานะองค์กรประชาชนจะเกิดลักษณะที่เป็นแนวทาง และข้อชี้แนะในการประพฤติปฏิบัติของสมาชิก คือ

1. สามารถกำหนดได้ว่าใครเป็นสมาชิกของกลุ่มได้
2. สมาชิกมองเห็นว่าพวกเขาเป็นส่วนประกอบของกลุ่ม
3. สมาชิกรู้สึกว่ามีวัตถุประสงค์ร่วมกัน
4. สมาชิกมีการพูดจากันได้ง่ายและมีความสบายใจว่าติดต่อกับคนภายนอกกลุ่ม
5. สมาชิกรู้ตัวว่าจะประพฤติต่อกันอย่างไรในสถานการณ์ต่างๆ กัน
6. พฤติกรรมของสมาชิกจะได้รับการประเมินอยู่ตลอดเวลาว่าเหมาะสมเพียงใด
7. สมาชิกมีความรู้สึกผูกพันที่จะตอบสนองความรู้สึกของสมาชิกคนอื่น
8. จะมีการจัดลำดับฐานะและตำแหน่งของสมาชิกในกลุ่มเกิดขึ้นอยู่เสมอ

จึงเห็นได้ว่า แนวคิดของกลุ่มในการพัฒนาชุมชนมาจากความเชื่อมั่น และศรัทธาในตัวของคนที่มีความสามารถและพลังอันซ่อนเร้น หากได้ถูกนำออกมาใช้ในการพัฒนาชุมชนก็จะทำให้ชุมชนและสังคมสามารถพึ่งตนเองได้ โดยรัฐเพียงให้การหนุนเสริมหรือสนับสนุนเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าบุคคลสามารถพัฒนาได้ จึงต้องมีการชี้แนะชี้นำในสิ่งที่ถูกต้องและถูกทาง สิ่งเหล่านี้จึงเป็นที่มาที่ถูกนำเอากลุ่มมาใช้เป็นวิธีการหนึ่งในการพัฒนาชุมชน โดยเอากลุ่มเป็นตัวตั้งในการขับเคลื่อนการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับบริบทและตอบสนองความต้องการของสมาชิกและกลุ่ม ในขณะที่เดียวกันกลุ่มจำเป็นจะต้องพัฒนาให้มีฐานะเป็นองค์กรประชาชนด้วย นั้นหมายความว่าผลประโยชน์ของกลุ่มมิได้เพียงเฉพาะสมาชิกและกลุ่มเท่านั้น แต่จะต้องเป็นผลประโยชน์ของสาธารณะหรือของสังคมด้วย

ความสำคัญของพลังกลุ่มในการพัฒนาชุมชน

กลุ่มมีความจำเป็นต่อผู้คนในสังคมที่อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข กลุ่มนำพาให้ผู้คนและชุมชนไปสู่จุดหมายที่วางไว้ ถ้ากลุ่มมีความเข้มแข็ง พลังของกลุ่มจะช่วยบรรเทาความทุกข์หรือสภาพ

ปัญหาที่แต่ละบุคคลมีอยู่ซึ่งบางครั้งไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง ก็จะสามารถแก้ไขได้ด้วยพลังของกลุ่ม ดังนั้น ความสำคัญหรือความจำเป็นในการเสริมสร้างกลุ่มก็มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาดังกล่าว Harvery L. Perliws (1980) กล่าวถึงความจำเป็นที่ต้องมีการจัดตั้งกลุ่ม 4 ประการ คือ⁵

1. การพัฒนาที่มุ่งเน้นตัวประชาชน ไม่มีทางเลือกอื่น นอกจากการจัดตั้งองค์กรประชาชนให้มีสำหรับการมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้น และการพึ่งพากันระหว่างประชาชน

2. ในสังคมทำหน้าที่จัดตั้งบนพื้นฐานหลักการองค์กรประชาชน ดังนั้น การจัดตั้งองค์กรประชาชนจะเป็นเทคนิคให้การศึกษา ผ่านประสบการณ์สำหรับอนาคตของพวกเขา

3. องค์กรประชาชนไม่ใช่ของใหม่ในประวัติศาสตร์ไม่ว่าระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ล้วนมีพื้นฐานจากหลักการองค์กรประชาชน

4. การจัดตั้งองค์กรประชาชนจะทำให้ประชาชน สามารถวางแผนได้อย่างเป็นระบบ ในการสนองความต้องการพื้นฐาน

ความจำเป็นในการเสริมสร้างกลุ่มดังกล่าว เป็นกระแสของการพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา ในขณะที่แนวคิดการสร้างองค์กรประชาชนเพื่อการพัฒนาในสังคมไทย ได้ถูกนำมาอธิบายในกิจกรรมการพัฒนา โดยเฉพาะงานพัฒนาในชุมชน และองค์กรในพื้นที่ที่จะต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย อาทิ วิฑูรย์ เพิ่มพงศ์เจริญ⁶ ได้กล่าวถึง การสร้างกลุ่มหรือองค์กรประชาชนเพื่อการพัฒนาว่า เป็นแนวคิดที่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาโครงสร้างของชุมชนในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือ เป็นการศึกษาถึงสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และ วัฒนธรรม ของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงมาอย่างไร เช่น การผลิตแบบพอกินพอใช้เข้าสู่การผลิตเพื่อการค้า การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากชุมชนอิสระมาสู่การขึ้นต่อรัฐศูนย์กลางและวัฒนธรรมแบบชุมชนดั้งเดิมสู่วัฒนธรรมแบบทุนนิยม เป็นต้น การศึกษาถึงเงื่อนไขปัจจัยในการเปลี่ยนแปลง เช่น เงื่อนไขภายใน การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร สภาพการใช้ที่ดิน แรงงาน จากเงื่อนไขภายนอก การเข้าไปของศาสนา กลไกของรัฐ และกลไกของตลาด เป็นต้น ศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของสถาบันต่างๆ ในชุมชน อาทิ สถาบันครอบครัวและเครือญาติ สถาบันศาสนา

นอกจากนี้ การศึกษาถึงพฤติกรรมความเชื่อ ที่สะท้อนออกมาในรูปพิธีกรรม ประเพณี วัฒนธรรม ในกรณีที่ชุมชนอพยพมาตั้งใหม่ ก็ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมเดิมและความแตกต่างทางวัฒนธรรมของคนในชุมชน เป็นต้น ในการศึกษาจะทำให้เข้าใจถึงลักษณะเฉพาะและเห็นพลัง

⁵อ้างถึงใน วรางคณา วงศ์มหาชัย. "บทบาทของผู้ผู้นำในการพัฒนาองค์กรประชาชน" วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. (คณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2535) น. 24.

⁶อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. 2546, น. 389-390.

ของชุมชน ก็ส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เกิดจิตสำนึกต่อบทบาทและพลังเหล่านั้น (ในทางปฏิบัติการศึกษาและการปลูกจิตสำนึกจะกระทำควบคู่กันไป เรียกว่าการวิจัยแบบปลูกจิตสำนึก) กลุ่มหรือองค์กรประชาชนในชุมชนนั้นก็ก่อรูปขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่สอดคล้องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และสภาพการณ์ในปัจจุบัน โดยมีสถาบันต่าง ๆ ในชุมชนทำหน้าที่อย่างเชื่อมประสานกันภายใต้วัฒนธรรมและทิศทางแห่งอุดมการณ์เดียวกัน และพัฒนาศักยภาพขององค์กรชุมชนให้บรรลุสู่การพึ่งตนเองในการพัฒนาในที่สุด

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา⁷ อธิบายความสำคัญของกระบวนการทำงานกลุ่มในงานพัฒนาว่า การพัฒนาจะต้องเป็นแบบกลุ่ม (collective) ชาวบ้านจะต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นหมู่บ้าน ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ และจะต้องมีการรวมตัวกันในรูปแบบพันธกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มในหน่วยย่อย คือ ในหมู่บ้าน และหมู่บ้านเหล่านี้ สามารถที่จะร่วมกันเป็นสหพันธ์ กล่าวคือ ต้องพัฒนาให้เป็นเขต เช่น ควรจะมียุ้งฉาง โรงเรียน โรงสี โรงเรียน และศูนย์วัฒนธรรมที่สามารถรองรับสถาบันภายนอก อาทิ พ่อค้า และรัฐ ได้อย่างมีพลัง ซึ่งอาจจะเป็นปัจจัยเพื่อก่อให้เกิดเครือข่ายของหมู่บ้าน

บัณฑูร อ่อนดำ และวิริยะ น้อยวงศ์ นยางศ์⁸ ได้อธิบายถึง การรวมกลุ่มเกษตรกรว่า เป็นสิ่งจำเป็นในกระบวนการพัฒนาชนบทที่สำเร็จ เนื่องจากถ้าหากไม่มีกลุ่มเกษตรกรแล้ว อำนาจต่อรองทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ของเกษตรกรก็จะมีอำนาจการต่อรองในด้านต่าง ๆ ตามมา กิจกรรมดังกล่าวเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างและหน้าที่ในลักษณะของคำว่า “คนเราจะปลดปล่อยตนเองได้นั้นก็จากการรวมตัวกันเข้าเป็นกลุ่มธรรมชาติเท่านั้น”

จิตติ มงคลชัยอรัญญา⁹ ได้พยายามสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นในการรวมกลุ่มว่า คนที่อยู่ในปัจจุบันมีปัญหาหรือมีความต้องการที่มีความจำเป็นแต่ยังไม่ได้รับการตอบสนองได้ครบคนเหล่านี้ก็ใช้ความพยายามที่จะแก้ไขมาแล้วระดับหนึ่ง ประสบผลสำเร็จบ้าง และไม่ประสบผลสำเร็จบ้าง รูปธรรม คือ สถานการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และดูเหมือนว่า หากเป็นคนจนหรือด้อยโอกาสมากเท่าใดก็ยิ่งจะต้องมารวมพลังกันเพื่อแก้ไขมากขึ้นเท่านั้น และการรวมพลังนี้อาจจะต้องร่วมกับคนอื่นที่อาจมีโชติภาพพี่น้องหรือคนในครอบครัวเดียวกัน (เพราะปกติก็คงพยายามช่วยกันแล้วแต่ก็ยังไม่สำเร็จ) เพื่อจะได้เพิ่มโอกาสในการแก้ไขปัญหา เพราะคนอื่น ๆ

⁷อ้างถึงใน สันติสุข เทศประสิทธิ์. “บทบาทขององค์กรประชาชนในการพัฒนาเศรษฐกิจชนบท”. *วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต* (คณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2529) น. 11.

⁸บัณฑูร อ่อนดำ และวิริยะ น้อยวงศ์ นยางศ์. *ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท: ประสบการณ์ของประเทศไทย*. (กรุงเทพฯ: สาขาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533) น. 140.

⁹จิตติ มงคลชัยอรัญญา. *กระบวนการและขั้นตอนในการจัดตั้งและสนับสนุนการดำรงอยู่ของกลุ่ม*. (เอกสารอำนวยการ) น. 24.

อาจมีความสามารถที่แตกต่างกันออกไป หากนำมาใช้ถูกวิธี กาลเทศะ ก็อาจนำไปสู่การแก้ปัญหาของตนเองและชุมชนได้ โดยผลจากการรวมพลังของการรวมกลุ่มที่ถูกต้อง จิตติ มงคลชัยอรัญญา มองว่า

ประการแรก คือ ทุกคนที่เข้ามาร่วมต่างก็มีความรู้ ความสามารถมากขึ้น ทั้งจากการแลกเปลี่ยน ความรู้ ประสบการณ์ ระหว่างกันและกัน และการได้ทำงาน เพิ่มประสบการณ์ใหม่ร่วมกัน ความรู้ที่ได้นี้ อาจมากกว่าที่แต่ละคนมีมารวมกันก็ได้ เช่น เราจะพบว่า บางทีในที่ประชุมเรามากจะได้แนวคิดใหม่ๆ เสมอ ที่ทุกคนในที่ประชุมอาจไม่เคยมีมาก่อน แต่ความคิดนี้จะไม่เกิดขึ้นเลยหากไม่มีการนำความคิดเห็นของแต่ละคนมาพูดคุย และเปลี่ยนอย่างเป็นระบบภายในกลุ่มของตน

ประการที่สอง คือ การเพิ่มโอกาสในการแก้ไขปัญหาโดยการใช้ปัจจัยของกลุ่ม เช่น คนๆ เดียวอาจมีเงินไม่มากพอที่จะลงทุน แต่หากมีกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งสมาชิกบางคนอาจจะยังไม่จำเป็นต้องใช้เงิน ก็จะเปิดโอกาสให้ คนที่ต้องการใช้เงินสะสมทั้งของตนเองและเพื่อนๆ (ที่ฝากไว้กับกลุ่ม) นำมาพัฒนาอาชีพของตนก่อน เมื่อทำแล้วก็ชำระเงินคืนเข้ากลุ่มพร้อมดอกเบี้ย ทำให้ทุนนั้นไม่สูญหายแต่อกเงย พร้อมทั้งจะเปิดโอกาสให้คนอื่นได้ใช้ประโยชน์ภายหลัง

ประการที่สาม คือ อำนาจหรือพลัง (แฝง) ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกัน ซึ่งอำนาจหรือพลังต่อเรื่องนี้ จะไม่มีทางเกิดขึ้นได้เลยหากต่างคนต่างอยู่หรือ ไม่มีการรวมตัวที่เหนียวแน่นพอพลังหรืออำนาจนี้อาจจะไม่ส่งผลแก่ตัวสมาชิกเหมือนกับผลที่ได้ใน 2 ประการแรก แต่จะมีผลประโยชน์ต่อสมาชิกทางอ้อม เพราะจะทำให้คนอื่นที่อยู่นอกกลุ่มให้ความเกรงใจเปิดโอกาส ไม่กล้าที่จะเอารัดเอาเปรียบกลุ่มหรือสมาชิก เช่น พ่อค้าเกรงใจกลุ่มเกษตรกรที่เข้มแข็ง นักการเมืองรวมตัวเป็นพรรค เพื่อคอยปกป้องผลประโยชน์ของตนเองและคนอื่น เป็นต้น

จากผลประโยชน์ 3 ประการที่กล่าวมาข้างต้นทำให้สรุปได้ว่า มีความจำเป็นต้องรวมกลุ่มเพื่อเปิดโอกาสให้กับตนเองและคนอื่นๆ ได้พัฒนาตนเองมากขึ้น แม้ว่าการเข้าร่วมนั้นจะมีส่วนเสียบ้างก็ตาม เช่น เสียเวลา เป็นต้น นอกจากนี้ การรวมกลุ่มยังสร้างกระบวนการ หรือการเปิดมุมมองใหม่ๆ ของผู้คนในสังคมที่มารวมกลุ่ม เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ทักษะ การทำงาน การวางตนในสังคม และการสร้างความคิดที่มีจะทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติมากขึ้น

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาถึงแนวคิดและความจำเป็นในการเสริมสร้างกลุ่ม จะเห็นได้ว่าการส่งเสริมการรวมกลุ่ม หรือเสริมสร้างองค์กรประชาชนนั้น ในช่วงแรกอาจจะเป็นไปเพื่อการแลกเปลี่ยน เพิ่มพูนความรู้ประสบการณ์ระหว่างบุคคลที่เข้าร่วมกลุ่ม ต่อมาการเสริมสร้างการรวมกลุ่มจัดเป็นปัจจัยที่สำคัญในการแลกเปลี่ยนเชิงโครงสร้าง เพื่อสร้างพลังในการต่อรองกับภายนอก หรือเพื่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ซึ่งจะเกิดขึ้นเมื่อกลุ่มมีการพัฒนาขีดความสามารถและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

กระบวนการจัดตั้งกลุ่มในการพัฒนาชุมชน

ในการพัฒนาชุมชนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรประชาชนขึ้นมา จึงมีความสำคัญและเป็นความจำเป็นเพื่อให้เป็นแกนกลางของการระดมความคิด การปฏิบัติ การขจัดความขัดแย้งในการพัฒนาตามโครงการต่างๆ และสำคัญที่สุดกลุ่มหรือองค์กรที่จะสามารถรับผิดชอบและสร้างกิจกรรมต่อเนื่องจากโครงการพัฒนาต่างๆ ที่ได้ดำเนินการไปแล้ว ทำให้ขยายขอบเขตของประโยชน์จากการพัฒนาที่ประชาชนจะพึงได้รับกว้างขวางครอบคลุมไปหลายๆ ด้าน ซึ่งจะเป็นการเข้ามาช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐบาลได้อย่างดีเยี่ยม และยังเป็นหลักประกันในความมั่นคงและยืนยาวของการดำเนินการพัฒนาชุมชน และการใช้ประโยชน์จากผลการพัฒนานั้นๆ การจัดตั้งกลุ่มในชุมชน จะด้วยตามลักษณะของอายุ เพศ อาชีพ และลักษณะเฉพาะของงาน เป็นเรื่องที่ต้องกระทำ ซึ่งหากสามารถพัฒนาให้กลุ่มมีความเจริญเติบโตขึ้นเป็นสถาบันของประชาชนในรูปต่างๆ หรือองค์การนิติบุคคลได้ก็เป็นเรื่องพึงกระทำ อย่างเช่น การตั้งเป็นสหกรณ์ สมาคม มูลนิธิ เป็นต้น

การจัดตั้งกลุ่มเพื่อการพัฒนาชุมชนต้องเกิดขึ้นจากความต้องการของประชาชนที่อยู่บนพื้นฐานแห่งความเป็นจริงในการจะแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ ดังนั้นกลุ่มจะต้องได้รับการจัดตั้งอย่างถูกวิธี กลุ่มจึงจะมีคุณค่าและเจริญก้าวหน้าต่อไป กองการฝึกอบรม กรมการพัฒนาชุมชน ได้กล่าวถึงขั้นตอนการจัดตั้งกลุ่ม ดังนี้¹⁰

1. สำรวจความต้องการและปัญหาของประชาชน ซึ่งจะทำให้ทราบสภาพปัญหาและความต้องการของประชาชนที่แน่นอน
2. ประชาสัมพันธ์ความต้องการปัญหาเพื่อหยั่งความคิด ความสนใจ ในการประชาสัมพันธ์ควรให้ผู้นำของชุมชน เพราะมีอิทธิพลเหนือความเชื่อความศรัทธาต่อชาวบ้าน
3. ประชุมประชาชนที่มีความสนใจในการแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่และมีความต้องการเหมือนกัน เพื่อแสวงหาแนวทางการจัดตั้งกลุ่ม
4. การจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ขึ้นตามลักษณะพื้นฐานของสมาชิกและความต้องการที่ร่วมกัน เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มชาวสวนยาง เป็นต้น

การจัดกลุ่มในงานพัฒนาชุมชน ซึ่งมีความหลากหลายหรือมีหลายลักษณะที่นักพัฒนาชุมชนจะต้องทำความเข้าใจ และจัดตั้งกลุ่มต่างๆ เหล่านี้เพื่อการพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ จิตติ มงคลชัยอรัญญา¹¹ ได้กล่าวถึงขั้นตอนในการสร้างพลังกลุ่ม ออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ การเตรียมการ การสร้างกลุ่ม และการบำรุงรักษากลุ่ม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 การเตรียมการหรือการเตรียมความพร้อม ในขั้นตอนนี้ จะต้องทำการตั้งแต่การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน การสร้างความคุ้นเคยและไว้วางใจ การวิเคราะห์ปัญหาของ

¹⁰อ้างถึงใน สุนทร พูนเอียด. การพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่ม. 2535, น. 56.

¹¹จิตติ มงคลชัยอรัญญา. แนวทางในการทำงานกับกลุ่ม. (เอกสารอัดสำเนา), น. 3-23.

ชาวบ้านรายครัวเรือนอย่างละเอียด พร้อมทั้งการกระตุ้นปลุกจิตสำนึกให้อยากเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของตน โดยภาพรวมขั้นตอนนี้ค่อนข้างจะเน้นหนักไปทางด้านงานวิจัยทางสังคม งานสร้างมนุษยสัมพันธ์และพิสูจน์ความจริงใจในการทำงานของเจ้าหน้าที่ และงานสร้างจิตสำนึกซึ่งมีวิธีการเตรียมการดังนี้

1. เริ่มด้วยการศึกษาชุมชน วิเคราะห์ชุมชนและพื้นที่ เพื่อที่จะสามารถเข้าใจรายละเอียดด้านต่าง ๆ ของหมู่บ้าน ทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ ลักษณะเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วากกลุ่มเป้าหมายแต่ละชนิดเป็นใคร เช่น คนจนที่ทำนา คนจนที่มีอาชีพรับจ้าง คนรวยที่ทำการเกษตร คนรวยที่ไม่ทำการเกษตรมีอาชีพ แบบแผนการผลิตและดำรงชีวิตของแต่ละกลุ่มฐานะเป็นอย่างไร มีปัญหาหลักอะไร มีศักยภาพในการแก้ไขหรือไม่ อย่างไร โดยเน้นศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาทางด้านสังคมศาสตร์ ซึ่งอาจจะยึดวิธีการและหลักการศึกษาวเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis) จากการมีส่วนร่วมของประชาชน และนักพัฒนาเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ถูกต้อง

2. เยี่ยมและสอบถามปัญหา รายละเอียดต่าง ๆ เพิ่มเติม อาจจะเป็นรายครัวเรือน หรือหากจะเก็บเป็นกลุ่มก็ต้องเป็นกลุ่มขนาดเล็ก 2-3 ครัวเรือน ที่อยู่ติดกันหรือมีปัญหาความเดือดร้อน ฐานะใกล้เคียงกัน ด้วยวิธีการสัมภาษณ์ พูดคุย สอบถามสารทุกข์สุขดิบ แนวความคิดที่มีต่อปัญหา ความรู้ประสบการณ์ในอดีต (ที่คาดว่าน่าจะนำมาใช้ได้ในการทำงานกลุ่ม) ที่เคยใช้แก้ไขปัญหา ผู้ที่ไว้เนื้อเชื่อใจกันได้เป็นใคร แนวทางแก้ไข ชีตจำกัด เป็นต้น ทั้งหมดนี้เพื่อต้องการทราบสภาพของปัญหาและสาเหตุที่แท้จริง

ในระหว่างการศึกษารายละเอียดของแต่ละครัวเรือน และหรือกลุ่มย่อยก็คือการปลุกจิตสำนึก การกระตุ้นโดยการตั้งคำถามอย่างเป็นระบบ ทำให้ชาวบ้านคิดถึงปัญหา แนวทางแก้ไขที่เป็นไปได้ โดยคำนึงถึงศักยภาพที่มี และต้องเริ่มถามจากคำถามที่ง่ายไปหายาก เริ่มจากเรื่องใกล้ตัวที่เป็นรูปธรรม มิใช่การไปบรรยายหรือชี้แจง ชักชวนให้คนมาเห็นคล้อยตามความเห็นของตน อาจจะได้ข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงตามความจำเป็นเท่านั้น

3. บันทึกข้อมูลที่รวบรวมได้อย่างเป็นระบบ ตามลักษณะปัญหา ข้อจำกัด ศักยภาพ ความร่วมมือระหว่างกัน เพื่อจะนำมาวิเคราะห์ และวางแผนทำงานในขั้นต่อไปได้โดยสะดวก

ขั้นที่ 2 การสร้างกลุ่ม จะเริ่มตั้งแต่การสร้างกลุ่มเรียนรู้ โดยจากการที่นักพัฒนาใช้ข้อมูลที่ได้จากการเตรียมความพร้อมในขั้นที่ 1 มาสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่มีความสนใจ อาจจะเป็นการประชุมหรือการฝึกอบรม เพื่อให้เกิดการอภิปรายแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน เช่น สภาพปัญหา ปัจจัยการผลิต การจัดองค์กร กฎ ระเบียบ กติกา เป็นต้น อันจะทำให้เกิดความรู้แตกฉาน สามารถนำความรู้ไปปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่และประกอบอาชีพของตนเองได้ อีกทั้งยังก่อให้เกิดประสบการณ์ที่ดี ที่จะนำไปสู่การเพิ่มความมั่นใจ

ในการร่วมแรงร่วมใจช่วยเหลือ อันก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันจนนำไปสู่กลุ่มกิจกรรมในที่สุด ดังนั้นในขั้นการสร้างกลุ่ม ได้นำเสนอวิธีการจัดตั้งกลุ่มเรียนรู้ และกลุ่มกิจกรรม ดังนี้

1. วิธีการจัดตั้งกลุ่มเรียนรู้ การจัดตั้งกลุ่มเรียนรู้สามารถดำเนินการจัดตั้งตามขั้นตอน ดังนี้

1.1 กระตุ้นให้เกิดการนัดประชุมระหว่างคนที่มีความคล้ายคลึงกัน แต่ไม่มีปัญหาในเรื่องความแตกแยกในหมู่เดียวกัน นอกจากนี้ หากเป็นผู้ที่มีฐานะใกล้เคียงกัน ก็ยิ่งดี เพราะจะทำให้หาข้อตกลง แนวทางในการแก้ไขปัญหาได้เร็วขึ้น จำนวนมากน้อยเท่าใดไม่เป็นสิ่งสำคัญ

1.2 ในการประชุมปรึกษาหารือ จะต้องกระตุ้นให้มีการพูดคุยเรื่องปัญหาอะไรบางอย่างที่ประสบอยู่ จากนั้นมีการจัดหมวดหมู่ แยกออกว่าอะไรจะทำได้ก่อนหลังโดยตัวของเขาเอง และบางอย่างอาจต้องได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก พร้อมทั้งกระตุ้นให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ หรือปัญหาที่ใกล้เคียงกัน

1.3 สรุปลงให้เป็นประเด็นชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นปัญหาที่สามารถจะแก้ไขได้โดยการเพิ่มความรู้และประสบการณ์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นความรู้ทางด้านเทคโนโลยีในการปรับปรุงการผลิต การตลาด สุขภาพอนามัย ในเวลาเดียวกันก็ควรกระตุ้นให้ทุกคนได้ระดมศักยภาพที่จะนำมาใช้แก้ไขปัญหาว่ามีอะไรบ้าง ชัดจำกัดในการแก้ไขแต่ละปัญหามีอะไรบ้าง

1.4 ในกรณีที่ไม่มีใครในกลุ่มมีความรู้พอที่จะแก้ไขปัญหาให้ได้ เจ้าหน้าที่อาจจะเสนอแนะให้ข้อมูล ความรู้ หรือประสานติดต่อหาผู้ที่มีความรู้ความชำนาญ หรือมีประสบการณ์มาช่วยให้ความรู้แทน

1.5 การเชิญผู้ที่มีความรู้ควรเริ่มจากชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านที่มีความชำนาญในด้านนั้นๆ ก่อน หากไม่มีค่อยแสวงหาจากหมู่บ้าน ตำบลใกล้เคียงเพราะจะเป็นความรู้ที่มีความเหมาะสม และเป็นไปได้ในการประยุกต์ใช้กับพื้นที่ได้มากที่สุด หากไม่มีจึงค่อยเชิญเจ้าหน้าที่หรือผู้ที่มีความรู้ความชำนาญพิเศษของหน่วยงานอื่น และหากเป็นไปได้อาจจะจัดศึกษาดูงานเพิ่มความรู้ ประสบการณ์ ความชำนาญให้แก่สมาชิกกลุ่มได้

1.6 ในขณะที่มีการเสริมความรู้แก่กลุ่ม จะต้องคอยสังเกตว่าสมาชิกเข้าใจในเนื้อหาหรือไม่ หากเห็นว่าไม่ชัดเจนอาจจะช่วยถามซ้ำ หรือจะสรุปสิ่งที่วิทยากร (ชาวบ้านหรือเจ้าหน้าที่) พูดอีกก็ได้ เพื่อช่วยขยายความรู้ ความเข้าใจในเรื่องที่ฟังจะได้ให้คนอื่นได้ฟังทวนอีกครั้ง และหากพบว่ายังมีความเข้าใจผิดก็จะได้แก้ไขความเข้าใจนั้นให้ถูกต้องได้ทันทั่วๆไป และจุดสำคัญหลังจากที่มีการให้ความรู้แล้วจะต้องสอบถามกลุ่มว่าได้รับความรู้อะไรเพิ่ม และสามารถดัดแปลง ประยุกต์ ให้เข้ากับสถานการณ์ของตนเองได้หรือไม่ อย่างไร

1.7 ก่อนจบการเสริมความรู้แต่ละครั้ง ควรจะนัดแนะการพบปะกันหรือประเด็นที่จะพูดคุยกันในครั้งต่อไปไว้ด้วย เพื่อทุกฝ่ายจะได้เตรียมตัว และได้รับประโยชน์จากการร่วมกิจกรรมการเรียนรู้อย่างเต็มที่ หากเป็นไปได้ต้องให้กลุ่มเป็นคนกำหนดเรื่องเวลา สถานที่เอง

1.8 เยี่ยมเยียน นิเทศการนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อสมาชิกยังไม่เข้าใจดี ก็อาจจะเสริมความรู้ได้อีกครั้งพร้อมกัน หมั่นสอบถามเรื่องการนัดหมายครั้งต่อไปว่ายังจำได้หรือไม่ สอบถามเรื่องผลประโยชน์ที่ได้รับจากการเข้ากลุ่ม เป็นต้น

2. วิธีการจัดตั้งกลุ่มกิจกรรม การจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมที่เริ่มจากกลุ่มเรียนรู้นั้นมีขั้นตอนการจัดตั้งดังนี้

2.1 สอบถาม สังเกต การนำความรู้ของสมาชิกไปใช้ว่าได้ผลเต็มที่หรือไม่ หากไม่ได้ผลเต็มที่ มีสาเหตุอื่นอีกหรือไม่ เช่น ขาดเรื่องปัจจัยการผลิต เครื่องมือ อุปกรณ์ เป็นต้น หรืออาจจะทำได้ผลดี แต่ยังมีปัญหาอื่น ๆ ที่ต้องการแก้ไขอีกและไม่อาจจะแก้ไขได้โดยการเพิ่มความรู้อย่างเดียว ประเด็นเหล่านี้จะนำไปสู่การสร้างกลุ่มกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา

2.2 ระดมผู้ที่ประสบปัญหาร่วมเหล่านั้น มาปรึกษาหารือกันถึงแนวทางแก้ไข และสรุปประเด็นสำคัญที่จะแก้ไข โดยอาศัยความร่วมมือของกลุ่มก่อน

2.3 กระตุ้นและชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ที่ได้รับจากการร่วมมือกันในกลุ่มเรียนรู้ โดยการให้สมาชิกตอบตลอดเวลา และอาจเสริมเรื่องตัวอย่างการที่เราไม่พึ่งตนเองหรือผลเสียหายจากการพึ่งผู้อื่น ขีดจำกัดของหน่วยงานในการช่วยเหลือ เป็นต้น ทำให้สมาชิกเกิดความกระตือรือร้นที่จะแก้ไขปัญหาของตนให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และทุกคนจะต้องเห็นพ้องต้องกันในวัตถุประสงค์ของกลุ่มที่ชัดเจน

2.4 เมื่อกลุ่มเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาแล้ว ควรจะถามเข้าถึงความเป็นไปได้ เงื่อนไขที่จะทำให้งานกลุ่มสำเร็จ ขีดจำกัดของกลุ่ม ศักยภาพด้านต่าง ๆ ที่มี หากมีความชัดเจน ก็ควรกระตุ้นต่อว่าจะให้ใครทำอะไรบ้าง จึงจะทำให้งานดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี มีความสามารถด้านใดบ้างที่จำเป็นและจะนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จ เช่น คนให้ความรู้แก่กลุ่ม คนติดต่อเจ้าหน้าที่หรือประสานงานกับหน่วยงาน เป็นต้น เพื่อให้สมาชิกหาคนที่มีความสามารถ มีความรับผิดชอบและมีคุณภาพเหมาะสม กฎ ระเบียบ กติกา วิธีการดำเนินงานของกลุ่มมีความเหมาะสมหรือไม่ อย่างไร ควรคอยระวังดูแลติดตามอย่างใกล้ชิด ไม่ปล่อยปละละเลยจนเรื่องนั้นขยายความรุนแรงต่อไป และต้องให้การศึกษเพิ่มเติมที่ทำงานได้ระยะหนึ่ง อาทิ กลุ่มไม่มีระบบบัญชี ต่อมาเกิดเรื่องไม่พอใจกันระแวงกัน จึงต้องรีบเข้าไปจัดการ และชี้ให้เห็นว่าควรจะมีวิธีแก้ไขกันอย่างไรพร้อมกับสอบถามว่าใครสนใจจะเข้ามาเรียนรู้วิธีทำบัญชี หากใช้วิธีนี้จะได้นคนที่ตั้งใจจะเรียนรู้วิธีทำบัญชี และกลุ่มเองก็เห็นความสำคัญของระบบบัญชีอีกด้วย

2.5 หากมีความจำเป็นต้องระดมทรัพยากรจากสมาชิก ก็ควรจะกำหนดให้ชัดเจนและคำนึงถึงความเป็นไปได้ด้วย และควรจะกระตุ้นให้เขาลองคิดดูว่าจะป้องกันมิให้เกิดความเสียหายที่อาจตามมาได้อย่างไร

2.6 กระตุ้นให้เกิดการทำงานตามแผนที่วางไว้ หมั่นสอบถามผู้เกี่ยวข้องว่าทำตามแผนไปมากน้อยเพียงใด มีปัญหาข้อขัดข้องหรือไม่ เพื่อจะได้แก้ไขได้ทันท่วงที

2.7 การกระตุ้นให้คนคิดโดยการถามอย่างเป็นระบบ และหากเห็นว่าเขาขาดข้อมูล ข่าวสาร ก็เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ที่จะนำข้อมูลเหล่านั้นมาให้ บทบาทในที่ประชุมต้องให้ประธานหรือหัวหน้ากลุ่มเป็นใหญ่ หากมีเรื่องที่ต้องให้กรรมการอื่นๆ ทราบอาจจะบอกกับประธานล่วงหน้าก่อนการประชุมหรือหากจะให้ประธานนำการประชุมไปในทิศทางใด ก็ควรจะได้มีการปรึกษาหารือกันสองต่อสองล่วงหน้ามาก่อน ซึ่งทั้งหมดนี้จะทำให้เสริมสร้างความสามารถให้แก่ประธานและ/หรือกรรมการคนอื่นๆ ทำหน้าที่ของตนในกลุ่มได้ดี ทำให้เกิดการพัฒนาผู้นำและระบบการทำงานเป็นกลุ่มที่ดีได้

2.8 หลังจากทีกลุ่มดำเนินงานไปได้ระยะหนึ่ง ควรจะทบทวนกับคณะกรรมการและสมาชิกกลุ่มว่าได้บรรลุวัตถุประสงค์ เป้าหมายไปแล้วเพียงใด ชัดจำกัดอะไรที่ยังไม่สามารถแก้ไขให้ลุล่วงไปได้ มีปัญหาอื่นๆ เกิดเพิ่มหรือไม่ในขณะที่ทำงานเป็นกลุ่ม อาทิ เกิดความไม่เข้าใจ ระวังในการถือเงินของกลุ่ม การให้อำนาจในทางที่ผิด แบ่งปันผลประโยชน์ไม่เป็นธรรม เป็นต้นแล้วหาทางแก้ไขปัญหาเหล่านั้น อาจจะเป็นการฝึกอบรม การให้คำแนะนำปรึกษา หรือให้กลุ่มลองหาทางออกก็เป็นได้

2.9 หมั่นตรวจสอบ การทำงานที่อาจจะทำให้เกิดปัญหาในกลุ่มได้ ดังต่อไปนี้

1) การติดต่อ สื่อสารภายในดีหรือไม่ สมาชิกเข้าใจวัตถุประสงค์ แนวทางดำเนินงานหรือเปล่า หรือมีข้อสงสัยทำให้เกิดความเสียหายหรือไม่ ควรจะหาวิธีแก้ไขหากมี เช่น การประชุมบ่อยขึ้น หรือมีวิธีแจ้งข้อมูลด้วยวิธีอื่นๆ เป็นต้น

2) แนวทางการทำงาน กฎ ระเบียบต่างๆ มีความเหมาะสมเพียงใด ยากง่าย มากน้อยเพียงใด เกินความจำเป็นหรือไม่ สมาชิกเข้าใจในเรื่องดังกล่าวดีเพียงใด ใครว่างใครได้ประโยชน์ มีการแก้ไขปรับปรุงให้สอดคล้องกับกาลเวลาหรือไม่

3) ระบบการเงิน และการบัญชีเป็นอย่างไร ก่อให้เกิดช่องโหว่ได้หรือไม่ ใครถือเงิน ได้มากเท่าไร ใครเซ็นเงิน ใครทำบัญชี ความรู้ความสามารถ ความซื่อสัตย์ ความเป็นระเบียบมีมากน้อยเพียงใด สมาชิกเกิดความระแวงหรือไม่ มีหนี้สินค้างมากน้อยเพียงใด มีการเอาเงินกลุ่มไปใช้ส่วนตัวหรือไม่ เพราะเหตุใด จะแก้ไขอย่างไร

4) การบันทึก การประชุม หรือผลการปฏิบัติงานเป็นช่วงๆ เพื่อเป็นบทเรียนสำหรับการพัฒนาต่อไป ตลอดจนเป็นแนวทางให้คนรุ่นใหม่สามารถเรียนรู้ประสบการณ์เก่าได้ เข้าใจเรื่องเดินได้ดี ใครบันทึก สม่าเสมอหรือไม่ เนื้อเรื่องที่บันทึกนำมาใช้ประโยชน์ในการวางแผนปรับปรุงงานได้หรือไม่

5) กรรมการเข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนดีหรือไม่ มีเวลาปฏิบัติงานหรือไม่ มีความตั้งใจเพื่อทำให้อุดมการณ์เป็นจริงหรือไม่ เพียงใด สามารถแก้ไขข้อขัดแย้งภายในได้ดีเพียงใด หรือเป็นตัวการแห่งความขัดแย้งและสร้างปัญหาเอง ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมการและสมาชิกเป็นอย่างไร

6) กิจกรรมของกลุ่มมีความก้าวหน้ามากขึ้นเพียงใด สาเหตุจากอะไร ควรจะมีการปรับปรุงหรือไม่ สมาชิกและกรรมการมีความเห็นต่อกิจกรรมนั้นๆ อย่างไร ตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่ หากพบว่า มีจุดบกพร่องหรือน่าสงสัยและไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง ควรปรึกษาผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาให้ช่วยเหลือหรือให้คำแนะนำโดยเร็ว

2.10 หากประสงค์จะจัดการฝึกอบรม ควรวิเคราะห์ปัญหาให้ถ่องแท้ก่อนว่า กลุ่มมีปัญหาอะไร ขาดความรู้ ความสามารถด้านใด แล้วจัดเนื้อหาวิชาที่จะฝึกอบรมได้อย่างถูกต้องที่จะแก้ปัญหาของกลุ่ม หากไม่สามารถจัดฝึกอบรมเองได้ ก็ควรรหาหน่วยงานอื่นที่จัดฝึกอบรมในเรื่องที่เราต้องการหรือจำเป็นต่อกลุ่ม หากไม่มีหรือมีแต่ไม่สอดคล้องก็ต้องหาทางจัดเอง โดยเชิญวิทยากรผู้เชี่ยวชาญมาให้การฝึกอบรม

2.11 เพิ่มเติมเทคโนโลยีที่จะทำให้กิจกรรมเกิดผลกำไร มีประสิทธิภาพสูงขึ้นเรื่อยๆ แต่ทั้งนี้จะต้องมีความเหมาะสมต่อสภาพกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชุมชนและกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อให้กลุ่มมีกิจกรรมที่ทำแล้วตอบสนองความต้องการหรือแก้ไขปัญหาของสมาชิกด้วย

2.12 เมื่อกลุ่มได้ทำกิจกรรมบรรลุเป้าหมายแล้ว ควรสอบถามกลุ่มว่าจะทำกิจกรรมอย่างอื่นต่อหรือไม่ หรือจะเอาเพียงเท่านี้ พร้อมทั้งให้สรุปบทเรียนของการทำงานร่วมกันว่ามีประโยชน์เพียงใด หากจะทำต่อควรปรับปรุงแก้ไขอะไรให้ดีขึ้นไปอีก เพื่อให้กลุ่มเจริญเติบโต แต่ต้องนึกถึงคุณภาพให้มากขึ้น กลุ่มก็จะสามารถขยายตัวได้เองในอนาคต

3. การบำรุงรักษากลุ่ม ขั้นตอนนี้จะเริ่มตั้งแต่การที่กลุ่มกิจกรรมได้เริ่มดำเนินการตามแผนงาน และวัตถุประสงค์ของกลุ่ม ในอันที่จะแก้ปัญหาใดปัญหาหนึ่ง (single purpose) จนสำเร็จหรือเกือบสำเร็จแล้ว ซึ่งกลุ่มเองอาจจะเกิดปัญหาแทรกซ้อนมากมาย กลุ่มอาจมีความต้องการที่จะขยายวัตถุประสงค์ในการช่วยเหลือสมาชิกในหลายๆ ด้าน (multi purpose) เมื่อปริมาณงานมากขึ้น สมาชิกมากขึ้น ปัญหาก็ย่อมมีมากขึ้นเป็นเงาตามตัว แม้ว่าอาจจะมีทรัพยากรมากขึ้น และอาจจะขยายตลาดสำหรับผลผลิตของกลุ่ม ซึ่งเป็นการเพิ่มเชิงปริมาณ (economy of scale) แต่มิได้หมายความว่า จะเป็นการเพิ่มศักยภาพในการเพิ่มอำนาจต่อรองได้ทั้งหมด เพราะการรวมคนไม่เหมือนกับการรวมวัตถุเข้าด้วยกัน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่กลุ่มจะต้องมีการบริหารจัดการในลักษณะที่เป็นมืออาชีพ (professional) มากขึ้น มิใช่ทำแบบประสานเพื่อนบ้านที่ต้องการช่วยเหลือกัน

นอกจากนี้ จิตติ มงคลชัยอรัญญา¹² ได้อธิบายถึงขั้นตอนการดำเนินการในการสร้างและพัฒนากลุ่ม โดยการกระตุ้นให้เกิดกลุ่มใหม่ ดังนี้

¹²จิตติ มงคลชัยอรัญญา. แนวทางในการทำงานกับกลุ่ม. (เอกสารอัดสำเนา) น. 7-23.

1. ขั้นการกระตุ้นให้เกิดกลุ่มใหม่ ในขั้นนี้มีขั้นตอนที่สำคัญ คือ

1.1 สร้างศรัทธาหาแนวร่วม เป็นการเข้าไปในหมู่บ้านเพื่อพูดคุยกับชาวบ้าน เป็นการเกริ่นนำ และให้เกษตรกรเห็นว่าเจ้าหน้าที่ที่มีความสนใจ และสร้างแกนนำในการพัฒนา โดยการสร้างความเข้าใจและปลุกจิตสำนึกแก่ผู้นำในท้องถิ่น ให้เห็นถึงปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของเกษตรกรและการช่วยเหลือกันในรูปแบบกลุ่ม ที่สำคัญสร้างอุดมการณ์ให้กับแกนนำในการทำงานกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาและความต้องการของเกษตรกร

1.2 ศึกษาข้อมูล สถานการณ์ ปัญหาของเกษตรกรอย่างกว้างๆ อาจเป็นการวิเคราะห์พื้นที่และเกษตรกร และเมื่อกำหนดกลุ่มคนเป้าหมายได้แล้ว อย่างเช่น เป็นกลุ่มคนที่มีกิจกรรมเหมือนกัน มีความต้องการเหมือนกันหรือมีปัญหาที่คล้ายคลึงกัน เจ้าหน้าที่จึงดำเนินการศึกษาข้อมูล สถานการณ์ ปัญหา เป็นต้น เพิ่มเติมเป็นรายบุคคลหรือกลุ่มย่อยเพื่อตรวจสอบข้อมูลเบื้องต้น และให้ทราบถึงศักยภาพของเกษตรกรที่จะรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหา

1.3 กระตุ้นให้เกษตรกรเห็นปัญหาที่แท้จริง โดยพบปะพูดคุยกับเกษตรกรเป้าหมาย โดยพูดถึงปัญหาและความต้องการของเกษตรกร พร้อมทั้งปลุกจิตสำนึก อุดมการณ์ให้เกษตรกรมีปณิธานและเกิดความต้องการที่จะแก้ไขปัญหาและความต้องการร่วมกัน จากนั้นนัดหมายเกษตรกรที่มีปัญหาความต้องการเหมือนกันมาพบปะพูดคุยกัน

1.4 ให้ข้อมูลทางเลือก เจ้าหน้าที่ที่อาจจะให้ข้อคิดเห็นเพื่อเป็นทางเลือกที่ดีแก่เกษตรกร โดยทำตัวเป็นเพื่อนคู่คิดที่ดีของเกษตรกร

1.5 เกษตรกรที่มีปัญหาเหมือนกัน ตัดสินใจ เพื่อแก้ไขปัญหา

2. ขั้นการดำเนินงานกลุ่ม เมื่อกำหนดขึ้นมาแล้วจะทำอย่างไร กลุ่มจึงจะยังเป็นกลุ่มอยู่อย่างมีความหมาย คือ สมาชิกกลุ่มยังมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และทุกคนในกลุ่มยังคงจะทำกิจกรรมมุ่งสู่วัตถุประสงค์ของกลุ่มได้อย่างมีประสิทธิภาพ และทุกคนพอใจในการทำงานร่วมกัน

จึงกล่าวได้ว่า การสร้างกลุ่มหรือการจัดตั้งกลุ่มในการพัฒนาชุมชนนั้น ประกอบด้วยขั้นตอนหลายขั้นตอน ซึ่งแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดที่แตกต่างกันไปตามบริบทของชุมชนหรือสังคมนั้นๆ ที่นักพัฒนาชุมชนหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาต้องทำความเข้าใจอย่าง ถ่องแท้ นอกจากนี้แต่ละขั้นตอนของการจัดตั้งกลุ่มจะต้องมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ไม่ว่าจะเริ่มต้นด้วยกลุ่มเรียนรู้แล้วไปสู่กลุ่มกิจกรรม การศึกษาวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาและความต้องการสู่การสร้างกลุ่ม เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องและต่อเนื่องกัน

พัฒนาการและการเคลื่อนไหวของกลุ่มในการพัฒนาชุมชน

กลุ่มที่เกิดขึ้นหรือจัดตั้งขึ้น จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (group dynamic) ไม่มีกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดเลยที่หยุดนิ่งอยู่กับที่ (group static) แต่การเปลี่ยนแปลงของแต่ละกลุ่มย่อมมีระดับที่แตกต่างกัน บางกลุ่มก็เปลี่ยนไปมาก บางกลุ่มก็เปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยเท่านั้น สำหรับ

สาเหตุการเปลี่ยนแปลงหรือเคลื่อนไหวในกลุ่มอาจจะเกิดขึ้นเนื่องจากสิ่งแวดล้อมภายในกลุ่ม เช่น การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้าง การเปลี่ยนแปลงผู้นำ การเปลี่ยนแปลงสมาชิก การเปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์ และการเปลี่ยนแปลงการดำเนินงานของกลุ่ม เป็นต้น แต่การเปลี่ยนแปลงบางครั้งจะเกิดขึ้นจากสิ่งแวดล้อม หรือสภาพภายนอกกลุ่มที่มากกระทบ แล้วทำให้กลุ่มเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมนั้น เพื่อปรับให้กลุ่มต้องทำงานให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมนั้นๆ ซึ่งหากกลุ่มไม่ยอมเปลี่ยนแปลงหรือเคลื่อนไหวแล้ว กลุ่มจะเป็นกลุ่มไร้ประสิทธิภาพหรือต้องสลายไปในที่สุด สภาพการเปลี่ยนแปลงหรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มที่กล่าวข้างต้นนั้น ถือว่า”เป็นการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มเพื่อที่จะพัฒนาให้สามารถดำรงอยู่ได้” สำหรับการพัฒนากลุ่มที่มีตลอดเวลาได้มีนักวิชาการเสนอขั้นตอนการพัฒนาของกลุ่มไว้ เช่น Tuckman ได้สรุปขั้นตอนของการพัฒนาการของกลุ่มแบบ Task Group และ Growth Group ไว้ 4 ขั้น เป็นตัวแบบ (model) ให้ชื่อว่า “Forming–Storming–Norming–Performing Model” แต่ละขั้นตอนมีสาระสรุปได้ ดังนี้¹³

ขั้นที่ 1 ขั้นของการสร้างกลุ่มหรือจัดตั้งกลุ่ม (forming stage) เป็นขั้นแรกของการเริ่มต้นของกลุ่ม โดยที่เมื่อบุคคลมารวมกันเป็นกลุ่ม และมีการกำหนดขอบเขต แนวทางในการปฏิบัติงาน รวมทั้งการกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับ และกำหนดพฤติกรรมให้กับสมาชิกของกลุ่ม กลุ่มก็จะเริ่มทำงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ สมาชิกจะปฏิบัติตามกฎระเบียบอย่างเคร่งครัดและเชื่อฟังคำสั่ง คำแนะนำของผู้นำอย่างเคร่งครัด และถือว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม

ขั้นที่ 2 ขั้นหัวเลี้ยวหัวต่อหรือระยะขัดแย้ง (storming stage) เป็นขั้นที่กลุ่มเริ่มมีปัญหา มีอุปสรรคและมีข้อขัดแย้งต่างๆ เกิดในกลุ่มมากมาย อาจจะกล่าวได้ว่าในขั้นนี้เป็นระยะที่กลุ่มจะเกิดการขัดแย้ง (conflict) กันภายในกลุ่มมากที่สุด จะพบว่ากลุ่มที่อยู่ในขั้นนี้จะอยู่ในลักษณะที่สมาชิกแต่ละคนมีความเห็นไม่ตรงกัน สมาชิกเริ่มคิดว่าตนทำงานให้กลุ่มเพื่ออะไร และกลุ่มจะให้อะไรตนบ้าง เกิดความแตกแยกและทะเลาะกันในหมู่สมาชิก เป็นศัตรูกับกลุ่มต่อต้านกลุ่ม ขั้นนี้จึงมีความแตกแยกภายในกลุ่มมากที่สุด

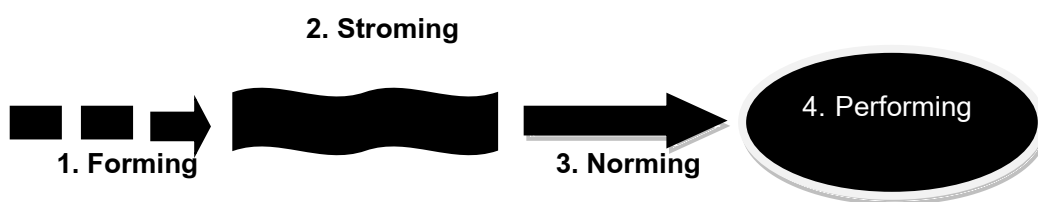
ขั้นที่ 3 ขั้นการสร้างบรรทัดฐานของกลุ่มหรือระยะยินยอม (norming stage) หากการพัฒนาผ่านขั้นตอนที่สองมาได้โดยที่กลุ่มไม่สลายตัวไป กลุ่มก็จะพัฒนาเข้าสู่ขั้นที่สาม โดยที่สมาชิกจะรู้สึกตัวว่าต่อต้านเขามากไป พุดมากไป ใช้อารมณ์มากไป รู้สึกเหนื่อยและเพลีย และได้ข้อคิดเห็นจากการอภิปรายของสมาชิกคนอื่นมากขึ้น จนจำนนด้วยเหตุผล จึงมีการตกลงร่วมกันระหว่างสมาชิกของกลุ่มแต่ละคน กับวัตถุประสงค์ของกลุ่มโดยจะมีการแสดงออกซึ่งความเห็น ความรู้สึกของสมาชิกแต่ละคนในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับกลุ่ม เช่น วัตถุประสงค์ของกลุ่ม การดำเนินงาน การควบคุมของผู้นำ ความพึงพอใจในสภาพการทำงาน และผลตอบแทนที่กลุ่มให้กับสมาชิก โดยสมาชิกจะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ซึ่งจะทำให้สมาชิกแต่ละคนมีการยอมรับซึ่งกันและกัน ร่วมกันเสนอความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมมากกว่าที่จะตั้งตัวเป็น

¹³อ้างถึงใน จำเนียร ช่วงโชติ และคณะ. ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มบุคคล. 2523, น. 88-91.

ศัตรูกันเอง และช่วยกันหาข้อสรุปของความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ ยอมรับในข้อสรุปนั้น แล้วนำข้อสรุปที่ได้จากการตกลงร่วมกัน มาตั้งเป็นบรรทัดฐานของกลุ่ม (group norm) ขึ้นมาซึ่งทุกคนยอมรับ ยึดถือเป็นแนวทาง กฎเกณฑ์ข้อบังคับในการปฏิบัติ

ขั้นที่ 4 ขั้นของการร่วมมือกันปฏิบัติงานหรือระยะการดำเนินงาน (performing stage) ในขั้นนี้สมาชิกจะรวมพลังเพื่อที่จะร่วมมือกันปฏิบัติงานให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้วางไว้ โดยสมาชิกจะปฏิบัติตามบทบาทที่ตนพึงพอใจตามที่ได้ทำการตกลงกันไว้ และแสดงบทบาทตามที่ได้รับมอบหมายจากกลุ่มได้เป็นอย่างดี เพื่อที่จะนำมาซึ่งผลสำเร็จของกลุ่ม

ขั้นพัฒนาการของกลุ่มทั้ง 4 ขั้นนี้ Tuckman ได้เปรียบเทียบการพัฒนาเหมือนกับการพัฒนาการของมนุษย์เรา คือ ขั้น Forming Stage เปรียบเสมือนวัยทารก ขั้น Storming Stage เปรียบเสมือนวัยรุ่น ขั้น Norming Stage เปรียบเสมือนวัยผู้ใหญ่ตอนต้นที่เริ่มจะยอมรับในเหตุผล และขั้น Performing Stage เปรียบเสมือนวัยบุคคลที่บรรลุสติภาวะ (Maturity) ยอมรับในตนเอง สามารถเผชิญปัญหาต่างๆ ไปเป็นอย่างดี และจากขั้นจากพัฒนาทั้งสี่ขั้นนี้สามารถเขียนเป็นรูปแบบ (Model) ได้ดังนี้

แผนภาพที่ 2 แสดงระยะพัฒนาการของกลุ่ม

การศึกษาพลวัตรกลุ่มนั้นควรที่จะต้องรู้ขั้นตอนของพัฒนาการกลุ่ม เพื่อที่จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ทำให้สามารถเข้าใจการพัฒนาการกลุ่ม สามารถทำการวิเคราะห์ไว้ว่ากลุ่มนั้นมีพัฒนาการอย่างไร ถ้าจะพิจารณาขั้นตอนที่ระยะแห่งการพัฒนาของกลุ่มนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ระยะ ดังต่อไปนี้

1. ระยะที่สมาชิกยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง และมีการแข่งขันระหว่างสมาชิกแต่ละคน (individually centered, competitive phase) โดยธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนย่อมเห็นว่าตนเองสำคัญ ยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง เมื่อรวมตัวกันเป็นกลุ่มย่อมทำให้เกิดปัญหาขึ้นมาทุกคนจะต้องสู้เพื่อให้ตนเองเป็นที่ยอมรับของกลุ่ม จะมีการแข่งขันในด้านต่างๆ เพื่อสร้างความยิ่งใหญ่และความโดดเด่นให้แก่ตนเอง หรืออาจแข่งขันกันเพื่อเป็นผู้นำกลุ่มหรือทำให้เกิดการแตกแยกได้ ในระยะนี้ต่างคนต่างอยู่ ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มมากนัก

2. ระยะเวลาที่สมาชิกมีความรู้สึกขัดแย้งและคับข้องใจ (frustration and conflict phase) เมื่อกลุ่มสมาชิกมีการแข่งขันกัน ก็จะทำให้แต่ละคนมีความรู้สึกต่างๆ เกิดขึ้น อาจจะรู้สึกอึดอัดใจ คับข้องใจ ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรให้กลุ่มมารวมกันได้ดีกว่าสภาพที่เป็นอยู่ ซึ่งไม่มีความเป็นเอกภาพของกลุ่ม สมาชิกบางคนอาจจะรู้สึกขัดแย้งในจิตใจ

ซึ่งระยะนี้ต้องมีการแก้ไขปัญหาสถานการณ์ และระยะนี้เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อไปสู่การรวมตัวกัน บางครั้งอาจต้องใช้ผู้นำทั้งที่ไม่เป็นทางการหรือทางการเข้ามาประนีประนอมความคิดของกลุ่มเข้าหากัน ให้กลุ่มตัดสินใจแก้ปัญหาร่วมกันอย่างประชาธิปไตย จะช่วยให้กลุ่มหาข้อยุติเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ ได้ และนำไปสู่ระยะแห่งการพัฒนาในกลุ่มในขั้นต่อไป

3. ระยะเวลาที่สมาชิกกลุ่มเริ่มมีความสามารถ (group-harmony phase) เมื่อผ่านทั้ง 2 ขั้นมาแล้ว แสดงว่าสมาชิกเริ่มพัฒนาความคิดบางประการให้สอดคล้องกันขึ้นในกลุ่ม สมาชิกกลุ่มพยายามขจัดปัญหาในเรื่องส่วนตัวออกให้หมด แต่กลุ่มก็ยังมีปัญหาบ้าง สมาชิกก็จะหลีกเลี่ยงผลงานของกลุ่มก็ยังไม่เป็นที่ประจักษ์ เพราะกลุ่มในระยะนี้ยังไม่เป็นกลุ่มที่แท้จริง เนื่องจากยังไม่ได้กระทำอะไรเพื่อจุดมุ่งหมายที่แน่นอนของกลุ่มเพียงแต่รักษากลุ่มเอาไว้เท่านั้น

4. ระยะเวลาที่สมาชิกยึดกลุ่มเป็นศูนย์กลาง และมีผลงานของกลุ่มปรากฏขึ้น (group-centered, productive phase) เป็นระยะที่ทุกคนจะทำอะไรก็ตามเพื่อสนองความต้องการของกลุ่มเป็นอันดับแรก สมาชิกในกลุ่มจะนึกถึงกลุ่มมากกว่าตนเอง ถ้ามีข้อขัดแย้งระหว่างสมาชิกก็จะนำข้อขัดแย้งทั้งหลายมาอภิปราย มีการยอมรับความจริงของตนเองมากขึ้น และพร้อมที่จะแก้ไขและปรับปรุงที่ดีขึ้น

ในแง่ของการทำงาน สมาชิกแต่ละคนจะได้รับมอบหมายหน้าที่ให้ปฏิบัติงานในกลุ่ม ทุกคนจะมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่อย่างจริงจัง และอดทนต่อปัญหาและอุปสรรคต่างๆ และจะช่วยกันทำงานเป็นทีม (team work) มีผลงานปรากฏออกมา จะเห็นได้ว่าการรวม กลุ่มนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องที่จะกระทำง่าย เพราะการที่จะทำให้ทุกคนมีความรู้สึกเสียสละ เพื่อกลุ่มโดยไม่คำนึงถึงตนเองนั้นทำให้ยากลำบากมาก ดังนั้นนักพัฒนาจะต้องทราบว่ากลุ่มเกิดการพัฒนาดังระดับไหน เพราะจะได้เข้าไปเสริมการทำงานกับกลุ่มได้ดียิ่งขึ้น

จากการศึกษาการพัฒนาของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนในภาคอีสาน ของ กาญจนา แก้วเทพ¹⁴ พบว่า มีลักษณะร่วมกันของการพัฒนา 4 ขั้นตอนคือ

1. **ขั้นก่อร่างสร้างกลุ่ม** ในขั้นตอนนี้จะประกอบด้วย 2 ขั้นตอนย่อย ที่อาจจะทำได้ไปพร้อมๆ กัน หรือเหลื่อมล้ำกันคือ

¹⁴ อ้างถึงใน นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. องค์กรชุมชน กลไกเพื่อแก้ปัญหา และพัฒนา. (กรุงเทพฯ: บริษัทแปลน พรินติ้ง จำกัด, 2540), น. 21-22.

1.1 **ขั้นการวิเคราะห์ชุมชน** ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน เพราะความสำเร็จของการพัฒนาอยู่ที่ประชาชนผู้อยู่กับปัญหา มีความเข้าใจต่อปัญหาอย่างถูกต้องและมีความเข้าใจร่วมกันอย่างเป็นเอกภาพ อย่างเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว และความคิดเดียวกัน เพื่อให้เกิดการเพิ่มพลัง ความรู้ของประชาชนในการวัดลำดับความสำคัญของปัญหา การมองเห็นสาเหตุหลักสาเหตุรอง การตรวจสอบสาเหตุที่แท้จริง รวมทั้งตรวจสอบการวิเคราะห์ของตัวเองกับคนอื่นในชุมชน

1.2 **ขั้นการแสวงหาทางเลือกเพื่อทำกิจกรรม** เป็นการระดมความคิดเพื่อเลือกทำกิจกรรมก่อนหลังให้เหมาะสมกับความสามารถ โดยกระทำภายในของกลุ่มเอง หรือการศึกษาดูงานของกลุ่มพัฒนาอื่น เพื่อเป็นการขยายฐานความรู้ในการแก้ปัญหา การคาดการณ์ล่วงหน้าถึงปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต การประเมินความเป็นไปได้ในการทำกิจกรรมขึ้นในอนาคต การประเมินความเป็นไปได้ในการทำกิจกรรม รวมทั้งการประเมินโอกาสและขีดจำกัดของกลุ่ม ในขั้นตอนนี้ อาจจะมีการเตรียมจิตใจและระเบียบวินัยของสมาชิกในการทำงานกลุ่มร่วมกันไปด้วยก็ได้

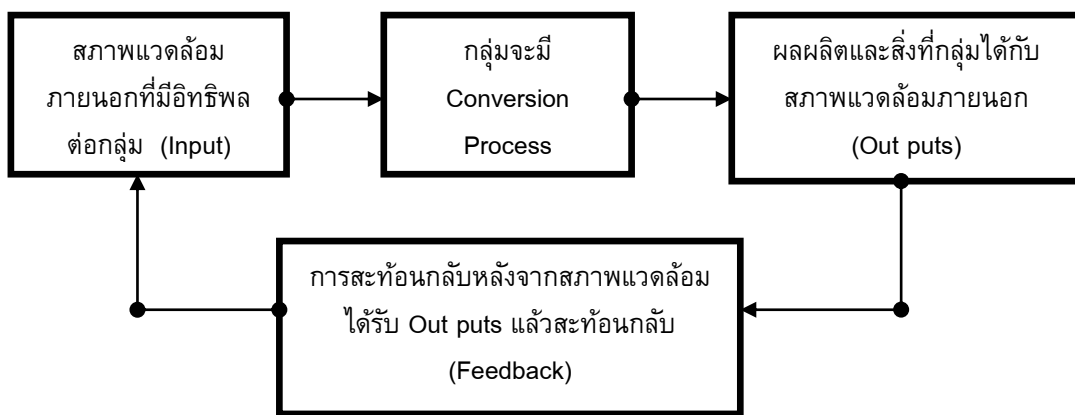
2. **ขั้นลงมือปฏิบัติการ** หากกลุ่มสามารถวิเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของกลุ่มได้ใกล้เคียงกับความจริงและมีประสบการณ์กว้างขวางในการหาทางออกก็สามารถเลือกกิจกรรมได้อย่างเหมาะสมกับธรรมชาติของกลุ่ม แต่อย่างไรก็ตามในการปฏิบัติงานของกลุ่มสิ่งที่ไม่อาจจะเลี่ยงได้ก็คือต้องมีการลองผิดลองถูก กลุ่มจึงต้องมีกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งย่อมมีความผิดพลาดในช่วงแรกๆ ของการทำกิจกรรม แต่อย่างไรก็ตามที่จะทำให้ความผิดพลาดนั้นไม่ส่งผลสะท้อนถึงขั้นกลุ่มแตกหรือล้ม ดังนั้นจึงให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นเมื่อมีส่วนร่วมในการทำผิด ก็มีโอกาสมิ่มีส่วนร่วมในการแก้ไขความผิดเช่นกัน

3. **ขั้นขยายตัว** เป็นขั้นที่กลุ่มได้มีการขยายประเภทกิจกรรมของกลุ่ม เช่น กิจกรรมเริ่มแรก คือ การซื้อขายปุ๋ยต่อมาขยายกิจกรรมไปยังการซื้อขายข้าวเปลือกและกิจกรรมจัดตั้งโรงสีในที่สุด นอกจากนี้กลุ่มยังขยายแนวคิดและกิจกรรมในแง่พื้นที่ เช่น กลุ่มเลี้ยงวัวความที่เริ่มทำกิจกรรมจนได้ผลจึงได้ถ่ายทอดบทเรียนไปยังพื้นที่ใกล้เคียง เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องทรัพยากร จึงจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายขึ้นมา ในการขยายฐานงานพัฒนาและความรู้ให้กว้างไกลออกไป การระดมทรัพยากรในการทำกิจกรรมให้หลากหลายก็เป็นไปได้ นอกจากนี้การขยายเครือข่ายยังเป็นหลักประกันด้านความเสี่ยงแบบธุรกิจประกันสมัยใหม่ แต่อยู่บนพื้นฐานการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ด้วยเหตุนี้การขยายแนวทางของกลุ่มจึงจำเป็นในการธำรงรักษาความยั่งยืนของกลุ่ม

4. **ขั้นพลังคือสามัคคี** หลังจากกลุ่มมีความเข้มแข็งแล้ว ความเข้มแข็งดังกล่าวก็จะสามารถระดมความร่วมมือจากกลุ่มบุคคลภายนอกที่เรียกว่าองค์กรพันธมิตรและยางกรณีอาจเป็นไปได้ในรูปของการต่อรอง ซึ่งโดยธรรมชาติของกลุ่มที่มีความเข้มแข็งมาก สามารถสำแดงพลังในรูปแบบต่างๆ ได้มาก เช่น กลุ่มสามารถขยายกิจกรรมไปทำธุรกิจร่วมด้วยการเปิดสถานีน้ำมัน

กับบริษัทบางจาก (มหาชน) จำกัด หรือกลุ่มสามารถต่อสู้เรื่องปัญหาปลอมจากบริษัทจนได้ชัยชนะ เป็นต้น

กลุ่มเป็นขบวนการที่มีระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนที่อยู่ตลอดเวลา ซึ่งจะทำให้กลุ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม รวมถึงการพัฒนาในเรื่องการดำเนินงานของกลุ่ม บรรยากาศการปกครอง ลักษณะและขนาดของกลุ่ม บรรยากาศภายในกลุ่ม การเกิดข้อขัดแย้งและการแก้ไขข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นในกลุ่ม การติดต่อสื่อสาร และบทบาทของผู้นำ ด้วย การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาของกลุ่มจะเป็นอย่างไรนั้น ย่อมเป็นไปตามขบวนการของกลุ่มและสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับกลุ่มดังภาพข้างล่างนี้

แผนภาพที่ 3 แสดงระบบการดำเนินงานของกลุ่ม

จากภาพจะเห็นว่าขบวนการกลุ่มประกอบไปด้วยสิ่งเหล่านี้ คือ

1. ปัจจัยนำเข้า (input) คือ สภาพแวดล้อมภายนอกที่มีอิทธิพลต่อกลุ่มโดยสภาพแวดล้อมนี้เป็นสิ่งที่กลุ่มจะนำมาใช้เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของกลุ่ม อันได้แก่ บุคคล (สมาชิกและผู้รับบริการ) ข่าวสารและข้อมูล สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสภาพแวดล้อมอื่นๆ

2. กระบวนการ (conversion process) คือ ขบวนการที่เกิดขึ้นในกลุ่มเป็นขบวนการที่นำเอาปัจจัยนำเข้าทั้งหมดมาใช้ประโยชน์ให้กลุ่มสามารถดำเนินได้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ ขบวนการที่เกิดขึ้นนี้จะทำให้กลุ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนที่ (dynamics) ซึ่งประกอบด้วยโครงสร้างและลักษณะของกลุ่ม วัตถุประสงค์ของกลุ่ม การดำเนินงานของกลุ่ม (รวมทั้งบทบาทต่างๆ ของสมาชิก) การติดต่อสื่อสารภายในกลุ่ม ขบวนการตัดสินใจและการแก้ปัญหา สภาพแวดล้อมและบรรยากาศภายในกลุ่ม การพัฒนาบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของกลุ่ม รางวัลและแรงจูงใจ

3. ผลลัพธ์ (out puts) คือ ผลผลิตและสิ่งที่กลุ่มให้กับสภาพแวดล้อมภายนอก ซึ่งอาจจะเป็นทั้งสิ่งที่ดีหรือไม่ดีก็ได้ หรืออาจเป็นผลผลิตที่สภาพแวดล้อมภายนอกต้องการหรือไม่ต้องการก็ได้ ผลลัพธ์ของกลุ่มจะอยู่ในรูปของสินค้า (goods) บริการ (service) ผลงานของกลุ่ม ปัญหาต่างๆ ที่ได้รับการแก้ไข และนโยบายของกลุ่ม

4. ผลย้อนกลับ (feedback) คือ การสะท้อนกลับหลังจากที่สภาพแวดล้อมได้รับแล้ว แบ่งเป็นการสะท้อนกลับเนื่องจากได้รับความพึงพอใจ (satisfied feedback) หรือเป็นทางบวก และการสะท้อนกลับจากไม่ได้รับความพึงพอใจ (unsatisfied feedback) หรือเป็นทางลบ

จากการที่กลุ่มมีขอบเขตการอย่างมีระบบดังกล่าว การบริหารงานกลุ่มจึงต้องคำนึงถึงสภาวะแวดล้อมที่เข้ามาเกี่ยวข้อง จึงมีองค์ประกอบการบริหารที่สำคัญ คือระเบียบวินัย วัตถุประสงค์ร่วมหรือผลประโยชน์ร่วม กิจกรรมต่างๆ และตัวแปรที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกลุ่ม

สำหรับการเคลื่อนไหวของกลุ่มนั้น นักพัฒนาจะต้องจัดกิจกรรมให้มีอยู่เสมอ อันเป็นเครื่องผูกมัดหรือยึดกลุ่มให้คงอยู่ และต้องคำนึงถึงความผูกพันระหว่างสมาชิก โดยการเคลื่อนไหวของกลุ่มพัฒนาจะต้องคำนึงองค์ประกอบ ดังนี้

1. ส่งเสริมให้มีการประชุมพบปะระหว่างสมาชิก เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความใกล้ชิดกันและจะนำกลุ่มสู่เป้าหมายที่วางไว้

2. ส่งเสริมแนวความคิดยกระดับจิตใจ นักพัฒนาต้องพยายามกระตุ้นหรือหาวิธีการเพื่อส่งเสริมแนวความคิดและยกระดับจิตใจของสมาชิกกลุ่มในการที่จะร่วมมือ ร่วมใจ เพื่อให้เป้าประสงค์ของกลุ่มสำเร็จ

3. ส่งเสริมการมีระเบียบวินัย เนื่องจากบุคคลที่มาร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มมีความคิดแตกต่างกัน หรือนานาจิตตัง ดังนั้นการดำเนินงานของกลุ่มต้องมีกรอบ กฎเกณฑ์ ข้อบังคับ เพื่อให้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกเป็นไปอย่างราบรื่น

4. ส่งเสริมสัมพันธภาพระหว่างบุคคล กลุ่มจะมีประสิทธิภาพในการดำเนินงานนั้น สมาชิกในกลุ่มต้องมีความสามัคคีกลมเกลียวกันตลอดจนบุคคลที่เกี่ยวกับสมาชิกของกลุ่มด้วย

5. ส่งเสริมการมีกิจกรรมกลุ่มจะมีการเคลื่อนไหวอยู่เสมอ ต้องจัดให้มีกิจกรรมที่มีประโยชน์ต่อสมาชิกและกลุ่มอยู่เสมอ

6. ส่งเสริมวิชาการ เนื่องจากวิชาการเป็นมูลฐานของการปฏิบัติงานและวิชาการจะช่วยพัฒนาบุคคลให้มีความคล้อยคลึงและใกล้เคียงกันขึ้นในระดับสติปัญญาและจิตใจ จึงควรให้การเสริมวิชาการในรูปแบบต่างๆ แก่สมาชิก เช่น การฝึกอบรม การประชุมสัมมนา การศึกษาดูงาน เป็นต้น

7. ส่งเสริมผลประโยชน์ร่วม การดำเนินงานหรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มต้องตอบสนองผลประโยชน์ของสมาชิก ทั้งในระดับสมาชิกโดยตรง และระดับผลประโยชน์ร่วมของกลุ่มไปพร้อมกัน

8. ส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งสถานภาพผูกพัน โดยให้สมาชิกทุกคนในกลุ่มได้มีบทบาทหน้าที่ในกลุ่ม

สรุปได้ว่า กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่เกิดขึ้นนั้นย่อมมีพัฒนาการและการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา เสมือนกับสิ่งมีชีวิต หากกลุ่มไม่มีชีวิตนั้นหมายความว่ากลุ่มเหล่านั้นได้ล่มสลายจนไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มในการพัฒนาชุมชนอีกต่อไป พัฒนาการและการเคลื่อนไหวของกลุ่มในแต่ละช่วงหรือในแต่ละระยะมีความหมายและมีความสำคัญมาก ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาการและการเคลื่อนไหวในเชิงปริมาณ อาทิ จำนวนสมาชิก การขยายกิจกรรม เป็นต้น และในเชิงคุณภาพ ไม่ว่าจะเป็นด้านความสัมพันธ์ความผูกพันของสมาชิก การเชื่อมโยงเครือข่าย ประสิทธิภาพในการบริหารจัดการกลุ่ม เป็นต้น ดังนั้นจึงจำเป็นต้องพัฒนาหรือสนับสนุนกลุ่มในทุกๆระยะและเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องเพื่อให้กลุ่มมีประสิทธิภาพต่อไปได้

หลักการงานและการใช้กลุ่มในการพัฒนาชุมชน

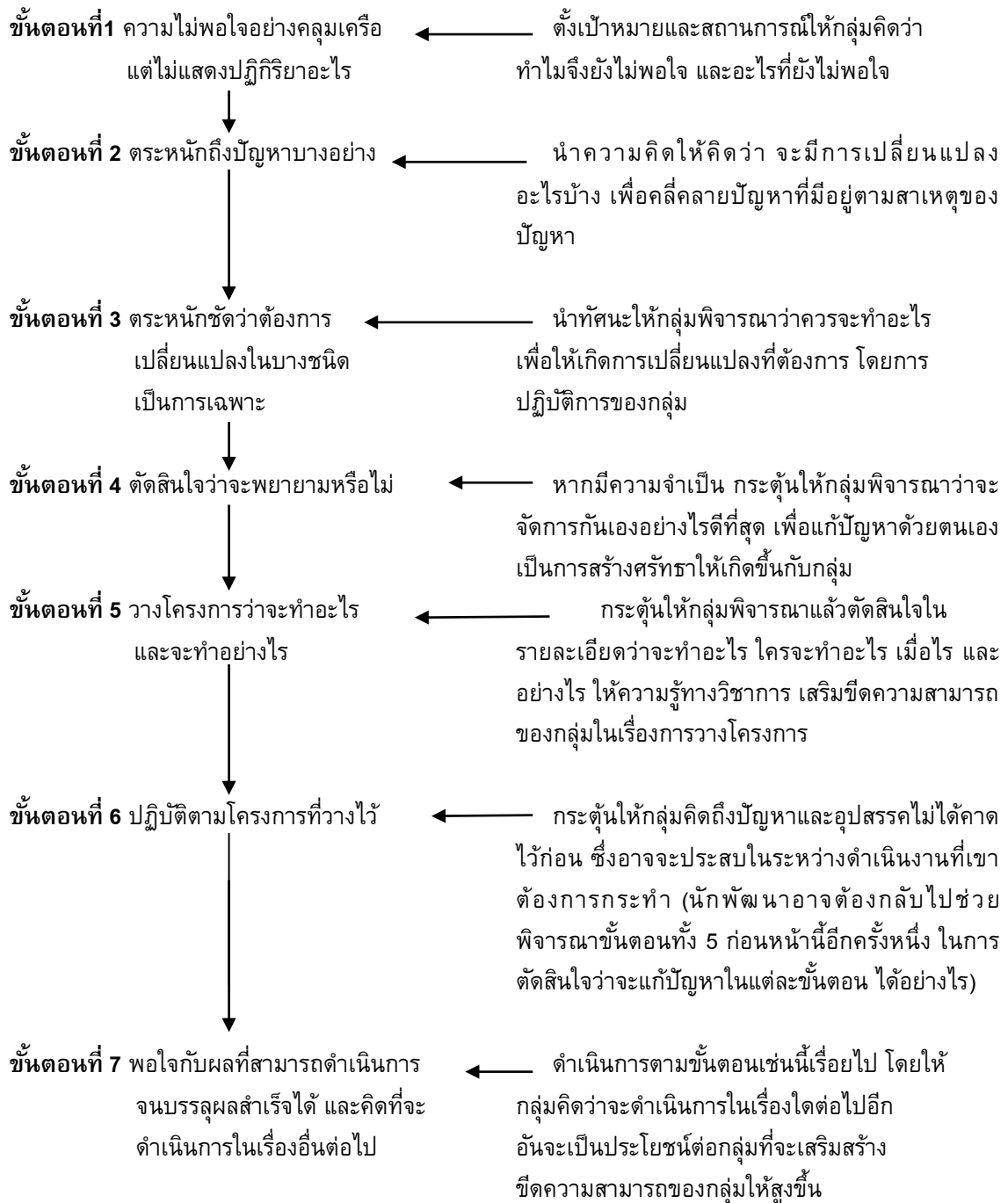
วิธีการพัฒนาชุมชนจุดสำคัญอยู่ที่การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชน โดยใช้กระบวนการกลุ่มเป็นวิธีการในการทำงาน และที่สำคัญอยู่ที่บุคคลผู้เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent) หรือนักพัฒนาควรให้ความสนใจกับกระบวนการทำงานกับกลุ่มทั้งในระดับกลุ่มย่อยและการสร้างเสริมศักยภาพโดยการขยายตัวของกลุ่ม เพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปตามเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะบุคคลเหล่านี้มีส่วนสำคัญยิ่งต่อการบรรลุผลสำเร็จของงานพัฒนาชุมชน กล่าวคือนักพัฒนาเมื่อปฏิบัติงานในชุมชน วิธีการปฏิบัติงานก็ต้องไปทำงานกับกลุ่มคน หรือเรียกว่าจุดยืนในการทำงานนั้นอยู่ที่กลุ่มคนในชุมชน จะเป็นกลุ่มผู้นำกลุ่มอาชีพ กลุ่มเยาวชน ก็แล้วแต่สถานการณ์และลักษณะของงานที่จะต้องทำร่วมกับประชาชน

T.R. Batter กล่าวว่ากระบวนการทำงานกับกลุ่มมีขั้นตอนต่างๆ ในขบวนการกระตุ้นความคิดไปจนถึงการปฏิบัติการของกลุ่ม ดังนี้¹⁵

¹⁵อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร. เอกสารประกอบการสอน. (เอกสารอัดสำเนา) น. 13-14.

สมาชิกของกลุ่ม

บทบาทของนักพัฒนา

หลักการส่งเสริมการรวมกลุ่มและกระบวนการพัฒนาองค์กรภาคประชาชน ซึ่งเป็นกระบวนการและเป็นพื้นฐานของการเสริมสร้างกลุ่มและเครือข่าย เรียกว่า “หลักการรวมกลุ่ม 3 ชั้น 8 ตอน” มีรายละเอียดดังนี้¹⁶

ขั้นที่ 1 ว่าด้วยการจัดตั้งกลุ่ม เป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะถ้าหากได้ดำเนินการจัดตั้งให้ถูกวิธีทุกขั้นตอนตั้งแต่เริ่มแรก ก็จะทำให้กลุ่มมีคุณค่า และเจริญก้าวหน้าไปสู่ขั้นตอนอื่นได้ง่ายขึ้น ในการจัดตั้งกลุ่มมีหลักเกณฑ์ที่ควรยึดถืออยู่ 8 ขั้นตอน กล่าวคือ

ตอนที่ 1 ว่าด้วยการค้นหาผู้นำ หรือหน่วยนำของหมู่บ้าน

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการหาความต้องการของแต่ละบุคคล ก่อนที่จำนำมากำหนดความต้องการร่วมของกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยความสมัครใจในการเข้าร่วมกลุ่ม รวมถึงการสร้าง ความซื่อสัตย์ และความภักดีต่อกลุ่ม

ตอนที่ 4 ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมที่คล้ายคลึงกัน มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ทำให้สามารถทำงานร่วมกันได้ง่าย และเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ตอนที่ 5 ว่าด้วยการมีวัยใกล้เคียงกัน ทำให้มีความคิดอ่าน ความสนใจ ความต้องการ และความสามารถในการทำงานใกล้เคียงกัน เข้าใจกันง่ายในการทำงาน

ตอนที่ 6 ว่าด้วยเพศเดียวกัน กิจกรรมบางอย่างอาจจำเป็นต้องแบ่งแยกเพศ ในขณะบางกิจกรรมอาจร่วมกันทำทั้งหญิงและชาย

ตอนที่ 7 ว่าด้วย การมีความสัมพันธ์ต่อกันไม่ขัดแย้ง การที่กลุ่มมีความสามัคคีกลมเกลียว ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ จนทำให้งานกลุ่มประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

ตอนที่ 8 ว่าด้วยสถานการณ์บีบตัว หมายถึง สถานการณ์ที่จะทำให้คนรวมกันเพื่อความอยู่รอด เพื่อผลประโยชน์ ฯลฯ ซึ่งตรงกับความต้องการของกลุ่ม หรือสมาชิกที่จะมารวมกัน

สรุปแล้ว ในขั้นการจัดตั้งกลุ่มประกอบส่วนที่สำคัญคือ เรื่องเกี่ยวกับผู้นำกลุ่ม สมาชิกในกลุ่ม และเรื่องของสถานการณ์ ซึ่งถ้าหากมีครบส่วนทุกส่วนประกอบทุกชนิดแล้วย่อมจะเกิดกลุ่มได้ นักพัฒนาจะต้องดำเนินการในขั้นนี้ให้รอบคอบ เพราะมีฉันทันแล้ว อาจจะทำกลุ่มยุบสลายไปในภายหลัง ซึ่งอาจจะทำให้เสียกำลังใจที่จะจัดการรวมกลุ่มต่อไปก็ได้ สิ่งสำคัญที่นักพัฒนาควรจะมีตระวังในเรื่องนี้ ก็คือการเกิดของกลุ่มนั้นมีใช้หน้าที่โดยตรงของนักพัฒนา แต่เป็นผู้ที่กระตุ้นชี้แนะสนับสนุนประคับประคองให้มีการรวมกลุ่มเกิดขึ้น เพื่อเป็นตัวแทนในการพัฒนา สร้างเงา (ตัวแทน) ฉะนั้น จึงต้องคอยกระตุ้นและให้คำปรึกษาแก่เงา (ตัวแทน) ของตน หรือผู้นำดังกล่าวให้ดีที่สุดเท่าที่จะดีได้ ทั้งนี้เพื่อให้กลุ่มได้ก่อรูปอย่างแข็งแกร่งต่อไป

¹⁶พัฒนา บุญรัตนพันธุ์. การสร้างพลังชุมชนโดยกระบวนการพัฒนาชุมชน. (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2517, น. 150-166.

ขั้นที่ 2 ว่าด้วยการเคลื่อนไหวของกลุ่ม หลังจากที่ได้ดำเนินการจัดตั้งกลุ่มอย่างถูกต้องแล้ว จะต้องส่งเสริมให้กลุ่มเกิด “ความเคลื่อนไหว” เพราะการเคลื่อนไหวของกลุ่มเป็นขั้นตอนที่สำคัญอันจะช่วยผลักดันให้กลุ่มเกิดพลังการต่อสู้ และพลังในการต่อรองในโอกาสต่อไป

การดำเนินงานเพื่อให้กลุ่มมีการเคลื่อนไหว จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่นักพัฒนาจะต้องใช้ความอดทนในการทำความเข้าใจกับสมาชิกทุกคนของกลุ่ม ให้ตระหนักและซาบซึ้งในบทบาทหน้าที่ของตนเอง เพื่อให้ทุกคนได้ผนึกรวมกำลังอย่างมีระเบียบแบบแผน อันจะนำไปสู่การสร้างพลังการต่อสู้หรือพลังการต่อรองในโอกาสต่อไป ในขั้นตอนนี้มีหลักเกณฑ์ที่ควรยึดถืออยู่ด้วยกัน 8 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ว่าด้วยการส่งเสริมการประชุมพบปะ เพื่อแลกเปลี่ยนทัศนคติซึ่งกันและกันเพื่อสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มให้แน่นแฟ้นขึ้นและหาแนวทางปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมาย

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการส่งเสริมแนวความคิด ยกระดับจิตใจของสมาชิกในกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยการส่งเสริมการมีระเบียบวินัย ได้แก่ การมีกฎเกณฑ์ ข้อบังคับในการรวมกลุ่ม และมีระเบียบวินัยในการปฏิบัติต่อกัน

ตอนที่ 4 ว่าด้วยการส่งเสริมสัมพันธ์ภาพบุคคล เพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มให้มีความแน่นแฟ้นกลมเกลียว

ตอนที่ 5 ว่าด้วยการส่งเสริมกิจกรรม เพื่อทำให้กลุ่มได้เคลื่อนไหวและเป็นการฝึกกลุ่มให้ได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง

ตอนที่ 6 ว่าด้วยการส่งเสริมวิชาการ ควรส่งเสริมทางวิชาการ ความรู้ใหม่ๆ ในรูปแบบต่างๆ ที่จำเป็น และเกิดประโยชน์โดยตรงต่อกลุ่ม

ตอนที่ 7 ว่าด้วยการส่งเสริมผลประโยชน์ร่วม เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้กลุ่มดำรงอยู่ได้ การจัดสรรผลประโยชน์ต้องเที่ยงธรรม หรือขัดผลประโยชน์กัน กลุ่มก็จะแตกสลายคดีและสลายตัวในที่สุด

ตอนที่ 8 ว่าด้วยการส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งสถานภาพผูกพัน โดยพยายามส่งเสริมให้มีความผูกพันระหว่างสมาชิก ส่งเสริมให้ทุกคนมีบทบาทหน้าที่ในกลุ่ม และรู้จักรับผิดชอบร่วมกันกับกลุ่ม

สรุปในขั้นการเคลื่อนไหวของกลุ่มมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ ระเบียบวินัย วัตถุประสงค์ร่วมหรือผลประโยชน์ร่วม และกิจกรรมต่างๆ ฉะนั้นในขั้นนี้จะเห็นว่าเป็นขั้นการลงมือดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่ม ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของนักพัฒนาที่จะต้องจัดกิจกรรมต่างๆ ให้มีอยู่เสมอ เพราะสิ่งต่างๆ เหล่านี้จะเป็นเครื่องผูกมัดหรือยึดโยงให้กลุ่มคงอยู่ไม่แตกสลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งสถานภาพผูกพันของกลุ่ม

ขั้นที่ 3 ว่าด้วยการเจริญเติบโตของกลุ่ม ประกอบด้วย 8 ขั้นตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 ว่าด้วยสหพันธ์การรวมกลุ่ม เป็นการทำให้กลุ่มเล็กๆ มาสนธิเข้าเป็นกลุ่มใหม่กลุ่มเดียว

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการสร้างหน่วยนำร่วม โดยการนำเอาตัวแทนหรือผู้นำของแต่ละกลุ่ม มารวมกันเป็น “หน่วยนำร่วม” เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มเล็ก ประสานงาน ประสานผลประโยชน์ระหว่างกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยสร้างผลประโยชน์ร่วม เพื่อช่วยให้กลุ่มเคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกัน เกาะติดกัน เพราะเกิดผลประโยชน์ในกิจกรรมร่วมกัน แต่ละกลุ่มมีส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมที่ดำเนินการ

ตอนที่ 4 ว่าด้วยสร้างกิจกรรมพึ่งพา เป็นวิธีการที่กลุ่มจะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมี “หน่วยนำร่วม” เป็นตัวกลางช่วยให้กิจกรรมของกลุ่มต่างๆ มีความเกี่ยวพันกัน พึ่งพากัน แล้วจึงจะมีผลประโยชน์สูงขึ้น

ตอนที่ 5 ว่าด้วยสนธิวิชาการเป็นการแลกเปลี่ยนและอาศัยความรู้ทักษะ ตลอดจนความต้องการระหว่างกลุ่มที่มีต่อกัน ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความสามารถและกิจกรรมอื่นๆ

ตอนที่ 6 ว่าด้วยการสร้างพลังร่วมในการดำเนินการร่วมโดยการส่งเสริมให้กลุ่มเกิดการร่วมทุน ร่วมวิชาการ ร่วมจัดการ ร่วมกำลังคน ร่วมกำลังวัสดุ ซึ่งถ้ากลุ่มได้ร่วมกันมากเท่าไร พลังมหาศาลก็จะเกิดขึ้นมาเท่านั้น

ตอนที่ 7 ว่าด้วยลดความสิ้นเปลืองร่วม ได้แก่ การลดความสิ้นเปลืองของแรงงาน วัสดุ อุปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งด้านบริหารและการบริการด้วย เมื่อความสิ้นเปลืองลดลง

ตอนที่ 8 สร้างพลังสำรอง ก็คือ อำนาจของกลุ่มในการรักษาผลประโยชน์และดำรงกลุ่มไว้พลังสำรองเป็นพลังในการต่อสู้ของชุมชนซึ่งเกิดจากการรวมกลุ่มกัน จึงนับเป็นหัวใจสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนา

สรุปในขั้นการเจริญเติบโตของกลุ่ม นักพัฒนาจะต้องพยายามเอากลุ่มต่างๆ หลายกลุ่มให้มาสนิทเข้ากัน จะต้องสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นเพื่อให้กลุ่มขยายตัวไปสู่การเจริญเติบโตยิ่งขึ้น จะเห็นได้ว่าการเสริมสร้างและการพัฒนากลุ่มให้มีความเข้มแข็งนั้น จะต้องกระทำอย่างเป็นขั้นตอนที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและสามารถนำไปประยุกต์ได้ในทุกสถานการณ์

นอกจากหลักการ 3 ขั้น 8 ตอนดังกล่าวแล้ว กระบวนการพัฒนาจิตสำนึกให้คนในชุมชนหรือกลุ่มเป้าหมายเห็นความสำคัญและร่วมกันแก้ปัญหาด้วยตนเอง พึ่งพาอาศัยกันเอง ตลอดจนการกำหนดประเด็นที่จำเป็นต้องหาความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก จึงมีขั้นตอนการทำงานเพื่อพัฒนาจิตสำนึกและดำเนินงานโดยกลุ่มหลายขั้นตอน กล่าวคือ¹⁷

1. ขั้นตอนการเตรียมกลุ่ม (group preparation stage) เป็นการนำเอาข้อมูลของชุมชน ศักยภาพและปัญหาของกลุ่มเป้าหมาย ตลอดจนผลการวิเคราะห์เบื้องต้น มานำเสนอและวิเคราะห์ร่วมกับชาวบ้านเพื่อแสวงหาวิธีแก้ไขปัญหานั้นที่เหมาะสม และ สอดคล้องกับเงื่อนไข

¹⁷ดิเรก สาระวดี. องค์การชุมชนกลไกเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม. (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540) น. 137-138.

ความสามารถของชุมชนอีกครั้งหนึ่ง โดยวิธีการนี้จะเป็นการร่วมคิด ร่วมเรียนรู้ สร้างความคุ้นเคย ความไว้วางใจ และความร่วมมือระหว่างชาวบ้านเป้าหมายจนสามารถรวมกลุ่มริเริ่มทำกิจกรรม ร่วมกันได้

2. ขั้นกลุ่มเรียนรู้ (group learning stage) เป็นการนำเสนอแลกเปลี่ยนข้อมูลต่าง ๆ กับกลุ่ม ทั้งการจัดศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับกลุ่มอื่น ๆ หรืออีกนัยหนึ่งคือการศึกษาแก่ชาวบ้าน ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยบุคคลหรือวิทยากรที่เป็นนักวิชาการ หรือวิทยากรจากท้องถิ่นที่มีความรู้และเป็นนักปฏิบัติ ทำหน้าที่แลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นและให้ข้อคิด เป็นการเปิดโลกทัศน์และสร้างแนวคิดทางเลือกใหม่แก่ชาวบ้าน รวมทั้งการปรับปรุงเทคโนโลยี อันจะนำไปสู่การพัฒนากิจกรรมในที่สุด

3. ขั้นดำเนินกิจกรรมหรือกลุ่มกิจกรรม (action group) จะต้องมีการบริหารจัดการกลุ่มอย่างเหมาะสม สมาชิกและกรรมการจะต้องได้รับประโยชน์อย่างยุติธรรม กลุ่มกิจกรรมหลายกลุ่มมีโครงสร้างการทำงานเกี่ยวข้องกัน ตัวอย่างเช่น กลุ่มออมทรัพย์เป็นแม่ข่ายในการรวมความเป็นชุมชนของทุกกิจกรรมเข้าด้วยกัน เพื่อให้การทำงานสอดประสานกัน และหากแต่ละชุมชนมีองค์การของตนเองและสร้างเป็นเครือข่ายกับหลายชุมชนแล้ว ก็จะมีการร่วมมือและอำนาจต่อรองเชิงเศรษฐกิจ

เช่นเดียวกับจากประสบการณ์ของโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในงานพัฒนา (SFPP) บัณฑิต อ่อนดำ และคณะ¹⁸ ได้สรุปกระบวนการกระตุ้นให้เกิดกลุ่มของเกษตรกรรายย่อยว่าประกอบไปด้วย 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมกลุ่ม (pre group stage) เป็นขั้นตอนที่ต้องเข้าไปสร้างความคุ้นเคย การยอมรับ และความไว้วางใจจากชุมชนและกลุ่มเกษตรกรรายย่อย โดยมีบทบาทหน้าที่ไปพูดคุยกับเกษตรกรรายย่อยทุกครอบครัว และตั้งปัญหาและความต้องการของแต่ละครอบครัวออกมาให้ได้เพราะในกระบวนการกลุ่มของเกษตรกรรายย่อย เราต้องเอาปัญหาและความต้องการมาเป็นฐานในการรวมกลุ่มของพวกเขา จากนั้นจึงเอาความรู้มาจัดเป็นกลุ่มเพื่อทำงานในขั้นกลุ่มศึกษาเรียนรู้ (learning group stage) ต่อไป

สิ่งที่ต้องตอกย้ำในขั้นตอนการเตรียมกลุ่มนี้คือ งานที่ทำในขั้นตอนการเตรียมกลุ่มถือว่าเป็นงานวางพื้นฐาน (group work) หรือเป็นงานสร้างฐาน (found action) ของกลุ่ม จำเป็นต้องให้ความสนใจเป็นอย่างมาก ถ้าหากฐาน (foundation) ไม่แข็งแรงจะทำให้กลุ่มซึ่งเปรียบเสมือนบ้านก็จะไม่แข็งแรงทนทาน

ขั้นตอนที่ 2 กลุ่มศึกษาเรียนรู้ (learning group stage) เป็นขั้นตอนนี้ต่อจากขั้นตอนที่หนึ่ง กล่าวคือ เมื่อได้แบ่งกลุ่มเกษตรกรรายย่อยตามความต้องการที่เหมือนกัน จากนั้น

¹⁸ บัณฑิต อ่อนดำ และคณะ. ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท: ประสบการณ์ของประเทศไทย. 2533, น. 84-90

จัดให้มีการประชุมกันระหว่างกันจะเป็นที่กลุ่มก็ได้ตามความต้องการนั้น เช่น กลุ่มไก่อี้อาเฉพาะ ผู้ที่ต้องการเลี้ยงไก่อมาประชุมกัน กลุ่มสับปะรดก็เอาเฉพาะผู้ต้องการปลูกสับปะรดมาประชุมกัน (อย่าให้มีการประชุมทุกกลุ่มรวมกัน) การประชุมครั้งแรกของกลุ่มแต่ละกลุ่มจะเป็นการประชุมอย่างไม่เป็นทางการ เป็นการพบปะหารือกับผู้ที่มีความต้องการเหมือนกัน ทำให้ได้ข้อมูลที่ได้รับการคุยที่เหมือนกันเพื่อนำมากระตุ้นให้ปรึกษาหารือกันว่าจะทำอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการที่เหมือนกันนั้น

การประชุมเป็นการชี้ให้เห็นความสำคัญของความรู้ทางวิชาการ หรือความรู้ทางเทคโนโลยี กล่าวคือ การมีความรู้พอที่จะทำกิจกรรมนั้นๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพพอควร การมีความรู้ดังกล่าวไม่ใช่รู้เท่านั้นแต่ต้องปฏิบัติได้ด้วย ชั้นกลุ่มศึกษาเรียนรู้จึงเน้นการมีความรู้เกี่ยวกับการทำกิจกรรมและสามารถทำกิจกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้เน้นให้สมาชิกภายในกลุ่มแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และความรู้กันภายในกลุ่ม และกระตุ้นให้เกิดความต้องการในการเรียนรู้มากขึ้น พร้อมทั้งกระตุ้นให้พบปะกันอีกเพื่อปรึกษาหารือ และหาทางหาความรู้เพิ่มเติม อาทิ การไปศึกษาดูงาน สลับกับการเชิญวิทยากรมาเสริมให้ความรู้ รวมทั้งการทดลองทำในบางเรื่อง การกระตุ้นให้กลุ่มศึกษาเรียนรู้ ทำการศึกษาและฝึกหัดทำเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำกิจกรรมได้ทุกด้าน มิฉะนั้นจะมีปัญหาในการทำกิจกรรมเกิดขึ้นมาภายหลังได้

ขั้นตอนที่ 3 ชั้นกลุ่มกิจกรรม (activity group stage) เป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการกระตุ้นให้เกิดกลุ่มเกษตรรายย่อย เมื่อประเมินดูว่ากลุ่มศึกษาเรียนรู้มีความรู้ ความรู้ทางวิชาการหรือความรู้ทางเทคโนโลยีพอที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้เกิดกลุ่มกิจกรรม (activity group) ต่อไป ในขั้นนี้ต้องการเพียงให้ได้มีโอกาสทำงานร่วมกันเป็นหลัก ยังไม่คาดหวังให้เป็นกลุ่มที่มีโครงสร้างชัดเจนแต่อย่างใด เนื่องจากยังเป็นกลุ่มเล็ก สมาชิกทุกคนสามารถร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผนร่วมกันทำ ยังไม่มีหัวหน้าหรือประธานกลุ่มเป็นกิจลักษณะ ใครนัดด้านใดกลุ่มก็ให้ทำด้านนั้น ยังไม่มีการแบ่งหน้าที่กันชัดเจน กลุ่มแบบนี้จึงเป็นกลุ่มธรรมชาติที่มีอยู่ในหมู่บ้านมาก่อน กล่าวคือ เป็นกลุ่มที่มีลักษณะ เป็นกลุ่มกิจกรรมอย่างหนึ่ง อาทิ การลงแขกในการทำงานต่างๆ โดยคาดหวังว่ากลุ่มกิจกรรมที่เริ่มต้นแบบนี้จะได้รับการพัฒนาต่อไป ทั้งนี้ โดยต้องเพิ่มความรู้เรื่องการบริหารกลุ่มก่อน และจากนั้นจึงจะเข้าไปกระตุ้นเกษตรรายย่อยพัฒนาตนเองและกำหนดทิศทางของกลุ่มต่อไป ทั้งในโครงสร้างของกลุ่มและกิจกรรมของกลุ่ม

ดังนั้นเมื่อมีการจัดตั้งกลุ่มขึ้น กลุ่มจะมีการบริหาร เคลื่อนไหวกลุ่มเพื่อไปสู่เป้าหมายของกลุ่ม การที่นักพัฒนาจะเข้าไปทำงานร่วมกับกลุ่มต่างๆ นั้นจะต้องมีหลักการปฏิบัติงานร่วมกับกลุ่มหลายประการคือ¹⁹

1. เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของชาวบ้าน
2. ยอมรับชาวบ้านและกลุ่มชาวบ้านในฐานะที่เป็นตัวของเขาเอง

¹⁹สุนทร พูนเอียด. การพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่ม. 2533, น. 71-72

3. นักพัฒนาจะต้องสร้างความรู้สึกร่วมกับชาวบ้านหรือหมู่บ้านชาวบ้าน
4. นักพัฒนาต้องยอมรับว่า พฤติกรรมของชาวบ้านที่แสดงออกมามีความหมาย
5. นักพัฒนาต้องเข้าใจพฤติกรรมของชาวบ้าน
6. นักพัฒนาจะต้องยอมรับบทบาทของผู้มีอำนาจเหนือชาวบ้าน
7. นักพัฒนาจะต้องใช้อำนาจในหน้าที่ของเขาโดยไม่วิจารณ์ชาวบ้าน ต่ำหนิติเตียนถือโทษชาวบ้าน
8. นักพัฒนาจะต้องสามารถยืดหยุ่นตามที่กลุ่มต้องการ
9. นักพัฒนาจะต้องสนับสนุนให้ชาวบ้านมองเห็นปัญหาที่เขาเผชิญอยู่
10. นักพัฒนาต้องสนับสนุนให้ชาวบ้านหรือกลุ่มตัดสินใจปัญหาหรือทำกิจกรรมเอง
11. นักพัฒนาต้องสามารถเห็นความต้องการ ความสนใจของกลุ่มที่รับผิดชอบและกลุ่มทั่วไป
12. นักพัฒนาต้องมีความสามารถในการเป็นตัวแทนของหน่วยงานของตัว หรือเข้าร่วมกับกลุ่มต่างๆ
13. นักพัฒนาต้องเข้าใจและยอมรับความมุ่งหมายหน้าที่ของหน่วยงานที่ตนสังกัดอยู่ว่ามีขอบเขตหน้าที่แค่ไหนอย่างไร

นอกจากนี้การทำงานกับกลุ่มในงานพัฒนาชุมชน จึงมีความสำคัญและความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับนักพัฒนา ในขณะที่เดียวกันเชื่อว่านักพัฒนาทุกคนจะสามารถทำงานด้านนี้ได้ดีเสมอไป ดังนั้นแนวทางในการทำงานกับกลุ่มจึงมีข้อควรพิจารณา ดังนี้²⁰

1. คนที่จะทำงานกับกลุ่มได้ดีนั้นต้องมีความรู้ความสามารถและทักษะพื้นฐานหลายด้าน นอกจากนั้นก็ต้องมีความเชื่อมั่นในพลังกลุ่มอีกด้วย มิฉะนั้นก็อาจจะท้อถอยในระหว่างที่ทำงานพัฒนาได้บ้าง นิสัยบุคลิกภาพของคนทำงานด้านนี้ได้ดี ได้แก่ คนที่ละเอียดอ่อน ไม่หยาบกระด้าง ไม่มองข้ามความสามารถและศักดิ์ศรีของคนอื่น จะต้องเป็นคนที่รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจตนเอง ช่างสังเกต ไหวพริบดี มีจิตใจรักเพื่อนมนุษย์ และอยากเห็นคนอื่นมีความสุข

2. นักพัฒนาผู้ที่จะสามารถสนับสนุนกลุ่มได้ดีนั้น นอกจากจะมีความรู้ด้านเทคโนโลยีเองแล้ว ยังจำเป็นต้องรู้แหล่งทรัพยากร (ทางปัญญา) ในบริเวณที่ตนเองรับผิดชอบบริเวณใกล้เคียง รวมทั้งหน่วยงานต่างๆ เพื่อจะได้ประสานงานขอความช่วยเหลือได้ในเวลาสมควร

3. นักพัฒนาต้องมีทักษะในการนำอภิปรายกลุ่มย่อยอย่างดี เพื่อจะต้องมาทำการฝึกอบรมให้มีความพร้อมแก่สมาชิกกลุ่มให้เกิดพัฒนาการเรียนรู้

1. เป้าหมายและสภาพที่เราพึงประสงค์ต่อการพัฒนาโดยกระบวนการกลุ่มนั้น ควรจะมีความชัดเจน และควรจะกำหนดยุทธศาสตร์ ขั้นตอนต่างๆ เป็นระยะ แล้วค่อยพัฒนาขึ้นมาตามลำดับอย่างมีแผนและเป็นระบบ

²⁰จิตติ มงคลชัยอรัญญา. แนวทางในการทำงานกับกลุ่ม. (เอกสารอัดสำเนา) น. 7-23.

2. นักพัฒนาไม่ควรยึดติดกับการตั้งชื่อกลุ่ม ระเบียบกลุ่ม จำนวนสมาชิก วัตถุประสงค์และกิจกรรมดั้งเดิมสมัยที่เริ่มก่อตั้ง เพราะกลุ่มมิใช่เป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา เป็นเพียงเครื่องมือเท่านั้น ดังนั้นกลุ่มอาจจะคงอยู่ หรือปรับปรุง เปลี่ยนแปลงหรือสลายไปก็ได้ トラบที่สมาชิกมีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีอุดมการณ์ จิตสำนึกที่จะร่วมพลังกันแก้ไขปัญหาอื่นที่คน เดียวทำได้ไม่สำเร็จ และพร้อมที่จะกลับมารวมมือกันตลอดเวลา หรืออาจจะคงสภาพการรวมพลัง เพื่อแก้ไขปัญหาอื่นๆ ไปเรื่อยๆ แต่สิ่งที่ต้องพิจารณาคือ จะทำอย่างไรให้บุคคลเป้าหมายมีการ เรียนรู้ และนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ได้จริง

3. นักพัฒนาควรสร้างแกนกลาง ซึ่งเป็นคนในกลุ่มที่มีความสนใจ ใฝ่รู้และไม่เห็นแก่ ตัว เพื่อจะได้เป็นศูนย์กลางในการนัดหมาย แจ้งข่าวสาร ข้อมูลต่างๆ

4. หากนักพัฒนารับผิดชอบต่อวิทยากรให้กับกลุ่มไว้ จะต้องรักษาคำมั่นนั้น ให้ได้คนที่ มีคุณสมบัติเหมาะสม หรือหากไม่สามารถติดต่อได้หรือมีเหตุขัดข้องประการใด ควรแจ้งให้ กลุ่มทราบล่วงหน้าโดยมีชักช้า เพื่อจักได้หาทางออกอย่างอื่นแทนต่อไป

5. การเพิ่มความรู้ ควรจะแบ่งออกเป็นขั้นตอนให้เหมาะสมกับช่วงเวลา ในการพบกัน แต่ละครั้ง และการกำหนดหัวข้อก็ควรมีความชัดเจนในสาระ ไม่ควรจัดความรู้ทุกเรื่องมารวมใน คราวเดียวกัน เพราะจะก่อให้เกิดความสับสนได้ อย่างเช่น ครั้งนี้เน้นเรื่องการเตรียมดิน การเลือก เมล็ดพันธุ์ การใส่ปุ๋ย คราวหน้าอาจจะเป็นเรื่องการป้องกันกำจัดศัตรูพืช การเก็บเกี่ยว เป็นต้น

6. หากมีเอกสาร คู่มือประกอบการอภิปรายกัน ควรแจกหลังการประชุมแล้ว และใน ระหว่างการประชุมให้ความรู้ หากเป็นไปได้ควรใช้สื่อช่วยเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

10. การทำงานกับกลุ่มมิใช่การทำงานกับผู้นำ หรือกรรมการเท่านั้น แม้ว่าในหลาย กรณีเจ้าหน้าที่อาจต้องฝึกอบรม ประชุม แนะนำการทำงานให้กับกรรมการ แต่จุดสำคัญคือ การ ช่วยให้ผู้สมาชิกได้รับผลประโยชน์ ฉะนั้นควรตรวจสอบความคิดเห็นของสมาชิกเป็นครั้งคราวว่า กลุ่มดำเนินงานสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ หรือไม่หากพบข้อบกพร่องควรแจ้งให้ทางกรรมการ หาทางแก้ไข และย้ำเรื่องการให้ข้อมูล ข่าวสารของกลุ่มแก่สมาชิกอย่างสม่ำเสมอ

11. ควรย้ำเรื่องจิตสำนึกในการทำงานเป็นกลุ่ม และย้ำเรื่องสมาชิกต้องมีบทบาทใน การตัดสินใจ การเลือกผู้แทนที่เหมาะสม เอาใจใส่ สอบถามข่าวคราวความคืบหน้า ร่วมประชุม และอาจจะช่วยเป็นกรรมการตรวจสอบกิจการด้วยก็ได้

12. การสร้างผู้นำรุ่นใหม่เพื่อให้เกิดการเรียนรู้การทำงานกลุ่มแทนผู้นำเก่า แต่ควร ทำโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการเดิม และอาจให้เขามีบทบาทสำคัญในการเตรียมคนรุ่น ใหม่ก็ได้ ทั้งนี้เนื่องจากเพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป หรือผู้นำเก่าบางคน อาจมีคุณสมบัติ ความสามารถไม่เหมาะสมต่อการดำเนินงานของกลุ่มในปัจจุบันก็เป็นไปได้

นอกจากนี้ จิตติ มงคลชัยอรัญญา²¹ ยังได้อธิบายกระบวนการและขั้นตอนในการสนับสนุนการดำรงอยู่ของกลุ่ม จากประสบการณ์การทำงาน โดยจำแนกออกเป็น 5 กระบวนการคือ

1. การปลุกจิตสำนึก (conscientization) คือการที่จะทำให้สมาชิกของกลุ่มเกิดความตระหนักว่ามีปัญหาที่เผชิญอยู่ และสมาชิกมีความประสงค์ที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ เหล่านี้ให้หมดไปตามกำลังและความสามารถ ซึ่งถ้าสมาชิกมีจิตสำนึกในเรื่องของการที่จะแก้ปัญหา ก็จะนำมาสู่การรวมตัว

2. การรวมพลัง (organization) จะเกิดขึ้นหลังจากที่สมาชิกได้มีคุณสมบัติดังกล่าวข้างต้น เกิดความตระหนักอยากแก้ไขปัญหาจึงได้มีการพบปะเพื่อแลกเปลี่ยน หรือตกลงที่จะดำเนินการต่างๆ ร่วมกัน ซึ่งความเป็นกลุ่มก็จะเกิดขึ้นหลังจากที่สมาชิกได้มีการตัดสินใจร่วมกันว่าจะทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน ในขั้นตอนนี้ อาจจะมีการเลือกผู้แทน มาทำหน้าที่ในการประสานความคิด ทำหน้าที่ในการดำเนินการติดต่อในนามของกลุ่มและผู้แทนนั้นอาจจะเป็นผู้ที่นำสมาชิกทำกิจกรรมในทิศทางที่ได้ตกลงกันไว้

3. การส่งเสริมความรู้ด้านเทคโนโลยี (technology) ซึ่งจำเป็นในการประยุกต์ใช้ที่จะปรับหรือแก้ไขปัญหาของตนเอง กระบวนการทางเทคโนโลยีนี้อาจจะเกิดขึ้นจากการที่สมาชิกแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน สมาชิกที่มาร่วมต่างก็ได้ความรู้มากขึ้น และนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน ตัวอย่างที่พบเห็นได้บ่อย คือ การรวมตัวของกลุ่มอาชีพต่างๆ เช่น กลุ่มทำนา กลุ่มปลูกมะม่วง กลุ่มปลูกสับปะรด กลุ่มเลี้ยงไก่ เป็นต้น กระบวนการนี้ออกเหนือจากสมาชิกจะมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันก็อาจจะสามารถเพิ่มความรู้ทางเทคโนโลยี โดยเชิญผู้ที่มีความรู้เหนือกว่า ซึ่งอาจเป็นคนในหมู่บ้านนั้นหรือหมู่บ้านใกล้เคียงมาเป็นผู้ให้ความรู้ หรือถ้าจำเป็นก็อาจเชิญวิทยากรที่มีจากหน่วยงานภายนอกก็ได้

4. การบริหาร-การจัดการ (management) กระบวนการบริหารจัดการนั้น มีเนื้อหาที่ค่อนข้างกว้าง การบริหารจัดการที่ดีในกลุ่ม จะประกอบด้วย การทำบัญชีเพื่อสร้างหลักฐานให้สมาชิกเกิดความไว้วางใจ การบันทึกเหตุการณ์หรือข้อตกลงหรือกิจกรรมต่างๆ ที่ได้เกิดขึ้น เช่น บันทึกที่รายงานการประชุม บันทึกข้อตกลง บันทึกระเบียบที่ได้ตกลงไว้ การกำหนดกฎระเบียบโดยสมาชิกเป็นผู้กำหนด การประสานงานภายใน เป็นการส่งข่าวให้หมู่สมาชิกเข้าใจและเห็นว่าการกระจายผลประโยชน์ของกลุ่มเป็นไปอย่างยุติธรรม การประสานงานในระหว่างผู้แทนกลุ่ม เพื่อเข้าพบทบทวนและติดตามการทำงานตามระบบ ขั้นตอนของกลุ่ม การระดมทรัพยากร ทั้งภายในและภายนอก

5. กระบวนการสนับสนุน (support) ในกรณีที่กลุ่มได้ผ่านกระบวนการทั้ง 4 มาแล้ว สำหรับบุคคลภายนอกที่มีบทบาทในการส่งเสริมในการพัฒนาของกลุ่มนี้ ก็น่าจะหาวิธีการ

²¹จิตติ มงคลชัยอรัญญา. แนวทางในการทำงานกับกลุ่ม. (เอกสารอัดสำเนา) น. 7-23.

สนับสนุน ไม่ว่าจะเป็นวัตถุประสงค์หรือปัจจัยต่างๆ หรือแม้กระทั่งการเงิน เพื่อให้ให้กลุ่มนั้นได้มีศักยภาพสูงขึ้น หากจะรอแต่ทรัพยากรภายในอย่างเดียว การแก้ไขปัญหา ก็จะเป็นไปอย่างล่าช้าไม่ทันการณ์ อย่างไรก็ตามการสนับสนุนใด นั้นต้องตระหนักว่ากลุ่มจะต้องผ่านกระบวนการทั้ง 4 มาก่อน นั้นหมายความว่ากลุ่มได้เตรียมระบบหรือกลไกบางอย่างในการที่จะรับการสนับสนุนจากภายนอก และสามารถนำไปใช้ประโยชน์โดยไม่ทำลายอุดมการณ์ในการช่วยเหลือตัวเอง

ตามความเป็นจริงแล้วนั้น ประชาชนโดยเฉพาะชาวชนบทเป็นผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการพัฒนาด้านเทคโนโลยีค่อนข้างน้อย แต่ประสบการณ์ด้านสภาพปัญหา ความยากแค้นและอิทธิพลของธรรมชาติแวดล้อมตัวเอชนั้นนับว่ามีมาก ดังนั้นการที่ประชาชนเข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่มย่อมจะมีการคาดหวังว่ากลุ่มจะให้ประโยชน์แก่เขาได้ ทั้งด้านการเรียนรู้ และประสบการณ์ในการแก้ปัญหาต่างๆ จุดสำคัญจึงอยู่ที่ว่าจะสามารถตอบสนองความคาดหวังของประชาชนได้อย่างไร หากสามารถตอบสนองได้ก็จะเป็นการสร้างแรงบันดาลใจในการเข้าร่วมกิจกรรมและคิดพึ่งพาตนเองในที่สุด ดังนั้นการทำงานเพื่อดึงกลุ่มมาเป็นแกนในการพัฒนานั้น น่าจะได้พิจารณา ดังนี้²²

1. หาวิธีการที่เปิดกว้างที่จะให้ประชาชนมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม
2. กิจกรรมที่ดำเนินการนั้น ควรเริ่มจากสิ่งที่ประชาชนเขามีอยู่แล้ว และค่อย เพิ่มกิจกรรมที่ยากและใหม่ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพของประชาชน
3. ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (ข้าราชการหรือบุคคลภายนอก) อย่าเข้าไปสอดแทรกในลักษณะชี้แนะหรือสั่งเกต แต่ให้แฝงอยู่ในรูปของผู้สนับสนุนเสนอแนะทางเลือกปฏิบัติ
4. ต้องพยายามสร้างผู้นำ และผู้นำช่วยให้เกิดในกลุ่มและหาแนวทางประสานถ่านทอดความเป็นผู้นำไปยังผู้ช่วยและสมาชิกอยู่เสมอ โดยการสร้างกิจกรรมด้านต่างๆ และให้สมาชิกรับผิดชอบไปปฏิบัติในกิจกรรมย่อยนั้น
5. หลักวิธีการต่างๆ ที่เป็นของรัฐนั้นไม่ควรแตกต่างกันในการดำเนินงานอย่างเดียวกัน หากจำเป็นจะต้องแตกต่างกันจะต้องชี้แจงให้กลุ่มได้เข้าใจในอย่างแจ่มแจ้ง
6. การดำเนินการใดก็ตามในชุมชนจะต้องให้กลุ่มเข้าร่วมทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มงานจนถึงสิ้นสุด
7. การนำเอากลุ่มมาร่วมในการติดตามประมวลผลการปฏิบัติงานและการประเมินผลงานจะช่วยให้กลุ่มเกิดความตระหนักในข้อดีข้อเสียของงานที่ทำ เกิดความสำนึกในความรับผิดชอบและเกิดประสบการณ์ความชำนาญด้วย
8. การพยายามสร้างสหพันธ์สัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ในชุมชนทั้งกลุ่มที่เป็นองค์กรบริหารและกลุ่มสนับสนุนปฏิบัติกิจกรรม จะสร้างความสัมพันธ์และความสามัคคีระหว่างผู้นำกลุ่ม

²²ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. การพัฒนาชุมชนจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. 2534, น. 75-76.

และสมาชิกกลุ่ม และหากได้จัดระบบความสัมพันธ์ขึ้นในระดับอำเภอจังหวัดและประเทศ ก็จะช่วยสร้างความเหนียวแน่นและความภาคภูมิใจในการทำงานของกลุ่มยิ่งขึ้น

9. เยาวชนควรจะเป็นกลุ่มที่ต้องเน้นเพื่อพัฒนาให้ไปสู่กลุ่มผู้นำทั้งด้านบริหารและกลุ่มสนับสนุน

สำหรับวัตถุประสงค์ของการพัฒนาชุมชนนั้นมุ่งสร้างระบบต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งนี้โดยพยายามสร้างและพัฒนากลุ่มให้เกิดขึ้นในชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อดำเนินงาน หรือเพื่อการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น จึงจำเป็นต้องพัฒนากลุ่มเพื่อเป็นองค์กรของประชาชน เป็นแหล่งกลางในการศึกษาเรียนรู้ การรับแนวความคิดใหม่ และเป็นแกนนำในการปฏิบัติ การพัฒนาชุมชนจึงมุ่งไปสู่การทำงานกับกลุ่ม การใช้กลุ่มในการดำเนินงานการพัฒนาชุมชน หรือการให้มีส่วนช่วยในการแก้ไขปัญหาหรือการใช้กลุ่มเพื่อให้เกิดผลในทางใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับการจัดตั้งกลุ่มนั้นโดยตรง นอกจากนี้การใช้กลุ่มเพื่อประโยชน์ในการทำงาน อาจจะใช้กลุ่มเพื่อวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันได้หลายอย่าง คือ²³

1. เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อมูล ข้อเท็จจริงที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา
ร่วมกัน อันจะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างภายในกลุ่มและนอกกลุ่ม
2. เพื่อเป็นที่ประมวลความคิด ระดมความคิดเห็น การแสดงเหตุผลในแง่มุมมองและ
ประเด็นต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง
3. เพื่อให้ข้อเสนอแนะวิธีทำงาน
4. เพื่อเป็นที่ร่วมตัดสินใจหรือกำหนดนโยบายการทำงาน
5. เพื่อประเมินผลงานหรือประเมินสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง
6. เพื่อเป็นที่เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารหรือแลกเปลี่ยนข่าวสาร
7. เพื่อสอดแทรกอิทธิพลของผู้นำ
8. เพื่อเป็นที่เปิดโอกาสให้สมาชิกได้พัฒนาตนเอง ทั้งทางด้านสังคม และด้านการงาน
ที่เกี่ยวข้อง

การเสริมสร้างประสิทธิภาพกลุ่มในการพัฒนาชุมชน

การส่งเสริมให้กลุ่มมีประสิทธิภาพในการทำงานสูง นั้นหมายความว่าสมาชิกของกลุ่มได้ร่วมมือร่วมใจในการทำงานของกลุ่มเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ของกลุ่มเป็นประการสำคัญ ความสำเร็จนี้ย่อมอยู่บนฐานที่ว่าพฤติกรรมของกลุ่มที่ปรากฏออกมานั้น เป็นผลจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกแต่ละคนของกลุ่มในสถานการณ์ต่าง ๆ ดังนั้นการจะทำให้กลุ่มมีประสิทธิภาพในการทำงานสูงจึงเกี่ยวข้องกับการจัดบรรยากาศ และสภาพการทำงานของกลุ่ม

²³อุทัย บุญประเสริฐ. กลุ่มสัมพันธ์และการบริหารที่มงานที่มีประสิทธิภาพ. (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532) น. 40-41.

ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกของกลุ่มได้ทำหน้าที่ตามบทบาทของตนในกลุ่มได้เต็มที่ อันจะเกิดผลดีแก่กลุ่ม โดยส่วนรวม

การพัฒนากลุ่มให้มีประสิทธิภาพ เป็นการพัฒนาองค์ประกอบหรือปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพของกลุ่ม สนธยา พลศรี²⁴ ได้กล่าวถึงแนวทางในการสนับสนุนให้กลุ่มมีประสิทธิภาพดังนี้

1. ภารกิจหรือกิจกรรมของกลุ่ม เป็นสิ่งที่สมาชิกแต่ละคนต้องดำเนินการให้สำเร็จ กลุ่มที่มีประสิทธิภาพควรส่งเสริมให้มีการกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกันระหว่างสมาชิกโดยมีความชัดเจนเป็นที่รับรู้และมีความเข้าใจตรงกัน มีภารกิจสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกลุ่ม ที่สำคัญต้องสมาชิกของกลุ่มมีความรู้ความเข้าใจยอมรับและยินดีปฏิบัติตามที่ได้รับ โดยภารกิจนั้นไม่ยุ่งยากเกินไป สมาชิกสามารถปฏิบัติได้ด้วยตัวเองและด้วยการร่วมมือกับสมาชิกคน รวมทั้งต้องมีขั้นตอนและระยะเวลาในการดำเนินงานที่ชัดเจน แน่นนอน ทำให้ผู้นำและสมาชิกของกลุ่มปฏิบัติงานได้อย่างต่อเนื่อง

2. สมาชิกของกลุ่ม ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของกลุ่ม ที่จะต้องพัฒนาเข้าใจในภารกิจของกลุ่มและบทบาทหน้าที่ของตนเองในฐานะที่เป็นสมาชิกของกลุ่ม ให้มีความรับผิดชอบในภารกิจของตนเองที่มีต่อกลุ่มเพื่อการบรรลุเป้าหมายร่วมกับกลุ่มและสมาชิก โดยเฉพาะต้องมีคุณสมบัติที่เหมาะสม เช่น มีความรู้ความสามารถหรือทักษะในการทำงานกับผู้อื่น ชื่อสัตย์สุจริต ขยัน มีความเป็นประชาธิปไตย มีคุณธรรม จริยธรรม มีอุดมการณ์ มีความพอเพียง เป็นต้น นอกจากนี้ต้องสร้างพันธะสัญญาที่หนักแน่นต่อกลุ่มและสมาชิกคนอื่นๆ มีความมั่นคงในการเป็นสมาชิกกลุ่ม

3. ผู้นำกลุ่ม เป็นกลไกสำคัญในการประสานงานและขับเคลื่อนการทำงานของกลุ่ม จะต้องเสริมสร้างผู้นำของกลุ่มให้มีจิตสำนึกของความเป็นกลุ่ม เชื่อมั่นว่าการทำงานเป็นกลุ่มเป็นวิธีที่ดี ไม่ยึดติดในความเป็นผู้นำแบบปัจเจกบุคคล พัฒนาศักยภาพความรู้ ประสบการณ์ และทักษะในการทำงานแบบกลุ่ม สามารถผลักดันให้การดำเนินงานของกลุ่มประสบความสำเร็จได้ อาจจะรวมทั้งพัฒนาด้านบุคลิกภาพที่ดี และภาวะความเป็นผู้นำ เช่น มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ตัดสินใจอย่างมีเหตุผล เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าตัวเอง มีความเป็นประชาธิปไตย จูงใจคนอื่นได้ดี มีความซื่อสัตย์ เสียสละอุทิศตนให้กับกลุ่ม อดทน ประสานงานได้ดี เป็นต้น

4. การบริหารและจัดการกลุ่ม เป็นสิ่งกำหนดขอบข่ายของกลุ่ม บทบาทหน้าที่ของสมาชิก และกิจกรรมอันจะนำไปสู่ความสำเร็จของกลุ่ม จึงต้องพัฒนาให้กลุ่มมีวิสัยทัศน์ วัตถุประสงค์ เป้าหมาย นโยบาย และพันธกิจที่สมาชิกร่วมกันกำหนดเหมาะสมกับกลุ่มและสามารถนำไปปฏิบัติได้ จัดโครงสร้างของกลุ่มที่เหมาะสมกับภารกิจ การบริหารจัดการในรูปแบบ

²⁴สนธยา พลศรี. การพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่ม. (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2556) น.156-161.

คณะกรรมการที่เอื้ออำนวยต่อการดำเนินงานให้ประสบความสำเร็จ สร้างระบบการติดต่อประสานงานที่ดี มีระบบการติดต่อสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ มีสายงานเชื่อมโยงสมาชิกกับเครือข่ายได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถให้การสนับสนุนส่งเสริมสมาชิกได้ทันทั่วถึงและมีคุณภาพ นอกจากนี้พัฒนาระบบการติดตามประเมินผลงานที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล สามารถนำผลจากการติดตามและประเมินผลมาใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขพัฒนากลุ่มและสมาชิกได้อย่างเหมาะสม

6. บรรทัดฐานของกลุ่ม หรือระเบียบ ข้อบังคับของกลุ่ม เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานร่วมกัน อีกทั้งยังเป็นกลไกสำคัญในการควบคุมการปฏิบัติงานของสมาชิกและกลุ่ม ดังนั้นต้องสนับสนุนสมาชิกร่วมกันกำหนดบรรทัดฐานของกลุ่มให้เป็นที่ยอมรับและพึงพอใจของสมาชิก ปราศจากการครอบงำหรือการใช้อำนาจ ให้มีการกำหนดสถานภาพ บทบาท หน้าที่ของสมาชิกไว้อย่างชัดเจนเป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไป มีความยืดหยุ่นสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงของกลุ่มและสมาชิก และสามารถตอบสนองสิ่งที่สมาชิกคาดหวังทำให้สมาชิกมีความมั่นใจในความสำเร็จของกลุ่ม

7. เทคนิควิธีการทำงานของกลุ่ม เป็นกลไกสำคัญในการนำพลังของสมาชิกและกลุ่มมาใช้เพื่อขับเคลื่อนกลุ่มให้ประสบความสำเร็จ จึงต้องส่งเสริมการทำงานเป็นทีมเพื่อฝึกกำลังกันทำงานร่วมกันเป็นหนึ่งเดียว ทำงานแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกิจกรรมกลุ่ม สมาชิกมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สถานการณ์หรือปัญหาของกลุ่ม การจัดทำแผนและโครงการ การปฏิบัติงาน และประเมินผลและการรับผลประเมิน เป็นต้น เน้นส่งเสริมการดำเนินงานแบบประชาธิปไตย สมาชิกยอมรับความคิดเห็นของกันและกัน มีเหตุผล รวมทั้งกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ในการทำงานกลุ่มอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง (active leaning) ทำให้ได้ข้อสรุปหรือบทเรียนของกลุ่มที่นำมาใช้ปรับปรุงการดำเนินงานของกลุ่มให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้การสร้างแรงจูงใจเพื่อให้สมาชิกดำเนินงานร่วมกับกลุ่มอย่างมุ่งมั่นและสม่ำเสมอด้วย

8. ระบบผลประโยชน์ จะต้องกำหนดระเบียบว่าด้วยการจัดสรรผลประโยชน์ที่ชัดเจนเป็นที่ยอมรับและรับรู้กันโดยทั่วไปของสมาชิก ควรเน้นการจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม สุจริตและโปร่งใส ให้เป็นที่ยอมรับเชื่อถือและเป็นที่พึงพอใจของสมาชิก ไม่รู้สึกที่ตนเองถูกเอาเปรียบ และที่สำคัญควรให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการจัดระบบผลประโยชน์ ไม่ผูกขาดเฉพาะผู้บริหารหรือผู้นำกลุ่มเพียงฝ่ายเดียว

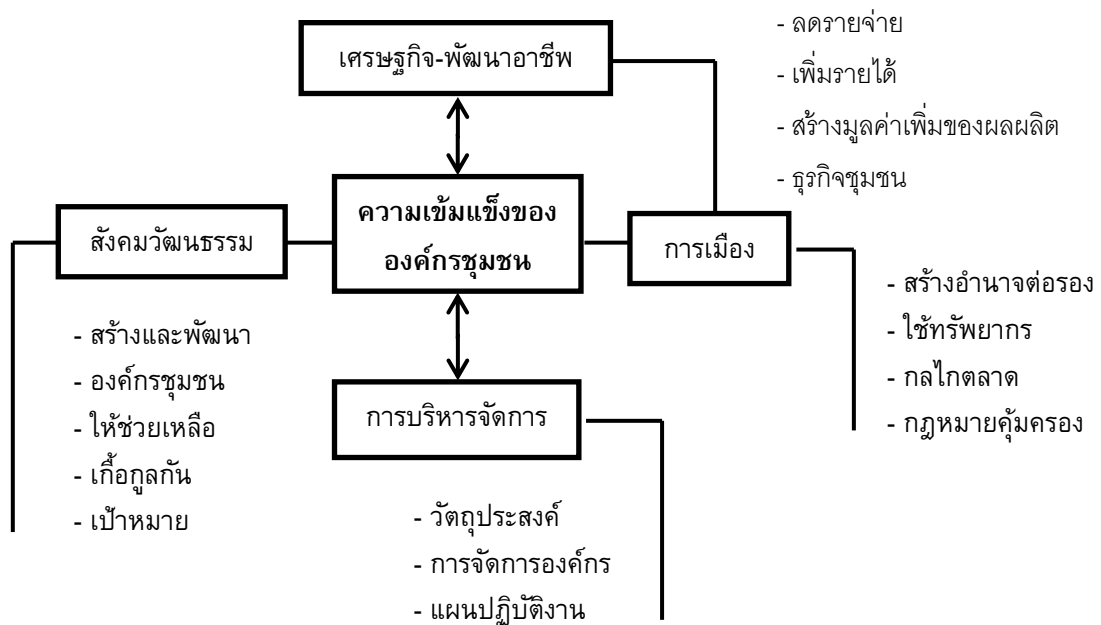
9. การจัดการกับความขัดแย้ง เพื่อป้องกันและแก้ไขความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นภายในกลุ่ม จึงต้องสร้างทีมงานหรือการทำงานเป็นทีมเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิก การปรับเปลี่ยนความขัดแย้งเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไขร่วมกันของกลุ่ม ไม่ให้เป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคล หาข้อสรุปให้เป็นที่ยอมรับร่วมกัน ซึ่งอาจพัฒนาและใช้กลไกต่างๆ ในการจัดการความขัดแย้ง ทั้งการใช้กลไกการบริหาร เช่น การปรับเปลี่ยนผู้บริหาร การจัดโครงสร้างของกลุ่ม

ใหม่ การแก้ไขระเบียบข้อบังคับของกลุ่มให้เหมาะสม เป็นต้น การใช้เทคนิควิธีการที่เหมาะสม เช่น การสมานฉันท์ (accommodation) การประนีประนอม (compromise) การร่วมมืออย่างเท่าเทียมกัน (collaboration) เป็นต้น หรือการใช้ยุทธศาสตร์ที่เหมาะสม (strategy) เช่น ยุทธศาสตร์แก้ไขปัญหาคัดแย้งแบบต่างฝ่ายต่างเป็นผู้ชนะ (win-win strategy) ซึ่งเป็นที่พอใจของคู่ขัดแย้ง ทุกฝ่ายได้รับประโยชน์สูงสุดและมีความยุติธรรม เป็นต้น

10. บรรยากาศในการทำงานของกลุ่ม ควรสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยในการทำงาน ที่สำคัญคือ มีสิ่งแวดล้อมเหมาะสม สร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิก มีความเป็นกัลยาณมิตร มีระบบความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกของกลุ่ม และสร้างสิ่งจูงใจให้สมาชิกเข้าร่วมการทำงานกับกลุ่ม

11. การขยายกลุ่ม กลุ่มที่มีประสิทธิภาพต้องมีการขยายตัว จึงต้องสนับสนุนและพัฒนาให้กลุ่มมีการขยายตัวของสมาชิกและกิจกรรมของกลุ่มเพิ่มขึ้น สร้างความร่วมมือกับกลุ่มและองค์กรอื่นๆ ในรูปเครือข่ายตามรูปแบบที่เหมาะสม เพื่อผลิตพลังและศักยภาพของกลุ่มให้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะทำให้กลุ่มมีความมั่นคงและยั่งยืน

การพัฒนาองค์กรชาวบ้านให้เติบโตอย่างต่อเนื่องและเข้มแข็งจะต้องพัฒนาแนวคิดและกิจกรรม ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการบริหารจัดการให้ควบคู่กันไปทั้ง 4 ด้าน อย่างเป็นขั้นตอนและดำเนินไปพร้อมกัน ดังแสดงในแผนภาพ ต่อไปนี้²⁵

แผนภาพที่ 4 แสดงกิจกรรมการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน

²⁵อ้างถึงใน สัมพันธ์ เตชะอธิก. NGOs อีสานทางเลือกแห่งพลังเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2540) น. 78-79.

ด้านการเมือง กลุ่มหรือองค์กรชุมชน ต้องสามารถสร้างอำนาจการต่อรองในการแสวงหาทรัพยากรจากภาครัฐและภายนอกกลุ่มได้ และต้องศึกษาเรียนรู้กลไกตลาด และระบบการต่อรองภาคธุรกิจได้ รวมทั้งต้องผลักดันให้มีกฎหมายคุ้มครองการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนแบบไม่ต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบของรัฐ แต่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณ ทรัพยากร บุคคล วิชาการ ข้อมูลเทคโนโลยี เป็นต้น

ด้านเศรษฐกิจ ต้องเสริมสร้างกิจกรรมที่ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้มีการแปรรูปผลผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่า และการทำกิจกรรมธุรกิจชุมชนที่ชุมชนมีอำนาจ เช่น บั๊มน้ำมัน ร้านค้า การค้าขายผ้าพื้นเมือง แปรรูปข้าว แปรรูปวัว-ควาย เป็นต้น

ด้านสังคมวัฒนธรรม ต้องการการรวมกลุ่มที่นำเอาวัฒนธรรมประเพณี การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มาเกาะเกี่ยว การรวมตัวให้เหนียวแน่นขึ้น เช่น การรักษาประเพณีลงแขก ดำนา ปลูกข้าว เกี่ยวข้าว หรือกิจกรรมที่สร้างความสามัคคีภายในกลุ่ม ภายในชุมชนของตัวเอง

ด้านการบริหารจัดการ ต้องมีการเรียนรู้ระบบการจัดการ ระบบการบัญชี และกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ การจัดการองค์กร โดยมรการแบ่งบทบาทหน้าที่ และการจัดทำแผนปฏิบัติงานร่วมกัน

สุนทร พูนเอียด²⁶ กล่าวถึงหลักการที่สำคัญซึ่งจะช่วยให้กลุ่มมีประสิทธิภาพในการทำงานยิ่งขึ้นหลายประการ คือ

1. บรรยากาศการทำงานของกลุ่ม (group atmosphere) ควรเป็นกันเองหรือเสรีภาพของสถานการณ์ที่มีความเป็นมิตร ให้โอกาสแก่สมาชิกกลุ่มได้แสดงความคิดเห็น สมาชิกเต็มใจที่จะร่วมแสดงความรู้สึกร่วมกัน มีความจริงใจที่จะแสดงความรู้สึกที่แท้จริงต่อปัญหาหรือเรื่องที่เสนอขึ้นในกลุ่ม สมาชิกทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิดสนิทสนมในฐานะที่ใกล้เคียงกัน ไม่มีใครเป็นหัวหน้า หรือลูกน้อง เป็นต้น การสร้างบรรยากาศที่ดีจึงมีความจำเป็นต่อการทำงานกลุ่มมาก

2. ลดภาวะตึงเครียดที่ทำให้เกิดความวิตกกังวล เป็นภาวะที่เกิดขึ้นจากความกดดัน ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากเวลาจำกัด มีความขัดแย้งระหว่างสมาชิกในกลุ่ม มีการต่อต้านพฤติกรรมบางอย่าง อันจะทำให้สมาชิกของกลุ่มเกิดความหวาดกลัว รู้สึกอึดอัด ไม่ค่อยสบายใจ ไม่นั่นคงและปลอดภัยในการทำงานร่วมกับคนอื่นในกลุ่ม ดังนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องลดภาวะตึงเครียดของสมาชิกของกลุ่มลงโดยให้สมาชิกแต่ละคนสนิทสนมคุ้นเคยกัน กล้าที่จะแสดงออกและยอมรับความผิดพลาดของตน และผู้นำต้องแสวงหาวิธีการที่จะลดภาวะดังกล่าวนี้ลง

3. การกระจายภาวะผู้นำไปยังสมาชิกทุก ๆ คน ของกลุ่มในสถานการณ์กลุ่มส่วนใหญ่ จะมีบางคนได้รับเลือกหรือแต่งตั้งให้เป็นผู้นำกลุ่มอย่างเป็นทางการ แต่ในหลายกรณีการทำงานกลุ่มมีประสิทธิภาพโดยไม่ต้องมีผู้นำที่หัวหน้ากลุ่มเป็นทางการขึ้นมาเลยก็ได้ สมาชิกทุกคนของกลุ่มอาจมีส่วนร่วมในการทำหน้าที่ของหัวหน้ากลุ่มได้อย่างดี ซึ่งการมีส่วนร่วม

²⁶สุนทร พูนเอียด. การพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่ม. 2535, น. 103-104.

ร่วมในการทำหน้าที่ผู้นำ ทำให้สมาชิกแต่ละคนมีความเชื่อมั่นในตนเองและคนอื่น ๆ รู้สึกว่าตนมีความสำคัญและเป็นที่ยอมรับของคนอื่น เป็นผลให้มีกำลังใจที่จะทำงานของกลุ่มให้ได้ดีที่สุด

4. การมีส่วนร่วมในการตั้งจุดมุ่งหมายของกลุ่ม สมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ ก็มีจุดมุ่งหมายของแต่ละคน เมื่อเข้ามารวมกลุ่มสมาชิกทุกคนควรมีส่วนที่จะได้ทำประโยชน์ให้กลุ่มในแนวทางที่ตนคิดว่าเหมาะสมหรือดีที่สุด ดังนั้นวิธีการสำคัญประการหนึ่งคือ การให้สมาชิกของกลุ่มมีโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในการตั้งจุดมุ่งหมายที่เป็นที่ยอมรับของสมาชิกโดยส่วนร่วม

5. การดำเนินงานโดยฟังเสียงส่วนใหญ่ ในการตัดสินใจการดำเนินงานของกลุ่ม บางครั้งจำเป็นต้องฟังเสียงของสมาชิก ดังนั้นในการตัดสินใจการดำเนินงานควรเปิดโอกาสให้สมาชิก ได้แสดงความคิดเห็น เสนอทางเลือกหลายๆ ช่องทาง และเปิดโอกาสให้สมาชิกตัดสินใจว่าจะเลือกอย่างไร โดยฟังเสียงข้างมาก แต่ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงเสียงส่วนน้อยด้วย

6. ความยืดหยุ่น การดำเนินงานกลุ่มได้มีการวางจุดมุ่งหมาย กรรมวิธีการทำงาน หรือกำหนดมาตรฐานของกลุ่มไว้แน่นอนแต่ในบางครั้งบรรยากาศและสถานการณ์การทำงานกลุ่ม อาจไม่เป็นไปตามที่คาดหมาย หรือสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป เมื่อเป็นอย่างนี้สิ่งที่กลุ่มตกลงไว้ในเบื้องต้นต้องสามารถยืดหยุ่นเปลี่ยนแปลงได้ โดยคำนึงความสนใจ ความพอใจ หรือความต้องการของสมาชิกเป็นประการสำคัญ

7. การตระหนักถึงบทบาทและหน้าที่ของตนเองและผู้อื่นในกลุ่ม บุคคลที่มาประกอบเป็นสมาชิกย่อมมีบทบาทของตน หากเขาได้ตระหนักถึงบทบาทภาระหน้าที่และความต้องการของตนเองและของสมาชิกคนอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่สัมพันธ์กับสมาชิกคนอื่นแล้วจะทำให้การทำงานของกลุ่มมีความราบรื่นและมีประสิทธิภาพ

8. มีการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกลุ่มโดยสม่ำเสมอ กลุ่มที่มีประสิทธิภาพจะต้องรู้ว่า กิจกรรมของกลุ่มนั้นเป็นสิ่งที่สมาชิกของกลุ่มต้องการหรือไม่ กลุ่มจะต้องจัดให้มีการประเมินผล กิจกรรมและจุดมุ่งหมายของกลุ่มอยู่เสมอ ผลจากการประเมินผลจะทำให้กลุ่มมีโอกาสปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ที่ยังไม่บรรลุเป้าหมายสำหรับสิ่งที่ถืออยู่แล้วก็จะทำต่อไป

การทำความเข้าใจถึงประสิทธิภาพของกลุ่มในการพัฒนาชุมชน นอกจากทำความเข้าใจวงจรหรือขั้นตอนการรวมกลุ่มแล้ว จำเป็นต้องเข้าใจแนวความคิดและความหมายของกลุ่มที่มีประสิทธิภาพ จากนั้นควรวิเคราะห์ถึงลักษณะและองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องตลอดจนปัจจัยที่มีผลต่อการส่งเสริมและพัฒนา กลุ่ม ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินของกลุ่ม จะช่วยทำให้เห็นถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับการส่งเสริมและพัฒนา กลุ่ม เพื่อจะได้สามารถกำหนดแนวทางในการส่งเสริมการพัฒนา กลุ่มได้อย่างสอดคล้องกับสถานการณ์เงื่อนไขของแต่ละกลุ่ม

โดยสรุป กระบวนการกลุ่มถือเป็นหัวใจสำคัญ และจัดได้ว่าเป็นยุทธวิธีหนึ่งในการพัฒนาชุมชน ที่จะช่วยให้บุคคลทำงานร่วมกันได้ เป็นการสร้างความรักความสามัคคี สามารถนำเอาศักยภาพของแต่ละบุคคลในกลุ่มมาใช้ในการพัฒนา เพื่อตอบสนองความต้องการและประโยชน์สุขของกลุ่มได้มากที่สุด นอกจากนี้กลุ่มยังเป็นช่องทางในการถ่ายทอดเทคโนโลยี และเป็นพลัง

ต่อรองของกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งการศึกษาการติดต่อสัมพันธ์ทางสังคม อย่างไรก็ตามในการพัฒนาชุมชนที่ต้องอาศัยการขับเคลื่อนโดยพลังกลุ่มแล้ว กลุ่มเองก็จำเป็นต้องอาศัยการสนับสนุนจากหน่วยงาน และอาศัยการทำงานร่วมกันกับนักพัฒนาชุมชนหรือภาคีอื่นด้วย ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มอาจจะมีข้อจำกัดภายในกลุ่มเอง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องขีดความสามารถ ความรู้และประสบการณ์ และทรัพยากร เป็นต้น หรืออาจจะเพราะเหตุจากภายนอกที่มากกระทบกับกลุ่ม ดังนั้น การทำงานกับกลุ่มจึงมีความสำคัญที่นักพัฒนาหรือผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องทำความเข้าใจและทำงานร่วมกับกลุ่มในทุกขั้นตอนอย่างต่อเนื่อง เพื่อที่จะพัฒนากลุ่มให้มีศักยภาพที่สูงขึ้น และสามารถใช้ศักยภาพของกลุ่มในการพัฒนาอย่างเต็มที่ต่อไป

การให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชน

การให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ปรารถนาขึ้นในตัวประชาชนในด้านความรู้ ทักษะ และมูลเหตุจูงใจ อีกทั้งเป็นวิธีการที่ทำให้ชุมชนเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอดความรู้ ความคิดเห็น ข้อเท็จจริง ประสบการณ์ ข้อมูลต่างๆ ระหว่างประชาชนกับนักพัฒนาหรือบุคคลภายนอก และระหว่างประชาชนในชุมชนหรือนอกชุมชนด้วยกันเอง เพื่อให้เกิดความรู้และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันจะนำไปสู่ความมีคุณภาพที่ดี ดังนั้นการให้การศึกษาเป็นการใช้การศึกษาแก่ประชาชนในชุมชน ได้มีโอกาสเรียนรู้และเข้าใจสภาพปัญหาต่างๆ ที่เผชิญอยู่ และชี้ให้เห็นว่าสามารถแก้ไขปัญหาเหล่านั้นได้ด้วยตนเอง โดยการนำเอาศักยภาพที่ตนเองมีอยู่หรือที่ได้รับมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยสรุปก็คือการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการกระตุ้นและส่งเสริมให้คนในชุมชน เรียนรู้และศึกษาร่วมกันในเรื่องข้อเท็จจริงต่างๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจและตระหนักถึงปัญหาความต้องการของชุมชนที่แท้จริง ตลอดจนสามารถค้นหาและกำหนดวิธีการต่างๆ ในการแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลด้วยตนเอง

การให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชน อาจปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่จริง กล่าวคือ นอกจากการให้การศึกษาเผยแพร่วิทยาการหรือเทคโนโลยี (diffusion of innovation) ไปสู่ประชาชนในชุมชน เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้สูงขึ้น ผลการพัฒนาที่เกิดขึ้นจึงมีลักษณะค่อนข้างเป็นรูปธรรม เช่น การส่งเสริมอาชีพ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การทำปุ๋ยชีวภาพ เป็นต้น การให้การศึกษาอย่างมุ่งเน้นไปที่การกระตุ้นให้ประชาชนในชุมชนเกิดความสนใจในการรวมกลุ่ม เพื่ออภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันบนพื้นฐานของข้อเท็จจริง อันจะนำมาซึ่งความเข้าใจและตระหนักถึงสภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ตลอดจนรู้จักการศึกษาค้นคว้าหาวิธีการแก้ไขปัญหาต่างๆ ด้วยตนเอง กระทั่งสามารถตัดสินใจร่วมกันในการกำหนดทิศทางและ

วิธีการแก้ไขปัญหาหนึ่ง ๆ ได้ในที่สุด อย่างไรก็ตาม การให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชน มีวัตถุประสงค์ให้ประชาชนในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี 3 ประการ คือ

1. เพื่อให้เกิดความรู้ที่เพิ่มขึ้นในสิ่งต่างๆ รอบตัว ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ที่จะช่วยให้รู้จักเหตุและผล รู้จักคิด ทนต่อเหตุการณ์ เข้าใจปัญหาสภาพแวดล้อมเพื่อหาแนวทางป้องกันและแก้ไขปัญหาได้

2. เพื่อให้เกิดทักษะและความชัดเจนในชีวิต ที่สามารถกระทำกิจกรรมใดๆ ได้อย่างดี เพราะมีความชำนาญ ชัดเจน ทำให้การปฏิบัติงานถูกต้องรวดเร็ว มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

3. เพื่อให้เกิดทัศนคติหรือความสำนึกดีในการประกอบอาชีพ ต่อการรักษาสุขภาพอนามัย ต่อสังคม เป็นต้น การให้การศึกษาสร้างให้เกิดทัศนคติที่ดีในความขยันหมั่นเพียร รู้จักทำงานกับเพื่อน เห็นผลประโยชน์ของการทำงาน รู้จักหน้าที่ความรับผิดชอบ เป็นพลเมืองที่ดีในระบบประชาธิปไตย

ดังนั้น การให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชนจึงมีเป้าหมายอยู่ที่การพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ให้สามารถคิดและตัดสินใจแก้ปัญหาของชุมชนได้ด้วยตนเอง ลักษณะของการให้การศึกษาจึงเป็นกระบวนการที่ประชาชนผู้เข้ารับการศึกษามีส่วนสำคัญมากที่สุด ซึ่งต้องเรียนรู้ด้วยตนเองไม่มีผู้ใดสามารถเรียนแทนกันได้ แต่ด้วยเหตุที่ผู้เข้ารับการศึกษามีความสามารถในการเรียนรู้ไม่เท่าเทียมกัน จึงควรนำเอาประสบการณ์ของผู้เข้ารับการศึกษในเรื่องที่เข้ารับการศึกษามีผลต่อการเรียนรู้มาก โดยผ่านประสาทสัมผัสในรูปแบบต่างๆ และที่สำคัญต้องคำนึงและยึดถือว่าการเรียนรู้เป็นผลจากวัตถุประสงค์ในปัจจุบันของผู้เข้ารับการศึกษ ความสำเร็จในระดับหนึ่งของผู้เข้ารับการศึกษาคงสนับสนุนให้ผู้เข้ารับการศึกษประสบความสำเร็จในสิ่งที่ทำได้นอกจากนี้ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การศึกษาระดับความสำเร็จ ได้แก่ แรงจูงใจ สมาธิ ปฏิบัติการ การจัดระเบียบ ความเข้าใจ หรือความซื่อซาค

แนวคิดและหลักการการศึกษา

หากพิจารณาสังคมบรรพกาล การศึกษาเกิดขึ้นได้จากการเรียนรู้ตามธรรมชาติ จากการใช้ชีวิตร่วมกันในครอบครัว หรือมีชีวิตท่ามกลางวงศาคณาญาติ ชีวิตการทำงาน ชีวิตการเงิน ชีวิตในพิธีการ หรือชีวิตในงานฉลองต่างๆ การศึกษาจึงเกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยสถาบันทางการศึกษาแต่อย่างใด แต่ในสมัยปัจจุบันนี้ เมื่อสถาบันทางการศึกษาได้รับภาระหน้าที่จากสถาบันอื่นๆ สังคมและเกิดการเปลี่ยนแปลงทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างกว้างขวางทางการศึกษาจึงเป็นสิ่งจำเป็น ทั้งนี้เพื่อช่วยให้ระบบการศึกษาในสถาบันทางการศึกษามีประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมาย และเพื่อช่วยให้มนุษย์สามารถปรับตัวกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ตลอดจนสามารถคงไว้และถ่ายทอดมรดกทางสังคมไปสู่ชนรุ่นหลัง จึงทำให้มนุษย์สามารถมีชีวิตรอดอยู่ได้เพราะความรู้ที่มีการถ่ายทอดกันมา หรืออีกนัยหนึ่งเพราะการศึกษานั้นเอง

“การศึกษา” ได้มีนักปราชญ์และผู้รู้ให้ความหมายไว้มากมายหลายทัศนะด้วยกัน กล่าวคือ จาก Dictionary of Education ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ 4 นัย ดังนี้

1. การศึกษา หมายถึง กระบวนการเบ็ดเสร็จที่บุคคลนำมาพัฒนาความสามารถ ทัศนคติและพฤติกรรมต่างๆ ที่มีคุณค่าอันเป็นที่พึงปรารถนาในสังคมที่บุคคลนั้นอาศัยอยู่

2. การศึกษา หมายถึง กระบวนการทางสังคมซึ่งเลือกสรรและควบคุมสิ่งแวดล้อม ให้บุคคลได้รับความสามารถและพัฒนาตนเองอย่างดีที่สุด ตามที่สังคมปรารถนา

3. การศึกษา หมายถึง วิชาต่างๆ ที่สถาบันอุดมศึกษาเปิดสอน เพื่อเตรียมผู้ไป ประกอบอาชีพครู ซึ่งส่วนมากเกี่ยวข้องโดยตรงกับจิตวิทยาการศึกษา ปรัชญาและประวัติศาสตร์ การศึกษา หลักสูตรวิธีการสอนเฉพาะ และวิธีสอนทั่วไป หลักการศึกษา การบริหารการศึกษา การนิเทศการศึกษา และวิชาอื่นๆ ที่รวมเรียกว่าศึกษาศาสตร์หรือวิชาครู

4. ศิลปะการถ่ายทอดความรู้จากอดีต ซึ่งจัดไว้อย่างมีระเบียบให้แก่บุคคลแต่ละรุ่น

เพลโต (Plato) ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาว่า การศึกษานั้น คือ กระบวนการตลอดชีวิต การศึกษาจะต้องเป็นพลังอย่างหนึ่งที่จะส่งเสริมการสร้างสังคมที่ดี และเชื่อว่าหากประชาชนได้รับการแนะนำที่ดี เขาจะสามารถพึ่งตนเองได้ และมีความพร้อมที่จะแก้ไขปรับปรุง คุณภาพชีวิต และการศึกษาไม่ควรจะให้ความสำคัญแต่เฉพาะด้านความจำหรือวิชาการ การศึกษาที่ถูกต้องนั้น ควรเป็นการศึกษาที่จะให้บุคคลออกไปสร้างสรรค์สังคม²⁷

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) กล่าวว่า การศึกษา คือ ความเจริญงอกงาม (education is growth) เป็นการมองในแง่ที่ได้รับ โดยมุ่งให้เจริญงอกงาม 4 ทาง คือ ทางกาย ทางอารมณ์ ทางสังคม และทางสติปัญญา แต่ถ้าพัฒนาไปในทางลบ สังคมไม่ยอมรับก็ไม่ถือว่าเป็นการศึกษา

การศึกษา คือชีวิต (education is life) จอห์น ดิวอี้ มองการศึกษาแง่นี้ในด้านการปรับตัว โดยเชื่อว่าบุคคลจะมีชีวิตอยู่ได้นั้นก็อาศัยความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ โดยการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เสมอ ในการปรับตัวนั้นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมให้มีคุณภาพดีกว่าเดิม

การศึกษา คือ การเสริมสร้างประสบการณ์แก่บุคคล ความหมายนี้เป็นการมอง การศึกษาในแง่ประสบการณ์ว่า บุคคลจะเพิ่มพูนประสบการณ์ให้แก่ตนเอง เพื่อปรับตัวให้เข้ากับ สิ่งแวดล้อมได้ดีนั้นจะต้องเกิดจากการปะทะกับสิ่งแวดล้อมที่ดี ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็บบิตามารดาหรือ ครอบครัว โรงเรียน ชุมชน ก็ควรจัดประสบการณ์ทุกๆ ด้านไปในแนวทางที่พึงปรารถนา เพื่อให้สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างราบรื่น

อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาคน ให้มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี ขึ้นทั้งในด้านความรู้ ความชำนาญ และความประพฤติ คนที่มีการศึกษาจึงเป็นคนที่ได้รับการ

²⁷ อุนดา นพคุณ. การศึกษาหอกระบบโรงเรียน. (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523)

ฝึกฝนอบรมให้มีความรู้ในสิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่ตัวเองและสังคม มีความชำนาญในการหาเลี้ยงชีพและทำตัวเป็นคนดีมีศีลธรรม จึงจะเห็นได้ว่าการศึกษเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับชีวิต เพื่อช่วยยกระดับของตนเองและสังคมให้สูงขึ้น เพราะการศึกษาเป็นการรวมพลังแห่งอารยธรรมและเป็นเครื่องวัดระดับของชีวิตร่วมกัน อีกทั้งยังจะช่วยสร้างสรรค์การบริการใหม่ๆ แก่มนุษย โดยสรุป การศึกษามีความสำคัญทั้งต่อผู้ได้รับการศึกษา ต่อชุมชน/สังคม และต่อประเทศชาติ

หากพิจารณาจากประเภทของการศึกษาซึ่งแยกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. การศึกษาในระบบโรงเรียน (formal education) เป็นการจักระบบการศึกษาที่มีโครงสร้างเป็นลำดับขั้น แบ่งระดับการเรียนตามอายุของนักเรียนตั้งแต่โรงเรียนประถมไปจนถึงมหาวิทยาลัย และนอกจากจะมีการเรียนการสอนด้านวิชาการทั่วไปแล้ว ยังรวมถึงโปรแกรมฝึกและสถาบันชำนาญเฉพาะด้านสำหรับการฝึกฝนด้านเทคนิคและวิชาชีพแบบเต็มเวลาด้วย นัยหนึ่งเป็นการเข้าเรียนตามหลักสูตรของรัฐ หรือที่รัฐรับรองเมื่อเรียนสำเร็จแล้วมีการให้ใบรับรองใบประกาศนียบัตร และปริญญาบัตร โดยมีการวัดและประเมินผู้ที่อยู่ในสถาบันอย่างเป็นระบบ

2. การศึกษานอกระบบโรงเรียน (non-formal education) กิจกรรมหรือสถาบันใดๆ ที่โครงการต่างๆ ในสังคมจัดขึ้น โดยมีเจตนาและวัตถุประสงค์ที่จะให้การเรียนรู้แก่ประชาชนที่สามารถจะกำหนดตัวได้ ผู้รับการศึกษาเองและผู้ให้การศึกษาต่างก็มีวัตถุประสงค์เชิงการศึกษา กิจกรรมดังกล่าวอาจจัดให้กับประชาชนทุกเพศทุกวัย ทุกชุมชน และทุกระดับการศึกษา เพื่อให้บุคคลดังกล่าวมีความรู้ ทักษะ และทัศนคติและค่านิยมที่ดี กิจกรรมทางการศึกษาที่เรียกว่าเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียน จะต้องจัดขึ้นในระยะเวลายืดหยุ่น ปรียัด และสนองความต้องการ ความสนใจของผู้เรียนและปัญหาของชุมชน

3. การศึกษาแบบธรรมดาสัย (informal education) หมายถึงการเรียนรู้ของมนุษย์แบบที่เป็นธรรมชาติที่สุด หรืออาจเรียกว่าเป็นการเรียนรู้แบบสัญชาตญาณ เป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิตที่แท้จริง ซึ่งจากกระบวนการนี้ทำให้แต่ละคนได้รับและสะสมทัศนคติ ค่านิยม ทักษะและความรู้จากประสบการณ์ประจำวันที่เกิดขึ้นเป็นกิจวัตร รวมทั้งกิจกรรมและทรัพยากรในสภาพแวดล้อมของเขาเหล่านั้นอันส่งผลด้านการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นครอบครัวและเพื่อนบ้าน การทำงานและการเล่นห้องสมุดและสื่อมวลชน เป็นต้น

จากการศึกษาหรือการเรียนรู้ทั้ง 3 ประเภท ดังกล่าวข้างต้น อาจจะมีส่วนซ้อนกัน ส่วนที่เกี่ยวเนื่องอยู่มาก จะมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน และเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะการศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาแบบธรรมดาสัยซึ่งมีความคล้ายคลึงกัน แต่หากพิจารณาอาจจะความแตกต่างกันบ้างอย่างน้อยใน 2 ด้าน คือ 1) ด้านวัตถุประสงค์ การศึกษานอกระบบโรงเรียนในการจัดโครงการหรือกิจกรรมทางการศึกษา มีวัตถุประสงค์หลักที่จะยอมรับว่าเป็นกิจกรรมที่ให้การศึกษเฉพาะเรื่องนั้นๆ อาทิ การจัดหลักสูตรฝึกอบรมอาชีพ หลักสูตรการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน ส่วนการศึกษาแบบธรรมดาสัย วัตถุประสงค์หลักของ

กิจกรรมไม่ใช่เพื่อการศึกษาโดยตรง อาทิ การสนทนากันในหมู่เพื่อนฝูง แต่ในการสนทนาได้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบธรรมชาติวิสัยขึ้น อาจได้รับความรู้ใหม่ๆ ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมไปด้วย 2) ด้านประชากรที่เป็นเป้าหมาย การศึกษานอกระบบโรงเรียน กลุ่มเป้าหมายหรือประชากรที่จะเป็นผู้เข้ารับการศึกษาเฉพาะกลุ่ม เช่น จะจัดกิจกรรมเพื่อกลุ่มสตรี กลุ่มเกษตรกร กลุ่มเยาวชน เป็นต้น แต่สำหรับการศึกษาแบบธรรมชาติวิสัยแล้ว กลุ่มเป้าหมายอาจจะกว้างขวาง ไม่มีการกำหนดกลุ่ม ไม่มีการกำหนดวัย เพศ หรือระดับความรู้พื้นฐาน

อย่างไรก็ตาม การศึกษาทั้ง 3 ประเภท มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน 3 ลักษณะ คือ 1) การศึกษานอกระบบโรงเรียนอย่างสมบูรณ์ อาทิ โครงการกลุ่มสนใจ โครงการฝึกอบรมระยะสั้น 2) การศึกษานอกระบบโรงเรียนแบบมีระบบแบบแผน ได้แก่ การจัดการศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญต่างๆ ซึ่งย่อหลักสูตรระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา โดยมีวัตถุประสงค์หลักของการจัดการศึกษาแบบนี้ก็เพื่อการขจัดการไม่รู้หนังสือ หรือการเทียบความรู้ ซึ่งอาจจะกระทำได้ในรูปแบบของการเรียนทางวิทยุ ไปรษณีย์ การเรียนในโรงเรียนกวดวิชา โรงเรียนการศึกษาผู้ใหญ่ เป็นต้น 3) การศึกษานอกระบบโรงเรียนแบบไม่มีเป้าหมายประชากรชัดเจน เป็นการศึกษาที่ให้แก่ประชาชนทั้งหลายทั่วไปหรือมวลชน อาทิ การปาฐกถา หนังสือ วารสาร สิ่งพิมพ์ต่างๆ และแหล่งเผยแพร่ความรู้ต่างๆ เช่น ห้องสมุดประชาชน ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งลักษณะของความสัมพันธ์ของระบบการศึกษาทั้งหมดนี้ ล้วนแล้วเพื่อมุ่งสู่เป้าหมายของการพัฒนาประชาชนให้ศักยภาพในการจัดการตนเอง ชุมชน/สังคม และประเทศชาติ นั่นก็คือเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนนั่นเอง

สำหรับของหลักการให้การศึกษา ซึ่งนับเป็นปัจจัยหรือเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในการพัฒนามนุษย์และสังคมให้เจริญก้าวหน้า การศึกษาจะทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพในการจัดการศึกษาเป็นสำคัญ เพื่อไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนที่สามารถบูรณาการธรรมชาติแวดล้อมและเศรษฐกิจ รวมทั้งการทำกิจกรรมของมนุษย์ให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ เพื่อให้เกิดภาวะที่ยั่งยืนทั้งในทางเศรษฐกิจและในทางสภาพแวดล้อม²⁸ หลักการให้การศึกษาเพื่อฝึกอบรมหรือพัฒนาประชาชนในชุมชนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการตอบสนองต่อปัญหาในชีวิตจริง และเป็นแกนกลางในการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้น การจัดการศึกษาให้มีความหมายและคุณค่าเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในโลกยุคข้อมูลข่าวสารนั้น จะต้องจัดอย่างสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและเทคโนโลยี การจัดการศึกษาดังกล่าวจึงต้องคำนึงถึงหลักในการจัด 10 ประการ คือ²⁹

²⁸พระธรรมปิฎก. การพัฒนาที่ยั่งยืน. (กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2540) น. 55-57.

²⁹ชนภณ สมหวัง. การศึกษากับการพัฒนาที่ยั่งยืน. (วารสารศรีปทุม ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2542) น. 23-28.

1. การศึกษาเพื่อสังคมทั้งหมด (education for all) การศึกษาจะต้องเป็นเครื่องมือส่งเสริมการเรียนรู้ของคนทุกคนในสังคมอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต การจัดการศึกษาดังกล่าวนี้อาจเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อสังคมทั้งหมดเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาด้วย (all for education) ทั้งโรงเรียน ครอบครัว ชุมชน วัด กองทัพ หน่วยงานราชการทุกกระทรวง รัฐวิสาหกิจ ภาคธุรกิจและเอกชน องค์กรเอกชนและสาธารณประโยชน์ ศิลปะ การแสดง การกีฬา สื่อและสื่อสารมวลชน รวมทั้งส่วนอื่นๆ ของสังคม เมื่อทุกส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาดังกล่าวก็จะทำให้สังคมได้กลายเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (learning society) หรือสังคมแห่งการศึกษาที่ทุกคนสามารถก่อให้เกิดการเรียนรู้ได้ทุกวัย ทุกขณะ ทุกสถานที่ไปโดยปริยาย นอกจากทุกส่วนของสังคมจะเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการศึกษาแล้ว ทุกส่วนของสังคมยังจะต้องเป็นผู้ควบคุมการดำเนินการศึกษาและเป็นผู้ประเมินผลการศึกษาอีกด้วย

2. การศึกษาเพื่อสร้างสังคมแห่งปัญญาและการเรียนรู้ (learning society) เมื่อสังคมเข้าสู่ยุคข้อมูลข่าวสาร ที่อาศัยสื่ออินเทอร์เน็ตเชื่อมโยงโลกเข้าด้วยกันอย่างไร้พรมแดน การศึกษาและการเรียนรู้ในยุคใหม่จะไม่จำกัดอยู่แต่เฉพาะในห้องเรียนเท่านั้น การศึกษาสามารถศึกษาโดยผ่านทางสื่ออินเทอร์เน็ตต่างๆ ทั้งในรูปแบบของคอมพิวเตอร์ ดาวเทียมและสื่อเทคโนโลยีอื่นๆ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการเรียนรู้และแสวงหาข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่ทุกคนสามารถเรียนรู้ได้จากทุกที่ในทุกเมื่อ พลานุภาพของเทคโนโลยีที่ทันสมัยจึงมีส่วนสำคัญต่อการสร้างชีวิตแห่งการเรียนรู้และสังคมแห่งการเรียนรู้ ที่ทุกคนสามารถเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ เหล่านี้ได้อย่างทั่วถึง การเรียนรู้ในยุคนี้จึงสามารถเกิดในบุคคลทุก ๆ คน และในทุกกระบวนการของกิจกรรมของมนุษย์ด้วย มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาตัวบุคคล ครอบครัว และการผนึกกำลังกันเป็นชุมชน เพื่อให้สามารถเพิ่มศักยภาพการเรียนรู้ของบุคคลครอบครัว และชุมชน รวมทั้งส่งเสริมบุคคลให้มีความเข้าใจและทักษะเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อศึกษาและพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตอีกด้วย อย่างไรก็ตาม การที่สังคมจะเป็นสังคมแห่งการศึกษาดังกล่าวนี้นั้น บุคคลแต่ละคนจะต้องเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ (learning person) และสังคมจะต้องสร้างวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ (learning culture) ด้วย กล่าวคือ ในส่วนบุคคลนั้น จะต้องพัฒนาจิตใจให้เป็นผู้ใฝ่เรียนรู้สิ่งต่างๆ อยู่เสมอคิดอะไรเป็นเหตุเป็นผล ไม่เชื่อง่าย ไม่มั่งมาย ชอบค้นคว้า เป็นต้น และในส่วนสังคมทุกส่วนก็จะต้องส่งเสริมและสร้างบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ขึ้นมา

3. การศึกษาเพื่อสร้างความสุขให้เกิดขึ้นกับคนทุก ๆ คนและในสังคมทุกระดับ การศึกษาจะต้องถือเป็นหน้าที่ที่จะทำให้คนมีความสุข การศึกษาจึงต้องฝึกฝนพัฒนาบุคคลให้รู้จักแก้ปัญหาดับทุกข์และทำตนให้เป็นสุขให้ได้ แล้วต่อจากนั้นจึงแสวงหาความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นๆ ไป พร้อมทั้งแผ่ขยายความสุขแก่ผู้อื่นในวงกว้างออกไป การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงต้องถือเอาความสุขเป็นเป้าหมายของการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคลแต่ละคนให้มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองให้มีความสุขหรือสร้างความสุขให้ได้ เมื่อบุคคลมีความสุขแล้ว ก็จะสามารถสร้างสรรค์สังคมให้มีสันติสุขต่อไปได้

4. การจัดการศึกษาเพื่อความสมดุลหรือเพื่อสร้างดุลยภาพ การจัดการศึกษาที่จะก่อให้เกิดความยั่งยืนได้นั้น จะต้องสามารถสร้างความสมดุลหรือดุลยภาพให้เกิดขึ้นให้ได้ เพื่อให้ทุกหน่วยได้มาประสานสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างกลมกลืนเป็นองค์รวมอันเดียวกัน โดยผ่านกระบวนการบูรณาการ (integration) คือ การทำให้หน่วยย่อยๆ ทั้งหลาย ที่สัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกันเข้ามารวมทำหน้าที่ประสานกลมกลืนเป็นองค์รวมหนึ่งเดียวที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในตัว

การจัดการศึกษาจะต้องสร้างความสมดุลหรือความพอดีให้เกิดขึ้นในทุกๆ หน่วยของการศึกษาและสังคม กล่าวคือจะต้องสร้างความสมดุลระหว่างภาคเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่ทันสมัยกับคุณค่าแบบไทย รวมทั้งภูมิปัญญาสากลกับภูมิปัญญาไทย อันเป็นการเชื่อมโยงคุณค่าความเป็นไทยกับความเป็นสากล เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้กับประชาคมโลกและธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะเราต้องอาศัยอยู่ในโลกกับเพื่อนมนุษย์ชาติ ในขณะที่เดียวกันเราก็ต้องมีเอกลักษณ์ของตนเองอย่างชัดเจนและมีภูมิปัญญาที่จะให้กับเพื่อนมนุษย์ชาติ จะต้องสร้างความสมดุลระหว่างการเรียนรู้กับการปฏิบัติโดยไม่แยกจากกัน เพื่อให้การปฏิบัติเป็นการเรียนรู้และเพื่อให้การเรียนรู้นำไปสู่การปฏิบัติ จะต้องสร้างความสมดุลระหว่างความสามารถในการดำรงตนในฐานะปัจเจกชนกับความสามารถในการทำงานเป็นหมู่คณะ จะต้องสร้างความสมดุลระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบที่จะต้องไปด้วยกัน เป็นต้น

การจัดการศึกษาบนพื้นฐานแห่งดุลยภาพหรือความสมดุลดังกล่าวมา จึงเป็นการเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์กันขององค์ประกอบต่างๆ ให้ดำเนินไปด้วยดีอันเป็นการช่วยเสริมสร้างความเจริญทางด้านวัตถุและความเจริญทางด้านจิตใจให้กับสังคมไทยและสังคมโลกไปในเวลาเดียวกัน

5. การจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต และความต้องการของบุคคล ชุมชน และสังคม การจัดการศึกษาจะต้องส่งเสริมการจัดการศึกษาให้ชุมชน โดยการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับจุดเด่นของชุมชนในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยให้เกิดการพัฒนาทักษะความชำนาญของแรงงานฝีมือทำให้เกิดความภาคภูมิใจและรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ นอกจากนี้ยังจะช่วยลดปัญหาการอพยพย้ายถิ่นเข้าสู่กรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ๆ ลงได้ ช่วยให้เกิดการจ้างงานในท้องถิ่นนั้น อันนำมาซึ่งการกระจายโอกาสทางเศรษฐกิจและความเจริญ อันจะส่งผลให้ครอบครัวและชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็ง การจัดการศึกษาดังกล่าวนี้นี้ จึงต้องกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นให้ประชาชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น องค์การวิชาชีพและเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษา

6. การศึกษาเพื่อสร้างเสรีภาพ หรืออิสรภาพ การศึกษาที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้นั้น จะต้องให้อิสรภาพแก่ผู้เรียน ผู้จัดการเรียนการสอนในทุกๆ ระดับ ทั้งในระดับผู้เรียน การจัดการศึกษาจะต้องยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางในกระบวนการจัดการศึกษาให้กว้างขวางมีความเป็นอิสระและมีเสรีภาพทางวิชาการในระดับโรงเรียนและชุมชนทุกหน่วยของชุมชนและสังคม

ควรจะได้มีอิสรภาพในการจัดการศึกษา เช่น การศึกษาในครอบครัวหรือการศึกษาที่บ้าน (home school) โดยมีพ่อแม่เป็นครู การจัดโรงเรียนที่ผู้ปกครองเข้ามามีส่วนร่วม การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนและครอบครัว การสร้างศูนย์การเรียนรู้ในชุมชนเป็นต้น โดยรัฐเปิดโอกาสและสนับสนุนการจัดการศึกษาให้ครอบครัวและชุมชนที่มีศักยภาพและความพร้อมสามารถที่จะดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตลอดชีวิตได้

7. การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความสามารถหรือศักยภาพของบุคคล เป็นแนวคิดในการจัดการศึกษาใหม่เพื่อเป้าหมายเสริมสร้างพลังความสามารถของแต่ละบุคคลที่มีอยู่ในตนเองให้เจริญเติบโตอย่างเต็มขีดความสามารถและนำศักยภาพนี้มาพัฒนาตนและสังคมได้อย่างเหมาะสมกับความสามารถของตน การพัฒนาศักยภาพของบุคคลดังกล่าวนี้ สามารถพัฒนาได้โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้การสอนและการประเมินตามสภาพเป็นจริง โดยครูจะแสดงบทบาทในฐานะเป็นผู้เอื้ออำนวยกระตุ้นการเรียนรู้ (facilitator) เพื่อให้แต่ละคนได้พัฒนาศักยภาพของตนอย่างเต็มที่จนกลายเป็นคนเก่ง คนดีและมีความสุข หรือเป็นการพัฒนาบุคคลที่จะให้มีศักยภาพให้ครบถ้วนทั้ง 4 ด้าน คือ 1) การพัฒนากาย (physical growth) หรือความเจริญงอกงามทางด้านร่างกาย เพื่อให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี และจะต้องพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายอย่างถูกต้องดีงาม 2) การพัฒนาศีล (social growth) หรือความเจริญงอกงามทางสังคม การไม่เบียดเบียน ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นแก่สังคมและการประพฤติที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น แก่สังคม การมีระเบียบวินัย การอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดีและการประกอบอาชีพสุจริตด้วยความขยันหมั่นเพียร 3) การพัฒนาจิต (spiritual or emotional growth) หรือความเจริญงอกงามทางอารมณ์ การฝึกฝนอบรม เสริมสร้างจิตใจให้พร้อมด้วยคุณสมบัติทั้ง 3 คือ ด้านคุณภาพจิต สร้างเสริมจิตใจให้ดีงาม มีคุณธรรมต่างๆ ด้านสมรรถภาพจิต สร้างเสริมความสามารถของจิต เช่น ความมีสติดี ความมีวิริยะ ความมีขันติ มีสมาธิ จิตใจแน่วแน่ มีสัจจะความจริงใจ เป็นต้น และด้านสุขภาพจิต สร้างเสริมจิตให้มีสุขภาพดี มีจิตใจที่เป็นสุข สดชื่นร่าเริง เบิกบาน ปลอดโปร่งสงบผ่องใส ไม่คับข้องขุ่นมัว ไม่หม่นหมอง หดหู่หรือโศกเศร้า เป็นต้น 4) การพัฒนาปัญญา (Intellectual growth) หรือความเจริญงอกงามทางปัญญา การพัฒนาความรู้ความเข้าใจในศิลปวิทยาการต่างๆ การรับรู้เรียนรู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่บิดเบือนหรือเอนเอียงด้วยอคติ การคิดวินิจฉัยสิ่งต่างๆ ด้วยการใช้ปัญญาอย่างบริสุทธิ์ใจรวมทั้งความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง รู้วิธีแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ความสำเร็จ เพื่อพัฒนาตน ชีวิตและสังคมให้เจริญดีงามยิ่งๆ ขึ้นไป รวมทั้งการมีปัญญารู้เท่าทันโลกและชีวิต เข้าถึงความจริงแท้ จนทำให้จิตใจเป็นอิสระ หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์

8. การศึกษาเพื่อสร้างสรรค์ความเป็นไทย การจัดการศึกษาจำต้องคำนึงถึงวิถีชีวิตแห่งความเป็นไทยและภูมิปัญญาของประเทศที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของประเทศ เพื่อสืบต่อคุณค่าดั้งเดิมไว้ในขณะเดียวกันก็เป็นสิ่งที่สามารถจะอวดกับชาวต่างชาติด้วยความภาคภูมิใจได้ และเป็นสิ่งที่จะมีส่วนต่อการสร้างสรรค์อารยธรรมของโลกได้อย่างยั่งยืน ดังนั้น การจัดการศึกษา

จะต้องคำนึงถึงการสร้างสรรค์ความเป็นตัวตนให้ปรากฏชัด คือ การสร้างสรรค์ความเป็นไทย
นั่นเอง ถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว ความเป็นไทยก็จะถูกกลืนโดยอารยธรรมสายอื่นๆ

9. การศึกษาเพื่อความเป็นสากล เป็นการจัดการเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมและ
ความเป็นไปของโลกนี้ให้มากขึ้นทั้งในด้านภาษา วิทยาการต่างๆ ขนบธรรมเนียมประเพณีของ
ชาวต่างชาติไปจนถึงสิ่งต่างๆ ที่เป็นปัญหาร่วมของมนุษยชาติ เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหา
ความไม่เท่าเทียมกันในสิทธิมนุษยชน ปัญหาสงครามและการใช้กำลังเข้าแก้ปัญหาต่อกัน เป็นต้น
การจัดการเรียนการสอนจึงควรเป็นการเตรียมความพร้อมให้กับนักเรียนให้มีความเป็นสากล
สามารถเรียนรู้ได้เท่าเทียมกับนานาชาติ จนมีความสามารถในการ “รู้เขา รู้เรา” สามารถติดต่อ
สัมพันธ์และเข้าใจเพื่อนร่วมโลกได้ดีและการเรียนรู้ความเป็นสากลยังจำเป็นต่อการเป็นพลเมือง
โลกที่ดีอีกด้วย

นอกจากนี้แล้ว ยังเป็นหน้าที่ของการศึกษาที่จะต้องศึกษาถึงความเป็น “สากล” ที่
แท้จริงว่า อะไรคือสิ่งที่เป็นสากลหรือเป็นความจริงแท้ทั่วไป ไม่ใช่เป็นเพียงสิ่งที่ชาวโลกส่วนมาก
ยอมรับเท่านั้น เมื่อเข้าถึงความจริงดังกล่าวนี้ได้แล้ว ก็เท่ากับว่าได้เข้าถึงความเป็นสากลที่แท้จริง

10. การศึกษาเพื่อสันติภาพ เป็นการจัดการศึกษาเพื่อ “ความสงบใจ” อันหมายถึง
สภาพจิตใจที่เป็นอิสระจากความคิดหรืออารมณ์ที่กระสับกระส่ายอึดอัดรำคาญ อันเนื่องมาจาก
รากเหง้าแห่งความขัดแย้ง 3 ประการ คือ ความปรารถนาในวัตถุและสิ่งปรนเปรอ (ราคะ)
ความโกรธและความเกลียด (โทสะ) และความหลงหรือความเขลา (โมหะ) สันติภาพภายในจะเป็น
ปัจจัยให้เกิดสันติภาพภายนอก ดังนั้น สันติภาพจึงก่อให้เกิดความสุขทั้งภายในและความสุขใน
ภายนอก คือ ความสงบสุขแห่งจิตใจและความสงบสุขของสังคม

การให้การศึกษาก็ต้องปลูกฝังจิตสำนึกในการให้ การฝึกให้เด็กเกิดมีความสุขจากการ
ให้และก่อให้เกิดเมตตาธรรม คือ ความปรารถนาที่จะให้คนอื่นมีความสุข แผ่ขยายความสุขของ
ตนออกไปแก่คนรอบข้างและช่วยบรรเทาความขัดแย้งแก่งแย่งชิงดีกัน ความเปลี่ยนแปลง
ดังกล่าวนี้จะต้องเริ่มที่ใจ และใจที่จะทำการเปลี่ยนแปลงนี้ได้สำเร็จ ก็คือ จิตใจที่เข้าถึงความสงบ
อิสรภาพและความสุขภายในที่เป็นอิสระด้วยความหลุดพ้นจากความใฝ่ทะยานหาสิ่งเสพบำเรอสุข
ความใฝ่แสวงอำนาจ และบรรดาวิธีที่ก่อให้เกิดความแก่งแย่งและแบ่งแยกทั้งหลาย

นอกจากนี้ สำหรับในงานพัฒนาชุมชนอาจยึดหลักการให้การศึกษาดังนี้

1. มนุษย์มีศักยภาพและศักดิ์ศรี บุคคลทุกคนมีพลังและศักยภาพซ่อนเร้นอยู่ มีพลัง
ของการเป็นผู้นำ ความนึกคิดและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ถ้าหากพลังที่ซ่อนเร้นเหล่านี้ได้รับการ
พัฒนา ได้รับการส่งเสริมจะเกิดประโยชน์แก่ทั้งตัวบุคคลและสังคมบุคคลโดยทั่วไป ที่ไม่ผิดปกติมี
ความสามารถในการเรียนรู้การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและทัศนคติ มีความสามารถที่จะใคร่ครวญ
ตัดสินปัญหาต่างๆ และมีความสามารถที่จะพัฒนาตนเองและสังคมได้

2. บุคคลมีความสามารถที่จะช่วยเหลือตนเอง (self help) การให้การศึกษาก็ต้อง
ให้บุคคลเป็นอิสระ เป็นผู้ที่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ รู้จักคิด รู้จักพึ่งตนเองเพื่อที่จะดำรงชีวิต

อยู่ต่อไปในสังคมได้ ด้วยเหตุนี้การจัดโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ ผู้รับสามารถที่จะเรียนรู้ และเกิดประสบการณ์ที่จะพึ่งตนเองได้

3. ความต้องการที่แท้จริง (felt needs) การศึกษาต้องยึดเอาความต้องการที่แท้จริงของประชาชนเป็นหลักใหญ่ของการดำเนินงานเป็นสิ่งที่เอื้อประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของเรา ซึ่งเหตุที่จะส่งผลต่อถึงความร่วมมือของประชาชน

4. ความคิดริเริ่ม ความรู้หรือโครงการต่างๆ เป็นสิ่งที่ประชาชนได้คิดสร้างขึ้นมาจากปัญหาที่เกิดขึ้นจากการลงทุนด้วยกำลังความคิดแรงงาน และความสามารถของตนเอง สิ่งที่เกิดขึ้นจากความคิดริเริ่มของเขาเอง เขาย่อมรู้สึกหวงแหน ทะนุถนอม ภาคภูมิใจ

5. ใช้ทรัพยากรในชุมชน (community resources) งานการศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นงานที่จะต้องพยายามใช้ทรัพยากรของชาวบ้าน หรือทรัพยากรในชุมชนนั้นให้มากที่สุด โดยพยายามดัดแปลงแก้ไข และใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในทางที่ประหยัดและมีประสิทธิภาพมากที่สุด

6. วิธีการที่มีพื้นฐานของหลักประชาธิปไตย (democratic process) หมายความว่าในการดำเนินงานนั้น ให้ยึดหลักประชาธิปไตย เจ้าหน้าที่จะให้การศึกษาแก่บุคคลภายในชุมชนทุกคน ไม่คำนึงถึงความแตกต่างในเรื่องฐานะ เพศ หรือวัย ทุกคนในชุมชนจะต้องมีสิทธิเสียงเท่าเทียมกัน การตัดสินใจของชุมชนในเรื่องใดจะต้องเป็นการตัดสินใจของคนส่วนมาก สิ่งที่เกิดเป็นโครงการ ควรเป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากเบื้องล่างหรือตัวประชาชนในระดับหมู่บ้าน

7. ความเป็นธรรมในการศึกษา ความเป็นธรรมในการศึกษาเกิดจากความเชื่อในสิทธิมนุษยชนในด้านการศึกษา 2 ประการ คือ สิทธิที่จะได้รับการศึกษา (right to education) และสิทธิที่จะได้รับความเสมอภาคในโอกาส เนื่องมาจากการศึกษา (right to the equality of opportunity through education) มนุษย์ทุกเพศ ทุกวัย ทุกฐานะมีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะรับการศึกษา

8. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์สภาพแวดล้อมและสังคม การศึกษาจะต้องคำนึงถึงมนุษย์และสังคม ถ้าขาดการคำนึงถึงข้อนี้แล้ว การศึกษาอาจจะถูกใช้เป็นเครื่องมือที่จะครอบงำกดขี่มนุษย์ได้ เพราะการศึกษาที่จัดให้ผู้เรียนไม่ได้เกี่ยวข้องกับหรือสัมพันธ์กับชีวิตของผู้เรียนเลย

โดยสรุป แนวคิดและหลักการศึกษานี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในงานพัฒนาชุมชนได้ เนื่องจากกระบวนการให้การศึกษาเป็นกระบวนการสำคัญกระบวนการหนึ่ง ซึ่งนำไปสู่เป้าหมายของงานพัฒนาชุมชน โดยนำแนวคิดเหล่านี้เข้ามาใช้ในกระบวนการให้การศึกษา เช่น รูปแบบหรือวิธีการให้ความรู้ นั้น จะไม่มีผู้ให้หรือผู้รับ ไม่มีผู้รู้ดีกว่ากับผู้ไม่รู้ แต่จะเป็นการให้ในลักษณะแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันความรู้ต่างๆ นั้นจะต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นความรู้ที่จะเอื้อประโยชน์ให้คนในชุมชนเข้าใจตนเอง และสภาพแวดล้อม เรียนรู้และเข้าใจบทบาทของตนเองตามสภาพแวดล้อมและเกิดความคิด

สร้างสรรค์หรือแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง หรือโดยคนในชุมชนเอง ซึ่งสามารถนำไปสู่เป้าหมายของงานพัฒนาชุมชน คือให้เขาสามารถพึ่งตนเองหรือกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงได้ด้วยตนเอง

การให้การศึกษากับการพัฒนาชุมชน

การให้การศึกษาในงานพัฒนาชุมชนถือได้ว่าเป็นกุญแจสำคัญสู่การพัฒนาอย่างแท้จริง ประชาชนในชุมชนคือหน่วยสำคัญที่จะทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อมุ่งสู่การเปลี่ยนวิถีชีวิตด้วยตนเอง เลิกรอบบุคคลภายนอกเข้ามากำหนดและเปลี่ยนแปลงให้ การพิจารณาด้วยตนเองและการพึ่งตนเองต้องมาก่อน การให้ความรู้แก่ชุมชนเพื่อให้เขาได้เข้าใจถึงสาเหตุแห่งปัญหา สามารถควบคุมค้นหา และกำหนดวิธีการแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง ซึ่งการที่รวมเอาวิธีการศึกษาและข้อมูลทางวิชาการไว้ด้วยกันนี้ จึงเป็นวิธีการพึ่งพาตนเองในการพัฒนานั้นเอง ด้วยเหตุที่กลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มประชาชนในชุมชน มีลักษณะเป็นผู้ใหญ่จะอยู่ในวัยที่มีอายุเฉลี่ย 25-35 ปี การให้การศึกษาจึงเป็นการศึกษาผู้ใหญ่ (adult education) ซึ่งเป็นกระบวนการที่มนุษย์ได้พยายามปรับปรุงตนเอง โดยวิธีการเพิ่มทักษะ ความรู้ และประสบการณ์ เพื่อพยายามให้เกิดการเปลี่ยนแปงวิถีชีวิตและมุ่งตอบสนองความต้องการ ความสนใจในการเรียนรู้ของบุคคลและกลุ่มให้สามารถแก้ไขปัญหาต่อไปได้³⁰

การศึกษาผู้ใหญ่เป็นส่วนหนึ่งของวิธีการพึ่งพาตนเองในการพัฒนา ซึ่งมีแนวความคิดที่ว่า 1) การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และการเมือง 2) ต้องเปลี่ยนแปลงทัศนคติแบบดั้งเดิมบางอย่าง และสร้างทัศนคติในเรื่องความอยากมีอยากเป็น รวมทั้งพัฒนาความมั่นใจ ให้เกิดขึ้นระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง 3) ต้องสร้างความร่วมมือร่วมใจในชุมชน โดยการพัฒนาผู้นำและ 4) ข่าวสารต่าง ๆ ต้องมีการถ่ายทอดไปมาหาสู่กันได้ทั้งสองทาง คือระหว่างชุมชน และผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก จากแนวคิดดังกล่าว การให้การศึกษาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ ความสามารถและเข้าใจลักษณะธรรมชาติการเรียนรู้ของคน โดยเฉพาะการเรียนรู้ของผู้ใหญ่เป็นอย่างดี เป็นต้นว่า การที่กำหนดว่าจะใช้หลักสูตรอะไรหรือวิธีการสอนหรือฝึกอบรมอย่างไรจึงจะก่อให้เกิดการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ที่ดีที่สุด ทั้งในด้านความรู้ ทักษะ ทัศนคติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียนรู้เรื่องผู้ใหญ่

³⁰Houle. Cyril Q. **The education of adult education Learders.** Handbook of Aducation in the United States. Edited by Malcolm S Knowles. (Chicago. Adult Edult Assocociation of the U.S.A. Printed in the United States of America. 1960) p. 3.

ซึ่งจากการศึกษาของ โรเจอร์ (Roger) เกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ ได้กล่าวไว้ ดังนี้ คือ³¹

1. เราไม่สามารถจะสอนผู้อื่นได้โดยตรง เราสามารถเพียงแต่ช่วยอำนวยความสะดวก (facilitate) ให้เขาเรียนรู้ ทั้งนี้เพราะว่าบุคคลทุกคนจะอยู่ในโลกแห่งประสบการณ์ของตน เขาจะมีปฏิสัมพันธ์ต่อปรากฏการณ์ต่างๆ ตามที่เขาแต่ละคนประสบและรับรู้อยู่

2. บุคคลจะเรียนรู้ได้ในสิ่งที่เขารับรู้และคิดว่า สิ่งนั้นๆ จะมีส่วนช่วยส่งเสริมหรือช่วยให้เขาสามารถรักษาโครงสร้างภายในของตนเองได้ (organization of self)

3. บุคคลจะต่อต้านหรือปฏิเสธประสบการณ์ที่เขาคิดว่าเป็นประสบการณ์ที่จะต้องให้เขาเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภายในของตนเอง

4. ถ้าหากบุคคลอยู่ในสิ่งแวดล้อมหรือสถานการณ์ที่เขาคิดว่าขัดขวางโครงสร้างภายในตัวของเขา บุคคลผู้นั้นจะยิ่งยืนหยัดไม่ยอมยืดหยุ่นปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อม แต่ถ้าเขารู้สึกว่าเขาอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยไม่มีสิ่งใดมาทำให้เขาตั้งเครียด เขาจะปรับตัวเองให้เข้ากับประสบการณ์ได้

5. ประสบการณ์ทางการศึกษาที่จะมีประสิทธิภาพที่สุดในการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ จะต้องเป็นประสบการณ์ที่ไม่ขัดขวางผู้เรียน และเป็นประสบการณ์ที่ผู้เรียนสามารถจำแนกวิเคราะห์องค์ประกอบของสถานการณ์ที่เขากำลังประสบและรับรู้อยู่

นอกจากนี้ จากการสรุปของโครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย เกี่ยวกับหลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ที่สำคัญ ดังนี้³²

1. การเรียนรู้คือการเปลี่ยนแปลง การเรียนรู้เกิดขึ้นต่อเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในลักษณะถาวร ซึ่งอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ ความสนใจ ค่านิยม ทัศนคติ เป็นต้น

2. วิธีการบางอย่างก่อให้เกิดประสิทธิผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านใดด้านหนึ่งมากกว่าวิธีการอื่น เช่น การบรรยายหรือการให้อ่านบทความ ส่งผลกระทบบ้านการเปลี่ยนแปลงทัศนคติน้อยกว่าการให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้ดำเนินการเพื่อหาข้อสรุปด้วยตนเอง โดยวิธีการแบบบทบาทสมมติ และกรณีศึกษา เป็นต้น

3. การเปลี่ยนแปลงจะไม่เกิดขึ้นหากผู้เข้าร่วมอบรมไม่มีความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงหรืออีกนัยหนึ่งคือ ไม่มีแรงจูงใจที่จะเรียนรู้ อาทิ หากผู้เข้าร่วมอบรมไม่ตระหนักถึงปัญหาที่จะแก้ไขเขาก็จะไม่มีความตั้งใจที่จะเปลี่ยนแปลง ดังนี้เพื่อให้เกิดการคิดที่จะเปลี่ยนแปลง จำเป็นอย่าง

³¹ สมบูรณ์ ศาลยาชีวิน. จิตวิทยาเพื่อการศึกษาผู้ใหญ่. (เชียงใหม่: ลานนาพิมพ์, 2526) น. 123-125.

³² โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย. หลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่. เอกสารประกอบการฝึกอบรมหลักสูตรการฝึกอบรมเพื่อเป็นนักฝึกอบรม. (อัสสัมชัญ)

ยั้งที่ต้องรู้บางสิ่งบางอย่างเพิ่มเติมที่จะสามารถ กระทำบางสิ่งบางอย่างได้โดยที่ผู้เข้าร่วมอบรมไม่เคยทำมาก่อน และประยุกต์ใช้ทักษะในสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

4. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่เป็นลักษณะพึ่งตนเอง ผู้ใหญ่อยากมีส่วนร่วมในกิจกรรมเรียนรู้ และต้องการมีความอิสระในการเรียนรู้มากกว่าพึ่งพิงผู้อื่น และเป็นที่เชื่อว่าผลสรุปจากการเรียนรู้ด้วยตนเองจะก่อให้เกิดผลเป็นอย่างมาก เมื่อเปรียบเทียบกับ การรับรู้ด้านแนวคิด ทฤษฎี อย่างไรก็ตาม การสร้างบรรยากาศ ความไว้วางใจซึ่งกันและกันที่จะทำให้มีความมั่นใจในบทบาทของตนเอง นับเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นเบื้องต้นของการเรียนรู้ด้วยตนเอง

5. การรับรู้ด้านประสาทสัมผัสของผู้ใหญ่จะช้าลงเมื่อมีอายุมากขึ้น อย่างไรก็ตามแม้ผู้ใหญ่ตัดสินใจช้าลงและมีลักษณะความเป็นอนุรักษ์นิยม แต่ผู้ใหญ่ก็มีการตัดสินใจที่รอบคอบและมีประสิทธิภาพมากขึ้น

6. อารมณ์เป็นสิ่งสำคัญที่ก่อให้เกิดความพร้อมในการเรียนรู้ บรรยากาศที่ไม่สร้างสรรค์ อาทิ ความโกรธ ความกังวล เป็นสิ่งที่ไม่เอื้ออำนวยในการเรียนรู้ ในทางตรงกันข้าม การเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพจำเป็นต้องมีสิ่งที่ก่อให้เกิดความรู้สึกปลอดภัย และสร้างแรงจูงใจ

7. การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นได้เต็มที่ หากเริ่มต้นตามระดับพื้นฐาน ประสบการณ์ที่มีอยู่เดิมแล้วค่อยเข้าสู่เนื้อหาที่เป็นนามธรรม ทั้งนี้การเรียนรู้จะต้องปรับให้เหมาะสมกับความสามารถการเรียนรู้ของผู้เข้ารับการศึกษาหรือผู้เข้าร่วมอบรม

8. การเรียนรู้ที่ดีต้องมีจุดมุ่งหมาย กล่าวคือ การเรียนรู้นั้นต้องมีประโยชน์ มีวัตถุประสงค์ชัดเจน และมีการติดตามสนับสนุนการนำไปปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ

9. ความสำเร็จในช่วงแรกของการเรียน จะช่วยสร้างความมั่นใจในการเรียนรู้ และนำไปประยุกต์ใช้ต่อไป

10. การสื่อสารในกระบวนการเรียนรู้ ผู้เข้ารับการศึกษาหรือผู้เข้าร่วมอบรมจะให้ความสนใจรับรู้ข้อมูลในส่วนที่ตรงกับทัศนคติของตนเอง และจะช่วยให้ความเชื่อถือในข้อมูลจากบุคคลที่ไว้วางใจหรือรู้สึกว่าคุณคนนั้นเป็นคนที่มีความรับผิดชอบ

11. ในกระบวนการเรียนรู้ ผู้เข้าร่วมอบรมควรมีโอกาสสอบถามข้อสงสัย และมีส่วนร่วมในการอภิปรายเพื่อความเข้าใจในเรื่องนั้นๆ

12. การเรียนรู้ เป็นกระบวนการของความร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความร่วมมือจะช่วยเสริมสร้างการเรียนรู้ และมีส่วนสนับสนุนให้ผู้เข้ารับการศึกษาหรือผู้เข้าร่วมอบรมได้ร่วมกำหนดเป้าหมายวางแผนทำงานร่วมเป็นทีมในการแก้ปัญหาต่างๆ

13. ให้ความสำคัญการเรียนรู้ ไม่ใช่การสอน นั่นคือ ผู้ดำเนินการควรให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ และวิธีการเรียนรู้ควรเป็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน มากกว่าการเรียนรู้จากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งในลักษณะการสื่อสารทางเดียว

14. ผู้ใหญ่มักมีความคาดหวังที่จะมีส่วนร่วมในการกำหนดหรือเลือกเนื้อหา และวิธีการในการเรียนรู้ของตนเอง

15. การเรียนรู้ต้องการเวลาสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูล หากมีการให้ข้อมูลมากเกินไป จะมีผลต่อการเรียนรู้ ฉะนั้นการเรียนรู้ไม่ควรมียุทธศาสตร์และเนื้อหามากเกินไปเนื่องจากผู้ใหญ่อต้องการเวลาบางส่วนในการปรับตัวด้านความสนใจและติดตามการเรียนรู้

ในการให้การศึกษานองานพัฒนาชุมชนนั้น การทำความเข้าใจในทฤษฎีการเรียนรู้ผู้ใหญ่ย่อมจะมีความสำคัญและมีประโยชน์ต่อนักพัฒนาชุมชนผู้ให้การศึกษาหรือวิทยากรอย่างมาก เพราะ ทำให้มีความรู้ และมีความเข้าใจว่าการเรียนรู้นั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ได้เข้าใจหลักปฏิบัติหรือปฏิบัติตัวในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ตนเองเข้าใจ และนิยมที่จะปฏิบัติ อีกทั้งสามารถตัดสินใจเลือกกิจกรรมและวิธีการเรียนการสอนได้อย่างเหมาะสม และที่สำคัญก็คือ ทฤษฎีการเรียนรู้จะช่วยให้สามารถคาดการณ์ได้ว่าทำอะไรจึงจะปฏิบัติการณ์ได้สมกับวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ ควรจะใช้วิธีการสอนแบบใดจึงจะได้ผลดีที่สุดหรือเกิดข้อผิดพลาดน้อยที่สุด ซึ่งทั้งหมดนี้เพื่อนำไปสู่เป้าหมายให้ประชาชนในชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่พึงปรารถนาในด้านความรู้ ทักษะ และทักษะ โดยให้การศึกษาได้มีโอกาสเรียนรู้และเข้าใจสภาพปัญหาต่างๆ ที่ประสบอยู่ และสามารถนำเอาความรู้ที่ได้ไปปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นด้วยตนเอง โดยสรุปวัตถุประสงค์ในการให้การศึกษามุมชนที่จะพัฒนาให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี มีดังนี้

1. เพื่อให้เกิดความรู้เพิ่มขึ้นการศึกษาหรือความรู้ที่ให้แก่ชุมชน ไม่ใช่เพียงแต่การสอนให้ชุมชนรู้หนังสือก็ถือว่าเพียงพอ แต่ต้องให้ชุมชนมีความรู้เพิ่มขึ้นในสิ่งต่างๆ รอบตัวในด้านการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ ความรู้ที่ชุมชนได้รับไปนั้นจะช่วยให้เขาเกิดความเจริญงอกงามขึ้น เป็นบุคคลที่รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักคิด ทนต่อเหตุการณ์ เข้าใจปัญหาและสภาพแวดล้อมของตน และเพื่อว่าชุมชนจะได้มีความรู้หาแนวทางที่จะแก้ไขปัญหาของชุมชนต่อไป

ประชาชนหรือชาวบ้านนั้น ไม่ใช่เป็นคนโง่ ฉะนั้นเขาเสมอไป มีอยู่หลายกรณีที่เขาต้องการจะช่วยเหลือตนเอง แก้ไขปัญหาของเขา แต่ที่เขาขาดความรู้ ขาดประสบการณ์ไม่ทราบข้อเท็จจริง ไม่ทราบแหล่งที่เขาอาจจะไปขอความช่วยเหลือได้ การศึกษาชุมชนจึงมุ่งหมายที่จะให้ประชาชนได้รับความรู้ ได้ทราบถึงสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของเขา เพื่อว่าจะได้เป็นเครื่องมือของชุมชนในการพัฒนาชุมชนและประเทศชาติ

2. เพื่อให้เกิดทักษะหรือความชัดเจนในชีวิต การเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เกิดทักษะหรือความชัดเจนในชีวิต หมายถึง ความสามารถในการกระทำกิจกรรมใดๆ ได้อย่างดี เพราะมีความชำนาญ ความชัดเจน คนเราถ้ามีความรู้อย่างเดียว แต่ไม่มีความสามารถปฏิบัติงานได้โดยถูกต้อง รวดเร็ว ประหยัดเวลาแล้ว ก็จะไม่ไ้ผลเท่าที่ควร และในบางครั้งกลับทำให้เกิดความเสียหายขึ้นได้ ความสามารถที่จะทำกิจกรรมใดๆ ได้อย่างดีนั้น หมายถึงทั้งการประกอบอาชีพ และการดำเนินชีวิตประจำวัน ได้แก่ การรักษาสุขภาพของครอบครัว การวางแผนครอบครัวตามความเหมาะสม การเลี้ยงเด็กอย่างดี การดูแลผู้ป่วย การรู้จักซื้อและใช้จ่ายอย่างรอบคอบในด้าน

การประกอบอาชีพ เราก็หมายถึงทักษะหรือความสามารถในการเพาะปลูก รู้จักใช้เครื่องผ่อนแรง
วิธีใช้ปุ๋ย เป็นต้น

3. เพื่อให้เกิดทัศนคติที่ดีหรือความนึกคิดที่ดีวัตถุประสงค์ในการศึกษา เพื่อให้
เกิดทัศนคติที่ดีนั้นนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมที่ทำได้ยากที่สุด เพราะเท่าที่ทราบกัน
อยู่มีหลายคนที่มีความรู้ ได้รับการศึกษาอย่างดีแต่มีความรู้สึกนึกคิดและทัศนคติในทางที่ไม่ดี
เป็นบุคคลที่เห็นแก่ตัวไม่มีความสำนึกและรู้สึกรับผิดชอบต่อผู้อื่น หรือสังคมส่วนรวม ทัศนคติที่ดี
นี้ หมายถึง ทัศนคติในการทำงานประกอบอาชีพ ทัศนคติต่อการรักษาสุขภาพอนามัย ทัศนคติต่อ
สังคม เป็นต้น ในเรื่องการสร้างทัศนคติที่ดีในการทำงานเป็นเรื่องหนึ่ง que การศึกษาจะต้องสร้างให้มี
ทัศนคติที่ดี ตั้งแต่เด็กและอย่างต่อเนื่องให้เกิดความขยันหมั่นเพียร รู้จักทำงานกับเพื่อน เห็น
ประโยชน์ของการทำงาน หรือในเรื่องการสร้างทัศนคติที่ดีในการเป็นพลเมืองในระบอบ
ประชาธิปไตย เป็นต้น

สำหรับประเทศที่กำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนานั้น การสร้างทัศนคติให้ประชาชนเกิด
ความรู้สึกว่าตนจะต้องมีส่วนสร้างสังคมนั้นว่ามีความสำคัญยิ่ง ถ้าจะดำเนินการพัฒนาประเทศให้
บรรลุเป้าหมายมีทัศนคติหลายอย่างที่เกี่วข้องในการสร้างสังคม อาทิ ทัศนคติของประชาชนใน
ฐานะผู้ผลิต ผู้บริโภค ผู้ประกอบการ ทัศนคติของประชาชนในเรื่องการมีส่วนร่วมในการพัฒนา
การจัดการตนเองหรือการพึ่งตนเอง ทัศนคติการรับผิดชอบต่อสังคม

องค์ประกอบของการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชน

ในการดำเนินการให้การศึกษาแก่ชุมชนเพื่อพัฒนานั้น หากพิจารณาตามหลักการ
ของสื่อสาร (communication) จะมีองค์ประกอบที่เกี่วข้องเพื่อให้การดำเนินงานไปสู่ล่งด้วยดี
ดังนี้

1. ผู้ให้การศึกษา (sender) อาจแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ ผู้ให้การศึกษาชุมชนโดย
อาศัยสื่อมวลชน ได้แก่ นักพัฒนาหรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่วข้องกับการพัฒนาชุมชน เช่น นักวิชาการ
พัฒนาชุมชน นักวิชาการการเกษตร เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เป็นต้น และนักพัฒนาเป็น
ผู้ดำเนินการให้การศึกษา มีขอบเขตการทำงานค่อนข้างกว้างขวาง สามารถเข้าถึงประชาชน
โดยตรงหรือผ่านกลุ่มผู้นำของหมู่บ้านก็ได้ ซึ่งบุคคลเหล่านี้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ และ
ดำเนินการให้เกิดการให้การศึกษาขึ้น โดยมีแนวทางในการดำเนินการดังนี้³³

- 1) ต้องรู้ข้อมูลของผู้ที่เข้ารับการศึกษาเป็นอย่างดี
- 2) ต้องรู้วัตถุประสงค์และเป้าหมายของการให้การศึกษาเป็นอย่างดี
- 3) มีความรู้ในเนื้อหาสาระที่จะให้การศึกษาเป็นอย่างดี

³³สนธยา พลศรี. ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. 2542, น.79.

4) เตรียมความรู้ที่จะให้แก่ผู้ที่เข้ารับการศึกษาก็เพียงพอ และความรู้ต้องเหมาะสมแก่ผู้ที่เข้ารับการศึกษาระยะเวลาที่กำหนดไว้

5) ฝึกฝนให้มีบุคลิกภาพที่ดี ทั้งคำพูด กิริยาท่าทาง และมีมนุษยสัมพันธ์เพื่อสร้างความสนใจและความเลื่อมใสศรัทธาให้แก่ผู้เข้ารับการศึกษ

6) รู้จักเลือกใช้สื่ออย่างเหมาะสม มีเทคนิคและวิธีการสอนหลายรูปแบบ สามารถปรับใช้กับผู้เข้ารับการศึกษได้

7) มีจิตวิทยาในการเรียนการสอนและการติดต่อกับผู้อื่น เป็นผู้เข้าร่วมกิจกรรมช่วยชี้แนะแนวทาง ใช้แรงจูงใจ เพื่อให้ผู้เข้ารับการศึกษามีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ความคิดเห็นต่าง ๆ ในลักษณะของการระดมสมอง การอภิปราย เป็นต้น

2. สิ่งที่จะนำไปให้การศึกษา (message) คือ ข้อมูลหรือปัญหาของหมู่บ้านและแนวทางในการแก้ไขปัญหานั้น ๆ (เช่น แผนงาน) โดยมุ่งให้ชุมชนได้รับรู้ เข้าใจ และตระหนักในปัญหาของตนเอง ตลอดจนสามารถพิจารณาหาทางแก้ไขปัญหานั้น ๆ ด้วยตนเองได้ นอกจากนี้ อาจเป็นเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานพัฒนาชุมชน เช่น กระบวนการพัฒนาชุมชน การพัฒนากลุ่มหรือองค์กรประชาชน ภาวะผู้นำในงานพัฒนาชุมชน การพึ่งตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืน วิสาหกิจชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

3. เทคนิควิธีการให้การศึกษา (channel) มีอยู่มากมายหลายรูปแบบตั้งแต่การให้การศึกษาโดยมุ่งคนเป็นจำนวนมาก การให้การศึกษาโดยใช้กลุ่มคน และการให้การศึกษาเป็นรายบุคคล หรือใช้เทคนิควิธีการให้การศึกษาแบบต่าง ๆ เช่น การพบปะพูดคุย การประชุม จนกระทั่งถึงการสัมมนา การฝึกอบรม และการใช้สื่อต่าง ๆ เป็นต้น

4. ตัวผู้รับการศึกษา (receiver) เป็นกลุ่มบุคคลเป้าหมายของการให้การศึกษา ส่วนใหญ่จะเป็นประชาชนในชุมชนนั้น ๆ ซึ่งมีอยู่มากมายหลายประเภท และแต่ละประเภทก็มีขีดความสามารถในการรับไม่เท่าเทียมกัน ขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม สติปัญญาและทัศนคติ โดยปกติพวกที่มีความรู้ความสามารถและมีทำที่ที่ดีต่อการพัฒนา จะเป็นผู้นำของชุมชนหรือผู้นำองค์กรต่าง ๆ ซึ่งกลุ่มเป้าหมายของการให้การศึกษาควรมีลักษณะ ดังนี้³⁴

- 1) เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตรที่จะศึกษาไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง
- 2) เป็นผู้ที่มีความสนใจในเรื่องที่จะศึกษา
- 3) เป็นผู้ที่มีเวลาเพียงพอที่จะเข้ารับการศึกษานจบหลักสูตร
- 4) เป็นผู้ที่สามารถนำผลการศึกษาไปใช้ประโยชน์ได้
- 5) เป็นผู้ที่มีความเป็นผู้นำหรือมีลักษณะของผู้นำสามารถนำไปใช้ดำเนินการในกลุ่มหรือ องค์กรของตนเองได้

³⁴สนธยา พลศรี. ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. 2542, น. 79.

รูปแบบของการให้การศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน

ได้มีนักวิชาการได้กล่าวถึงรูปแบบของการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนา ที่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่มไว้หลากหลาย มาลี พฤษภ์พงศาวิลี³⁵ มองว่า การให้การศึกษาที่มีจุดมุ่งหมายในการพัฒนาชุมชน จะเริ่มที่กระบวนการสร้างเสริมการเรียนรู้ให้เกิดในบุคคลและกลุ่มซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาในด้านอื่นๆ ได้จำแนกวิธีการจัดการเรียนรู้ในระดับบุคคลและกลุ่ม กล่าวคือ

1. ในระดับบุคคล จะใช้วิธีการส่งเสริมการศึกษาขั้นพื้นฐาน การส่งเสริมข้อมูลเพื่อขยายการรับรู้ประกอบการตัดสินใจ การส่งเสริมการพัฒนาตนเอง เพื่อเตรียมความพร้อมในการเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา การพัฒนาด้านจิตใจตามแนวทางพุทธศาสนา การพัฒนาอาชีพ เป็นต้น ได้เสนอกระบวนการทางปัญญาในการพัฒนาและเสริมสร้างการเรียนรู้ในแต่ละบุคคล โดยมีเทคนิคดังนี้³⁶

1.1 ฝึกสังเกต สังเกตสิ่งที่เราเห็นหรือสิ่งแวดล้อม หรือในการทำงาน การฝึกสังเกตจะทำให้เกิดปัญญามาก โลกทัศน์และวิธีคิด สติ-สมาธิ จะเข้าไปมีผลต่อการสังเกตและสิ่งที่สังเกต

1.2 ฝึกบันทึก เมื่อสังเกตอะไรแล้วฝึกบันทึกโดยจะวาดรูปหรือบันทึกข้อความ ถ่ายภาพ ถ่ายวีดีโอ ละเอียตมากขึ้นตามวัยและตามสถานการณ์ การบันทึกเป็นการพัฒนาปัญญา

1.3 ฝึกนำเสนอต่อที่ประชุมกลุ่ม เมื่อมีการทำงานกลุ่ม เราไปเรียนรู้อะไรมาบันทึกอะไรมา จะนำเสนอให้ผู้อื่นรู้เรื่องได้อย่างไร

1.4 ฝึกการฟัง ถ้ารู้จักฟังคนอื่นจะทำให้ฉลาดยิ่งขึ้น ที่เรียกว่าพหูสูต บางคนไม่ได้ยินคนอื่นพูด เพราะหมกมุ่นอยู่ในความคิดของตนเอง หรือมีความฝงใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งจนเรื่องอื่นเข้ามาไม่ได้ ฉันทะ สติ สมาธิ จะช่วยให้ฟังได้ดีขึ้น

1.5 ฝึกปุจฉา-วิสัชนา เมื่อมีการนำเสนอและฟังแล้วฝึกปุจฉา-วิสัชนา หรือ ถาม-ตอบ ซึ่งเป็นการฝึกใช้เหตุผล วิเคราะห์ สังเคราะห์ ทำให้เกิดความแจ่มแจ้งในเรื่องนั้นๆ

1.6 ฝึกตั้งสมมติฐานและตั้งคำถาม เวลาเรียนรู้อะไรไปแล้ว เราต้องสามารถตั้งคำถามได้ว่า สิ่งนี้คืออะไร สิ่งนั้นเกิดจากอะไร อะไรมีประโยชน์ ทำอย่างไรจึงจะสำเร็จประโยชน์อันนั้น และมีการฝึกการตั้งคำถามถ้ากลุ่มช่วยกันคิดคำถามที่มีคุณค่าและมีความสำคัญ ก็อยากจะได้คำตอบ

³⁵มาลี พฤษภ์พงศาวิลี. รายงานการวิจัยประกอบการร่าง พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ... ประเด็นองค์การพัฒนาเอกชนกับการศึกษา. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541) น. 99-125.

³⁶ประเวศ วะสี. "กระบวนการทางปัญญาในการพัฒนา" **สาขปฏิบัติรูป 2**. (สิงหาคม 2542) น. 42-43.

1.7 ผีการค้นหาคำตอบ เมื่อมีคำถามแล้วก็ควรไปค้นหาคำตอบจากหนังสือ จากตำรา จากอินเทอร์เน็ต หรือไปคุยกับคนเฒ่าคนแก่ แล้วแต่ธรรมชาติของคำถาม การค้นหาคำตอบต่อคำถามที่สำคัญ จะสนุกทำให้ได้ความรู้มาก ต่างจากการท่องหนังสือโดยไม่มีคำถาม บางคำถามเมื่อค้นหาคำตอบทุกวิถีทางจนหมดแล้วไม่พบ แต่คำถามยังอยู่และมีความสำคัญต้องหาคำตอบต่อไปด้วยการวิจัย

1.8 การวิจัย การวิจัยเพื่อหาคำตอบเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ทุกระดับ การวิจัยจะทำให้ค้นพบความรู้ใหม่ ซึ่งจะทำให้เกิดความภูมิใจ สนุก และมีประโยชน์มาก

1.9 เชื่อมโยงบูรณาการ ให้เห็นความเป็นทั้งหมดและเห็นตัวเองธรรมชาติของสรรพสิ่งล้วนเชื่อมโยง เมื่อเรียนรู้อะไรมาอย่าให้ความรู้ที่แยกเป็นส่วนๆ แต่ควรที่จะเชื่อมโยงเป็นบูรณาการให้เห็นความเป็นทั้งหมดในการบูรณาการความรู้ที่เรียนรู้มาให้ความรู้ที่เห็นความเป็นทั้งหมดและเห็นตัวเองนี้จะนำไปสู่อิสรภาพและความสุข ไร้หลุดพ้นจากความบีบคั้นของความไม่รู้

1.10 ผีการเขียนเรียบเรียงทางวิชาการ ถึงกระบวนการเรียนรู้และความรู้ใหม่ที่ได้อมา การเรียบเรียงทางวิชาการเป็นการเรียบเรียงความคิดให้ประเด็นขึ้น ทำให้ค้นคว้าหาหลักฐานที่มาจากอ้างอิงของความรู้ให้ถี่ถ้วนแม่นยำขึ้น การเรียบเรียงทางวิชาการจึงเป็นการพัฒนาปัญญาของตนเองอย่างสำคัญ และเป็นประโยชน์ในการเรียนรู้ของผู้อื่นในวงกว้างออกไป

2. ในระดับกลุ่ม จะใช้กลุ่มเป็นกลไกของการทำงานในระดับชุมชนและเป็นกลไกในการให้การศึกษาในหลายเนื้อหา เช่น ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยวิธีการทำงานร่วมกัน กระบวนการจะเริ่มจากการสรุปสภาพปัญหาหรือความต้องการที่ดำรงอยู่ จากนั้นจะวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหาและจึงแสวงหาแนวทางแก้ไขหรือสนองความต้องการ เทคนิค วิธีการที่ใช้ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ในระดับกลุ่ม ได้แก่ การประชุมทั่วไป อภิปรายกลุ่ม การสาธิต การแสดง นิทรรศการ ตลอดจนการทัศนศึกษาด้วยเมื่อได้มีการเสนอความคิดใหม่แก่กลุ่ม สมาชิกก็จะมี การสอบถามปัญหาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และมีการสนับสนุนให้นำไปปฏิบัติ

การให้การศึกษาแก่ชุมชนนักพัฒนาชุมชนจะต้องรู้ในวิธีการต่างๆ เพื่อเข้าหาชุมชน และทำงานรวมกันกับเขา ตลอดจนกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความสนใจและได้เรียนรู้ในประสบการณ์ที่นำไปแก้ไขปัญหาดังๆโดยทั่วไปแบ่งวิธีการศึกษาแก่ชุมชนเป็น 3 ประเภท ดังนี้³⁷

1. การให้การศึกษาโดยมุ่งคนเป็นจำนวนมาก ได้แก่ การสอนผ่านทางวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ จดหมายเวียน แผ่นโปสเตอร์ เป็นต้น ซึ่งเหมาะแก่การจะทำให้ประชาชนเกิดความตระหนัก (awareness) ว่ามีสิ่งใดอยู่และเกิดความสนใจในความคิดและสิ่งใหม่ๆ

³⁷นรินทร์ จงวุฒิเวศย์ และพูนศิริ วัจนะภูมิ “ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท” เอกสารการสอนชุดวิชาคหกรรมศาสตร์กับการพัฒนาชุมชน หน่วยที่ 1-7. (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2534) น. 29-30.

2. การให้การศึกษโดยใช้กลุ่มคน ได้แก่ การประชุมทั่วไป การอภิปรายกลุ่ม การสาธิตผล การปฏิบัติงาน การจัดนิทรรศการ การทัศนศึกษา เป็นต้น จะทำให้ประชาชนเคลื่อนจากขั้นมีความตระหนัก (awareness) ไปสู่ขั้นเกิดความสนใจ (interes) หรือถึงขั้นลงมือทดลองปฏิบัติ

3. การให้การศึกษเป็นรายบุคคล ได้แก่ การเยี่ยมบ้านและไร่นา การติดต่อเป็นการส่วนตัว ประชาชนสามารถยอมรับแนวความคิดใหม่ๆ เพื่อประโยชน์แห่งความรู้ และการแก้ไขปัญหา

กล่าวได้ว่า ในการดำเนินงานให้การศึกษเพื่อการพัฒนาชุมชน อาจต้องอาศัยเทคนิควิธีการในลักษณะของการเผยแพร่หรือโฆษณา มุ่งให้เกิดการยอมรับจากชุมชน (direct approach) วิธีนี้ประชาชนมีแนวโน้มว่าจะได้รับการพัฒนาศักยภาพทั้งด้านความคิดและการกระทำน้อย เนื่องจากเป็นผู้รับฝ่ายเดียวไม่มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น หรืออาจใช้วิธีการในลักษณะของการกระตุ้นให้รู้จักคิดและหาเหตุผล ตลอดจนแนวทางที่เหมาะสมเองโดยไม่บอกกล่าวตรงๆ (non-direct approach) ซึ่งเป็นวิธีการพัฒนาศักยภาพของประชาชนให้ใช้เป็นการคิดและการปฏิบัติได้ในอนาคต ส่วนการจะใช้รูปแบบไหนนั้นขึ้นอยู่กับเป้าหมายของการให้การศึกษานั้นๆ หรืออาจจะผสมผสานกันเพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายและความต้องการหรือวัตถุประสงค์ของการให้การศึกษ

เทคนิควิธีการให้การศึกษเพื่อการพัฒนาชุมชน

เทคนิควิธีการให้การศึกษเพื่อพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่มเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะจะนำไปสู่การกระบวนการและการพัฒนาในด้านอื่นๆ เทคนิควิธีการเสมือนเครื่องมือที่เสริมสร้างความในการพัฒนาความรู้ ความสามารถ ทักษะ ทัศนคติและพฤติกรรม เทคนิคบางอย่างสามารถก่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างกันเกิดสามัคคี และกลั่นความรู้ให้ออกเป็นแนวทางการดำเนินการที่เหมาะสม ดังนั้น เทคนิควิธีการที่เริ่มตั้งแต่วิธีการรายงานไปสู่กระบวนการที่ต้องใช้ความสามัคคีและการมีส่วนร่วมของหลายฝ่าย เทคนิค กระบวนการดังกล่าวสามารถเสริมสร้างการพัฒนาของบุคคลและกลุ่มได้อย่างเหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น

สำหรับเทคนิควิธีการให้การพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่มนั้น มีหลายเทคนิควิธีสิ่งนี้นักพัฒนาชุมชนจะต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับการเรียนรู้ของประชาชนเพื่อการแก้ไขปัญหาต่างๆ ซึ่งมีหลายวิธีที่จะต้องทำความเข้าใจ ซึ่งจะนำเสนอเทคนิควิธีที่สำคัญบางเทคนิควิธีดังนี้

1. การเยี่ยมบ้านและไร่นา (visitting)

เป็นวิธีการที่นักพัฒนาจะต้องติดต่อกับประชาชนโดยตรง (direct contact) ซึ่งจะเป็นรายบุคคล ครอบครัว หรือเป็นกลุ่ม ในขณะที่ประชาชนกำลังประกอบอาชีพอยู่ที่บ้านหรือไร่นา เพื่อทำความรู้จักคุ้นเคย สังเกตการณ์และอภิปรายปัญหา เป็นการกระตุ้นให้ทราบถึงปัญหาและ

ความต้องการที่แท้จริง การวางแผนการจักเตรียมการสาริตหรือสอนทักษะบางอย่าง การติดตาม และประเมินผลการปฏิบัติงาน การย่วยให้รู้จักคิดและการรวมกลุ่มในการแก้ไขปัญหา

การใช้วิธีนี้นักพัฒนาจะต้องมีวัตถุประสงค์ (objective) ในการสนทนาพูดคุยหรือเยี่ยมเยียน โดยพยายามศึกษาว่าชาวบ้านยกย่องและนับถือใครเป็นผู้นำ ด้วยเหตุผลอย่างไรชาวบ้านสนใจเรื่องใด คณะกรรมการในหมู่บ้าน ตำบล เห็นว่าปัญหาเรื่องใดสำคัญ และมีความคิดเห็นต่อการแก้ปัญหาอย่างไร และจะต้องอธิบายชี้แจงวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของโครงการให้แก่ชาวบ้านทราบด้วย

ในการสนทนากับชาวบ้านโดยตรงนักพัฒนาจะต้องยึดหลักการปฏิบัติ ดังนี้

1. พูดยาด้วยความจริงใจ ใช้ภาษาที่ง่าย ๆ ที่เข้าใจได้ แสดงกริยาจากใจให้เห็นว่าเข้าใจและรักชาวบ้านที่มาปฏิบัติงานเพื่อช่วยเหลืออย่างแท้จริง
2. มีศิลปะในการฟังรู้จักอดทนไม่คัดค้าน ถกเถียงหรือแสดงกิริยาว่าตนเป็นผู้รู้ดีกว่า
3. ต้องแน่ใจเสมอว่าข้อเท็จจริงที่ท่านรู้นั้นถูกต้อง เมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้แล้วจะหาข้อเท็จจริงมาบอกภายหลัง
4. ระหว่างการสนทนาหากมีความคิดใหม่และสำคัญเกิดขึ้น จะต้องทำให้ชาวบ้านเข้าใจว่าเกิดจากเขาหรือกลุ่มเอง
5. การจากไปอย่างเป็นมิตร มีความพึงพอใจที่ได้สนทนากับเขา

ประโยชน์ที่ได้จากการใช้วิธีเยี่ยมบ้านและไร่นา

1. ได้รู้ปัญหาที่แท้จริงของชาวบ้านและของชุมชนจากชาวบ้านด้วยตัวเอง และสามารถเข้าถึงชาวบ้านได้ดี
2. จะก่อให้เกิดความเชื่อมั่นและความเข้าใจซึ่งกันและกัน
3. ได้ทราบผู้นำท้องถิ่นที่สำคัญๆ เพื่อประโยชน์ในการประสานงาน
4. ช่วยกระตุ้นความเข้าใจ การเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ
5. เป็นพื้นฐานการนำวิธีการต่างๆ ไปเสนอแก่ประชาชน

นอกจากนี้การใช้วิธีการเยี่ยมบ้านและไร่นานักพัฒนาจะต้องรู้จักใช้และมีความชำนาญอย่างเพียงพอในการใช้ศิลปะในการพูดคุยสนทนา และการใช้หลักมนุษยสัมพันธ์ หรือการใช้หลักการพัฒนาชุมชน มิฉะนั้นแล้วจะไม่เกิดผลดีแต่อย่างใดทั้งยังต้องใช้เวลามากพอในการที่นักพัฒนาไปศึกษาชุมชนสร้างความเข้าใจ ศรัทธาความเชื่อมั่นให้ปรากฏแก่ประชาชน

2. การศึกษาดูงาน (field trip)

การศึกษาดูงานเป็นการดูผลและการกระทำที่ได้ปรับปรุงแล้วในสถานการณ์จริง ๆ ที่นอกเหนือจากการเรียนรู้ในภาคทฤษฎี ซึ่งเป็นการช่วยขยายแนวความคิด สร้างความสนใจและกระตือรือร้นให้แก่ชาวบ้านเป็นอย่างดี เพราะได้ฟังได้เห็นของจริง และยังได้รับบทเรียนจากผู้ที่อยู่ในสถานการณ์ใกล้เคียงกับตน คือเป็นชาวบ้านเหมือนกัน

บุคคลที่เกี่ยวข้อง

1. ผู้ดำเนินการ เป็นผู้ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานหรือสถานที่ที่ต้องการจะไปศึกษา จะต้องกำหนดวัตถุประสงค์ที่จำกัดและชัดเจน และต้องอธิบายให้ชาวบ้านที่ไปศึกษาดูงานทราบถึงวัตถุประสงค์ รายละเอียดต่างๆที่จำเป็น นอกจากนี้ยังเป็นผู้เตรียมการ ควบคุมการให้การศึกษาดูงานเป็นไปตามแผนหรือวัตถุประสงค์ที่วางไว้

2. ตัวแทนหน่วยงานหรือสถานที่ที่ไปศึกษาดูงาน เป็นผู้คอยประสานงานกับผู้ดำเนินการ เตรียมการสำหรับกิจกรรมหรือเรื่องที่จะศึกษาดูงานว่าจะทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร โดยจะต้องทราบวัตถุประสงค์ของการที่จะศึกษาดูงานนั้นด้วย

3. ชาวบ้านที่จะไปศึกษาดูงาน จะต้องเตรียมคณะบุคคลว่าจะเอาใคร จำนวนกี่คน ทำไมต้องเอาบุคคลเหล่านั้น และจะต้องจัดทีมอย่างไรที่จะให้มีบทบาทที่จะศึกษาเจาะลึกในเรื่องอะไร กับใคร

วิธีดำเนินการ

1. ชั้นเตรียมการ

1.1 เลือกหน่วยงานหรือสถานที่ที่จะไป โดยคำนึงถึงประโยชน์ ความร่วมมือที่ได้รับ และสถานที่ต้องมีเงื่อนไขต่างๆไม่แตกต่างกันมากนัก หากมีความแตกต่างจะไม่สามารถประยุกต์ใช้ได้มากนัก

1.2 ติดต่อขอความร่วมมือจากหน่วยงาน แจ้งวัตถุประสงค์และรายละเอียดต่างๆที่จะไปศึกษาดูงาน

1.3 จัดเตรียมกำหนดการ เส้นทาง ยานพาหนะที่ใช้ในการเดินทาง อุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ อาทิ เครื่องเสียง อาหารเครื่องดื่ม เป็นต้น โดยแจ้งให้ผู้เกี่ยวข้องทราบ

2. ชั้นเดินทาง

2.1 ตรวจสอบรายชื่อ จำนวนผู้ร่วมคณะก่อนออกเดินทาง

2.2 ก่อนจะถึงสถานที่ที่จะศึกษาดูงานแต่ละจุด ควรจะแจ้งให้คณะทราบว่าสถานที่ใด วัตถุประสงค์ในการเข้าชมคืออะไร ใช้เวลานานเท่าใด

3. ชั้นระหว่างศึกษาดูงาน

3.1 ทุกคนจะต้องพยายามศึกษาจากข้อมูล จากการซักถาม พูดคุย จากการสังเกตให้ได้มากที่สุดตามที่ได้เตรียมประเด็นต่างๆเอาไว้

3.2 เมื่อสิ้นสุดการศึกษาดูงานควรจะต้องมีการเขียนรายงาน หรือสรุปผลการศึกษาดูงานร่วมกันว่าแต่ละคนแต่ละทีมได้ยิน ได้เห็นอะไรบ้าง แล้วสรุปว่าได้เรียนรู้อะไร (What is to Learn) จากที่ได้ยิน ได้เห็นมา แล้วเราจะประยุกต์ใช้กับบ้านเราได้อย่างไร (What can be applied) มีเงื่อนไขหรือต้องเปลี่ยนแปลงอะไรบ้างเพื่อความเหมาะสม

3.3 เขียนจดหมายขอบคุณเจ้าของสถานที่หรือหน่วยงานที่ไปศึกษาดูงาน

ข้อดีและข้อจำกัด

1. ช่วยขยายแนวความคิด เพิ่มความเข้าใจได้ดี และถูกต้องตามความเป็นจริง จากการที่ได้เห็นการปฏิบัติจริงมากกว่าที่จะได้รับฟัง

2. เป็นการสร้างความสนใจ และความกระตือรือร้นให้แก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี

3. จะได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันได้มากขึ้น

4. เป็นประโยชน์ในการร่วมมือ ติดต่oprะสานงาน เนื่องในโอกาสต่อไป

ส่วนข้อจำกัด มีดังนี้

1. การศึกษาดูงานนอกสถานที่ จำเป็นต้องใช้งบประมาณมากและใช้เวลาในการดำเนินงานมากด้วย

2. หากขาดความร่วมมือจากบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแล้ว จะทำให้ได้รับประโยชน์ไม่เต็มที่

3. การควบคุมการจัดการศึกษาดูงานให้เป็นไปตามแผนทำได้ยาก

4. การเดินทางไกล ๆ อาจทำให้เหน็ดเหนื่อย ทำให้ไม่สามารถศึกษาในสิ่งต่างๆได้ไม่เต็มที่

5. การเข้าชมหน่วยงานอาจทำให้หน่วยงานนั้นต้องเสียเวลาหรือหยุดปฏิบัติงานตามปกติ

3. การประชุมปฏิบัติการ (workshop)

การประชุมปฏิบัติการเป็นการที่บุคคลตั้งแต่ 10-25 คน มีความสนใจหรือมีปัญหาที่จะต้องร่วมกันแก้ไข ได้มาพบปะปรึกษาหารือ ศึกษาค้นคว้าหรือวิเคราะห์ เพื่อแก้ไขปัญหาทางภาคปฏิบัติ อันเป็นการเรียนรู้เพิ่มพูนความรู้ให้กว้างขวางขึ้น โดยผ่านทางกลุ่มได้มีโอกาสได้ศึกษาปัญหาต่างๆที่เกี่ยวข้องกับตนและได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

ประชุมปฏิบัติการเป็นวิธีการจัดห้องฝึกงานขึ้น เพื่อให้ชาวบ้านได้ฟังคำบรรยาย และเข้าห้องปฏิบัติการตามเรื่องหรือทฤษฎีที่เรียนมา ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้ได้อย่างทันที่ที่ทำให้เข้าใจและจดจำได้มากขึ้น การจัดประชุมปฏิบัติการอาจจะเป็นการรวมบุคคลจากที่ต่างๆที่มีความสนใจในปัญหาเดียวกัน แล้วเชิญวิทยากรที่เชี่ยวชาญมาเป็นผู้ให้การอบรมและดำเนินงาน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ชาวบ้านได้เรียนรู้โดยการทำงาน และสนทนาร่วมกัน โดยอาศัยความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

2. จัดจำนวนสมาชิกของประชุมปฏิบัติการ ซึ่งมักจะเป็น 10 คนขึ้นไป อาจมีมากเป็น 100 คนก็ได้

3. การวางแผนและการดำเนินงานต้องเป็นไปตามความต้องการของสมาชิกโดยส่วนรวม บรรยากาศเป็นกันเอง เพื่อให้มีการเร่งเร้าให้เกิดการเรียนรู้ โดยการสนทนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

4. ประธานแสดงความเป็นกันเอง แนะนำให้สมาชิกทำความรู้จักกันโดยการแนะนำตนเอง และอธิบายถึงประสบการณ์ภูมิหลังของตนเองพอสมควร

5. ดำเนินการประชุมใหญ่สมาชิกทั้งหมด อาจมีการเชิญวิทยากรผู้เชี่ยวชาญ หรือผู้ทรงคุณวุฒิมาบรรยาย

6. จัดประชุมกลุ่มย่อยโดยแต่ละกลุ่มมีประธานและเลขานุการกลุ่ม และมีการพิจารณาแก้ปัญหาหรือกระทำกิจกรรมเฉพาะเรื่องๆไป แล้วให้กลุ่มสรุปผลการประชุมย่อยพร้อมกับข้อเสนอแนะต่อที่ประชุมใหญ่

7. มีการประเมินผลประชุมปฏิบัติการ โดยประธานอาจขอให้สมาชิกกรอกข้อความลงในแบบสอบถามที่ได้เตรียมเอาไว้สำหรับในการวัดผลเพื่อปรับปรุงให้ดีขึ้นต่อไป

ข้อดีและข้อจำกัด

1. เปิดโอกาสให้แต่ละคนมีส่วนร่วมได้มาก กลุ่มได้มีโอกาสกำหนดเป้าหมายและวิธีการตัวเอง และทำให้ไม่เบื่อหน่ายในการเรียนรู้

2. สมาชิกได้เพิ่มพูนความรู้ ความสามารถ จากการได้สังสรรค์

3. ผลของงานจะนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที และก่อให้เกิดกำลังใจในสิ่งอันที่ทำงานให้เจริญก้าวหน้าต่อไป

ส่วนข้อจำกัด มีดังนี้

1. วิทยากรและผู้เข้ารับการเรียนรู้ต้องใช้เวลาแก่งานนี้มาก และใช้เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานจำนวนมาก

2. ต้องใช้อุปกรณ์หรือเครื่องอำนวยความสะดวกพิเศษ และผู้เข้ารับการเรียนรู้ต้องพร้อมที่จะทำงานตามลำพังคนเดียว และแบบร่วมมือกัน

4. การบรรยายเป็นชุดหรือการประชุมหมุมปาฐก (symposium)

เป็นการบรรยายโดยให้ผู้ที่มีความรู้หรือเชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆ ตั้งแต่ 2-6 คน ซึ่งจะบรรยายหรือแสดงความคิดเห็นตามหัวข้อที่ได้กำหนดให้โดยปัญหาใดปัญหาหนึ่งที่ถูกหยิบยกขึ้นมาในแง่มุมต่างๆ โดยผู้บรรยายแต่ละคนในแต่ละด้านไม่ตรงหรือเหมือนกัน เช่น บรรยายเรื่องปัญหาความยากจนของชาวชนบท ผู้บรรยายแต่ละคนก็แสดงทัศนะอาจเป็นปัญหาด้านที่ดิน ปัญหาด้านการตลาด ด้านสุขภาพอนามัย เป็นต้น โดยมีประธานหรือพิธีกรเป็นผู้ดำเนินการอภิปรายและเป็นผู้เชื่อมโยงระหว่างผู้พูดกับผู้ฟัง

วัตถุประสงค์

1. เพื่อเสนอข้อคิดเห็น ข้อเท็จจริง สืบหาปัญหาและเพื่อแนวทางให้ผู้ฟังค้นหาข้อเท็จจริงต่อไป

2. เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ฟังได้ซักถามข้อคิดเห็น ให้ข้อเท็จจริง หลังจากบรรยาย

บุคคลที่เกี่ยวข้อง

1. ประธานหรือพิธีกรเป็นผู้จัดแผนงาน เตรียมการบรรยายร่วมกับผู้เชี่ยวชาญ กล่าวเปิด-ปิด ควบคุมการบรรยายให้ดำเนินไปตามแนวทางและวัตถุประสงค์ที่วางไว้
2. ผู้บรรยาย เป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องที่บรรยาย มีความสามารถในการเสนอเรื่อง สมเหตุสมผลตรงประเด็น รักษาเวลาการบรรยาย ปกติจะไม่เกินครึ่งละ 10-25 นาทีต่อคน
3. ผู้ฟัง ฟังหรืออ่านเอกสาร หนังสือที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะบรรยายไว้ล่วงหน้า หากมีการเปิดโอกาสให้ซักถามหลังจากการบรรยาย ก็สามารถแสดงความคิดเห็นหรือซักถาม เพิ่มเติมได้

วิธีดำเนินการ

1. จัดเตรียมสถานที่ให้ผู้บรรยายอยู่สูงกว่าผู้ฟังพอสมควร และจัดตั้งอุปกรณ์ในการประกอบการบรรยาย เช่น จอ เครื่องฉายข้ามศีรษะ กระดานดำ ไมโครโฟน เป็นต้น เพื่อความสะดวกแก่ผู้ฟังให้มากที่สุด และห้องบรรยายต้องไม่มีเสียงรบกวนมากเกินไป
2. พิธีกรกล่าวเปิดการบรรยาย แนะนำหัวข้อเรื่องที่จะบรรยาย วิธีการดำเนินการ แนะนำวิทยากรแต่ละคนเพื่อให้ผู้ฟังทราบพื้นฐานและภูมิหลังพอสังเขป
3. เริ่มการบรรยาย โดยพิธีกรคอยประสานเชื่อมโยงการบรรยายของผู้เชี่ยวชาญแต่ละท่าน สรุปลงในบางตอน และคอยควบคุมให้การบรรยายดำเนินไปตามหัวข้อเรื่องและวัตถุประสงค์ที่วางไว้
4. เมื่อผู้บรรยายแต่ละคนบรรยายจบ ต้องเปิดโอกาสให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น พิธีกรจะต้องคอยป้อนคำถามให้แก่ผู้เชี่ยวชาญแต่ละท่าน
5. พิธีกรกล่าวสรุป และขอบคุณผู้บรรยาย

ข้อดีและข้อจำกัด

1. ใช้ได้กับผู้เข้ารับการเรียนรู้อายุกลุ่มใหญ่ และผู้ฟังจะสนใจมากกว่าถ้ามีผู้บรรยายคนเดียว
2. ผู้ฟังมีโอกาสได้รับความรู้ ความคิดเห็น และการวิเคราะห์ปัญหาหลายแง่มุมจากผู้เชี่ยวชาญในแต่ละด้าน
3. เป็นการพูดอย่างสั้นๆ เพื่อให้ผู้ฟังเกิดการตื่นเต้น และถูกจุดถูกประเด็นจริงๆ
4. ได้เนื้อหาวิชาตามหัวข้อที่กำหนดครบถ้วน และเพื่อให้เข้าใจครอบคลุมอย่างสมบูรณ์ต่อปัญหานั้นๆ ตามเวลาที่จำกัด

ส่วนข้อจำกัด มีดังนี้

1. เป็นการจำกัดที่เป็นลักษณะพิธีการ เป็นการสื่อสารทางเดียวทำให้ผู้ฟังเบื่อหน่าย
2. วิทยากรและผู้บรรยายต้องมีความรู้ในเนื้อหาวิชาเป็นอย่างดีมิฉะนั้นจะไม่เกิดผลเท่าที่ควร

3. ผู้ฟังไม่ค่อยมีบทบาทมีส่วนร่วม และโอกาสที่จะอภิปรายมีเพียงเล็กน้อยในระหว่างผู้พูดแต่ละคน

5. การสอนงาน (coaching)

เป็นการช่วยให้ชาวบ้านได้มีประสบการณ์ตรงตามความต้องการ โดยการแนะนำให้รู้จักวิธีการปฏิบัติงานที่ถูกต้อง ซึ่งปกติจะเป็นการสอนหรืออบรมในระหว่างการปฏิบัติงาน อาจสอนเป็นรายบุคคลหรือสอนเป็นกลุ่มเล็ก ๆ วิธีการนี้ไม่จำเป็นต้องอาศัยวิทยากรจากที่อื่น แต่ใช้หัวหน้างาน ผู้บริหาร หรือผู้ที่มีประสบการณ์และทักษะในเรื่องที่จะสอนนั้นเป็นอย่างดี

บุคคลที่เกี่ยวข้อง

1. ผู้สอนงาน เป็นผู้ที่มีความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ในการทำงานมากกว่าผู้เข้ารับการเรียนรู้ ผู้สอนงานจะเป็นผู้ช่วยในการวางแผน และควบคุมดูแลให้การสอนงานเป็นไปตามแผนที่วางไว้

2. ผู้ถูกสอนงานหรือผู้เข้ารับการเรียนรู้ อาจมีส่วนร่วมในการวางแผนการเรียนรู้ด้วยก็ได้ และจะเรียนงานจากผู้สอนตามแผนที่วางไว้ ขณะเดียวกันก็ได้รับประสบการณ์อื่นๆ เพิ่มเติมไปพร้อมกันด้วย

วิธีดำเนินการ

1. จัดเตรียมสถานที่ที่เป็นที่ปฏิบัติงานจริงๆ ไม่จำเป็นต้องจัดสถานที่เฉพาะและอาจต้องจัดเตรียมห้องให้เพียงพอกับจำนวนคนและตรงตามวัตถุประสงค์ของการใช้ห้อง

2. จัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ต่างๆที่ใช้ในการสอนงาน เช่น กระดานดำสำหรับเขียนอธิบายงาน เครื่องฉายประกอบการอธิบาย เป็นต้น

3. ให้ผู้สอนงานและผู้รับการเรียนรู้งานทำความเข้าใจในเรื่องความต้องการของแต่ละฝ่ายในระหว่างการสอนงาน

4. จัดแผนหรือจัดลำดับก่อนหลังของการสอน ตามที่ผู้จัดได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ไว้

5. ในระหว่างการสอนงานผู้จัดอาจให้ความช่วยเหลือในด้านการจัดเอกสารพัฒนาเอกสาร จัดกิจกรรมต่างๆให้ด้วย

ข้อดีและข้อจำกัด

1. สามารถเลือกเน้นไปทางใดทางหนึ่งตามความต้องการและความสามารถของแต่ละบุคคลได้

2. ผู้รับการเรียนรู้สามารถติดต่อกันได้นอกเหนือจากอยู่ระหว่างการสอนงานซึ่งเป็นประโยชน์ในด้านการร่วมมือและประสานงาน

3. ผู้เรียนรู้งานได้รับประโยชน์ทั้งประสบการณ์ของผู้รับการเรียนรู้และผู้ให้การเรียนรู้ ขณะเดียวกันผู้สอนก็ได้รู้ถึงสภาพและปัญหาของผู้รับการเรียนรู้ใหม่ๆด้วย

ส่วนข้อจำกัดมีดังนี้

1. การเรียนรู้งานจะมีคุณค่ามากเพียงใดขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้สอนงานเป็นสิ่งสำคัญ
2. เป็นการยากที่จะให้หัวหน้างาน ผู้บริหารหรือผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ สละเวลาจำนวนมากๆ กับการสอนงานเพื่อให้เกิดผลดีได้
3. ในบางกรณีผู้เข้ารับการเรียนรู้เป็นผู้สังเกตงาน หรือผู้เลียนแบบพฤติกรรมของผู้สอนงานไปได้

6. การแสดงบทบาทสมมติ (role playing)

การแสดงบทบาทสมมติเป็นการแสดงบทบาทในสถานการณ์ที่เหมือนจริง เพื่อการแก้ไขปัญหา การพัฒนาการทำงานหรือฝึกฝนการวิเคราะห์และวิจารณ์ความเห็นของผู้อื่น ตลอดจนเสริมสร้างความเข้าใจระหว่างกัน อันนำไปสู่การปรับปรุงด้านมนุษยสัมพันธ์ และการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ

บุคคลที่เกี่ยวข้อง

1. ผู้จัดการแสดง เป็นผู้กำหนดหัวข้อเรื่องและจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ เลือกตัวผู้แสดง และคอยสังเกตการณ์ จัดเตรียมอุปกรณ์ และนำการอภิปราย
2. ผู้แสดง มาจากกลุ่มหรือนอกกลุ่ม แล้วสวมบทบาทตามที่ผู้จัดจัดให้ แสดงตามความคิด ความรู้สึกของตน
3. ผู้ชม ชมอย่างพินิจ พิเคราะห์ ทำความเข้าใจสภาพการณ์ เพื่อประโยชน์การอภิปราย วิเคราะห์
4. ผู้สังเกตการณ์ สังเกตและวิเคราะห์การณ

สถานที่และเวลา

จัดให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่สมมุติขึ้น ให้ผู้ชมมองเห็นอย่างชัดเจน ควรใช้เวลาประมาณ 10-30 นาที

วิธีดำเนินการ

1. เลือกหัวข้อเรื่องหรือสถานการณ์สมมุติ
2. เล่าเรื่องหรือสถานการณ์สมมุติให้ผู้ชมเข้าใจตรงกัน แต่ไม่มีการซักซ้อมบทบาท
3. เลือกผู้แสดงและกลุ่มผู้สังเกตการณ์
4. เมื่อแสดงพอสมควรต้องตัดบท
5. วิเคราะห์การแสดง อภิปรายร่วมกัน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิด และสรุปบทเรียนร่วมกัน

ข้อดีและข้อจำกัด

1. กระตุ้นให้เกิดความสนใจให้แสดงออกซึ่งปัญหาและช่วยกันอภิปราย เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา

2. บรรยายภาคเป็นกันเอง

3. ช่วยให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างกัน

ส่วนข้อจำกัดบางคนไม่ชอบการแสดงออก และบางครั้งผู้แสดงไม่เข้าใจในบทบาททำให้ไม่สามารถแสดงได้ตามกำหนด

7. การสาธิต (demonstration)

เป็นการแสดงให้ผู้เข้ารับการเรียนรู้ได้เห็นการปฏิบัติงานจริง โดยแสดงให้เห็นถึงกระบวนการ หรือขั้นตอนของการปฏิบัติงานภายใต้สภาพแวดล้อมของท้องถิ่น เพื่อให้เห็นผลการปฏิบัติ และยอมรับวิธีการใหม่ๆไปใช้

บุคคลที่เกี่ยวข้อง

1. พิธีกร ทำหน้าที่แนะนำผู้สาธิต ชี้แจงเกี่ยวกับการสาธิตพอสังเขป หรืออาจช่วยบรรยายระหว่างการสาธิต

2. ผู้สาธิต เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ หรือประสบการณ์ความสำเร็จในด้านนั้นๆเป็นอย่างดี มีทักษะในการถ่ายทอดให้ความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ซึ่งอาจมีมากกว่า 1 คนก็ได้

3. ผู้ชม ชมการสาธิต ชักถามข้อสงสัย หรือลงมือปฏิบัติจริง

กระบวนการ

1. จัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่จะใช้ในการสาธิตให้พร้อมและเหมาะสม

2. พิธีกรกล่าวนำผู้สาธิตและชี้แจงเกี่ยวกับการสาธิตพอสังเขป

3. ดำเนินการสาธิตซึ่งหากผู้สาธิตไม่อาจทำได้เอง แต่อธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจโดยใช้ V.D.O. เข้าช่วยก็ได้ ถ้าหากมีสมาชิกมากอาจแบ่งเป็นกลุ่มย่อยหรือสถานีไป การสาธิตถ้าไม่อาจใช้ของจริงแต่ใช้การจำลองก็ได้

4. พิธีกรหรือผู้สาธิตอาจบรรยายไปด้วย เพื่อให้ผู้ชมเข้าใจยิ่งขึ้น ซึ่งอาจบอกวิธีทำ เคล็ดลับ และปัญหาอุปสรรคที่อาจจะเกิด

5. ให้ผู้ชมซักถามข้อสงสัยและรายละเอียดเพิ่มเติม จากนั้นให้ทดลองปฏิบัติจริง เพื่อทดสอบความเข้าใจ แล้วชี้แนะจุดบกพร่อง

6. เปิดการอภิปรายแสดงความคิดเห็นในสิ่งที่ได้เห็นได้ปฏิบัติไปแล้ว

สถานที่และเวลา

จัดเป็นรูปรวงกลมหรือตัวยูที่ให้ผู้ชมมองเห็นได้ชัดเจน สถานที่การสาธิตอาจอยู่สูงกว่าผู้ชม และต้องไม่ไกลเกินไป มีแสงสว่างพอเพียง ไม่มีเสียงรบกวน เวลาที่ใช้ในการสาธิตไม่ควรเกิน 2-3 ชั่วโมง

ข้อดีและข้อจำกัด

1. เกิดความรู้ ความเข้าใจได้เร็ว มีความน่าเชื่อถือสูง และเพิ่มทักษะได้ดี

2. ขั้นตอนต่างๆยืดหยุ่นได้ หรือทำได้ตามความต้องการ ไม่เบื่อหน่าย

3. สามารถนำของจริงหรือรูปแบบจำลองมาแสดงให้เห็นได้

ส่วนข้อจำกัดมีดังนี้

1. ใช้เวลาในการเตรียมและงบประมาณมาก
2. เหมาะสมกับกลุ่มเล็กๆ หากกลุ่มใหญ่ไม่สามารถเห็นการแสดงได้ชัดเจน
3. หากผู้สาคิตไม่มีฝีมือในการสาคิตทำให้เกิดผลเสียได้
4. ไม่สามารถสาคิตได้กับทุกเรื่อง

8. การอภิปรายเป็นคณะ (panel discussion)

การอภิปรายเป็นคณะเป็นการให้ความรู้ ข้อเท็จจริง ปัญหาอุปสรรค แนวทางการแก้ไขปัญหาของผู้ร่วมอภิปราย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้ร่วมการอภิปรายและผู้ร่วมการอภิปรายกับผู้ฟัง วิเคราะห์ปัญหา พิจารณาข้อดีข้อเสียของการปฏิบัติในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

บุคคลที่เกี่ยวข้อง

1. พิธีกร อาจเป็นคนเดียวกับประธานในการอภิปราย มีหน้าที่ในการแนะนำผู้อภิปราย วางแผนการอภิปรายร่วมกับผู้อภิปราย ประสานเชื่อมโยงและสรุปการอภิปรายของวิทยากรแต่ละคนอย่างเป็นกลาง เปิดโอกาสให้ผู้ฟังซักถาม
2. ผู้อภิปราย เป็นผู้ทรงคุณวุฒิประมาณ 3-10 คน เสนอความคิดเห็นตามปัญหาหรือหัวข้อเรื่องที่กำหนดไว้ อาจมีการจัดทำเอกสารประกอบการอภิปราย และเป็นผู้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น
3. ผู้ฟัง เป็นผู้รับฟังความคิดเห็น ซักถามข้อข้องใจ และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้อภิปราย

กระบวนการ

1. ผู้ดำเนินการอภิปรายกล่าวเปิด และกล่าวถึงข้อปัญหาหรือหัวข้อเรื่อง จากนั้นแนะนำผู้อภิปราย และกล่าวเชิญผู้ร่วมอภิปรายพูดหรือแสดงความคิดเห็นแต่ละคน
2. ประสานการอภิปราย พูดสรุปหรือเน้นในบางตอนเมื่อผู้อภิปรายพูดจบในแต่ละคน

3. เปิดโอกาสให้ผู้ฟังซักถามปัญหาหรือคิดเห็นข้อเสนอแนะ

4. กล่าวขอบคุณผู้อภิปราย

สถานที่และเวลา

จัดรูปวงกลมหรือเป็นแถวตรงหันหน้าเข้าหาผู้ฟัง ผู้อภิปรายควรสูงกว่าผู้ฟัง เพื่อให้ได้เห็นผู้ฟังชัดเจน และพิธีกรนั่งตรงกลาง จัดอุปกรณ์ต่างๆ ให้พร้อมก่อนการอภิปราย เวลาที่ใช้ในการอภิปรายไม่ควรเกิน 3 ชั่วโมง และผู้อภิปรายแต่ละคนใช้เวลาไม่เกิน 20 นาที

ข้อดีและข้อจำกัด

1. ได้รับความเห็นของผู้อภิปรายหลายคนทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง
2. เป็นกิจกรรมที่ดึงดูดความสนใจได้ดี ไม่เบื่อหน่ายมีบรรยากาศเป็นกันเอง มีโอกาสได้ซักถามและแสดงความคิดเห็นได้

3. ใช้ได้กับผู้ฟังจำนวนมาก ๆ
4. ผู้ร่วมการอภิปรายมีความรู้สึกลึกลับที่เสนอข้อคิดเห็นได้มาก ซึ่งอาจเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้

ส่วนข้อจำกัดมีดังนี้

1. เวลาที่กำหนดให้แก่ผู้อภิปรายอาจไม่เต็มที่ในการเสนอความคิดเห็นหรือตอบปัญหา
2. โอกาสที่ผู้ร่วมอภิปรายบรรลุถึงความคิดเห็นเป็นอันหนึ่งกันมีน้อย
3. หากการอภิปรายความคิดของผู้อภิปรายเหมือนกัน แนวเดียวกัน อาจทำให้ขาดรสชาติและไม่ได้ผลเท่าที่ควร
4. หากผู้อภิปรายมีความรู้และประสบการณ์น้อยจะไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควร
5. การควบคุมอภิปรายและรักษาเวลาทำได้ยาก บางครั้งออกนอกเรื่องมากเกินไปจนเป็นภาระแก่วิทยากร

9. กรณีศึกษา (case study)

เป็นการศึกษาเรื่องราวที่รวบรวมจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง มานำเสนอให้ที่ประชุมพิจารณาศึกษาวิเคราะห์ และค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหานั้นๆ โดยเปิดโอกาสให้ผู้เข้ารับการเรียนรู้ได้แสดงความคิดเห็น ร่วมกันระดมกำลังใจ พลังสมอง เพื่อวิเคราะห์แก้ปัญหา และยังได้คุ้นเคยกับการวิเคราะห์ปัญหา ทดสอบความคิดเห็นของตน ได้ศึกษาเรียนรู้ ทัศนะความคิดเห็นของผู้อื่นด้วย

บุคคลที่เกี่ยวข้อง

1. ที่ปรึกษา เป็นผู้นำแนวทางให้มากกว่าเป็นผู้บรรยาย
2. สมาชิก เป็นผู้ศึกษากรณีศึกษาแล้วร่วมกันวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และแนวทางแก้ไขปัญหาในกรณีศึกษา

กระบวนการ

1. นำกรณีศึกษามาเสนอต่อสมาชิก อาจเป็นรายบุคคลหรือกลุ่มก็ได้ ลักษณะของกรณีศึกษาอาจเป็นคำพูด ข้อเสนอแนะ เป็นลายลักษณ์อักษร เครื่องบันทึกเสียง จดหมายเหตุหรือรายงาน ภาพยนตร์ แผ่นภาพหรือภาพ แผนที่จำลอง เป็นต้น
2. ระบุวัตถุประสงค์ที่ต้องการในการศึกษาวิเคราะห์กรณีศึกษา และต้องการผลแค่ไหน
3. ที่ปรึกษาค่อยช่วยนำแนวทางให้สมาชิกวิเคราะห์ปัญหาตามวัตถุประสงค์
4. สรุปผลที่ได้จากกรณีศึกษา

สถานที่และเวลา

ควรจัดสถานที่ให้สมาชิกในกลุ่มเห็นหน้ากันทั่ว ได้ยินเสียงพูดชัดเจน ไม่มีเสียงรบกวน อาจจัดที่นั่งแบบวงกลม สีเหลืองมัวๆ ทั่วๆ ได้ เวลาที่ใช้ในการกรณีศึกษาไม่ควรเกิน 1-2 ชั่วโมง

ข้อดีและข้อจำกัด

1. ช่วยให้ผู้เข้ารับการเรียนรู้ได้วิเคราะห์ ตัดสินปัญหาในเรื่องที่เหมือนจริง และนำไปปรับใช้ได้

2. เป็นกิจกรรมที่มีบรรยากาศเป็นกันเอง เพราะทุกคนมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์

3. ก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างผู้เข้ารับการเรียนรู้

ส่วนข้อจำกัดมีดังนี้

1. สิ้นเปลืองเวลาและงบประมาณ

2. บางครั้งต้องใช้ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญมาพิจารณาข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหา

3. สมาชิกบางคนครอบงำความคิดของผู้อื่น เพราะบุคลิกภาพ วิทยุฒิ คุณวุฒิ

4. หาเรื่องที่เหมาะสมกับผู้รับการเรียนรู้ เหมาะสมกับเวลายาก

5. หากที่ปรึกษาไม่มีความสามารถ ไม่อาจบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ได้

10. การระดมสมอง (brain storming)

เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนในกลุ่มได้มีความอิสระในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี โดยปราศจากข้อจำกัดหรือกฎเกณฑ์ใดๆ ในหัวข้อใดหัวข้อหนึ่ง หรือปัญหาใดปัญหาหนึ่ง โดยไม่คำนึงว่าถูกหรือผิด ดีหรือไม่ดี ความคิดหรือข้อเสนอทุกอย่างจะถูกจดไว้แล้วนำไปกลั่นกรองอีกชั้นหนึ่ง

บุคคลที่เกี่ยวข้อง

1. ผู้ดำเนินการ เป็นผู้เสนอหัวข้อในรูปของคำถามหรือปัญหาให้กลุ่มทราบ แล้วกระตุ้นให้สมาชิกออกความคิดเห็น จากนั้นจดข้อเสนอแนะทั้งหมดของกลุ่มไว้

2. สมาชิกกลุ่ม เสนอความคิดเห็นในหัวข้อที่ได้รับให้มากที่สุด โดยไม่ต้องคำนึงว่าปฏิบัติได้จริงหรือไม่

กระบวนการ

1. ผู้ดำเนินการอธิบายถึงความมุ่งหมาย หัวข้อ (ควรเป็นปัญหาเดียว) สำคัญ กติกา เงื่อนไขต่างๆ

2. สอดประเด็นให้สมาชิกแสดงความคิดเห็นให้ได้มากที่สุด โดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงคุณภาพ

3. จดบันทึกบนกระดานทั้งหมด โดยไม่ต้องวิจารณ์หรือขัดขวางใดๆ ทั้งสิ้น

4. ถามเหตุผลของแต่ละวิธี (จริงๆ แล้ววิธีระดมสมองจบตรงนี้)

5. ให้กลุ่มพิจารณาวเคราะห์ และประเมินคุณค่าข้อเสนอแนะหรือรวมข้อ ปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมบางข้อให้สมบูรณ์ เพื่อให้ผลสรุปเป็นที่พอใจและยอมรับของที่ประชุมใหญ่

สถานที่และเวลา

สถานที่ไม่จำเป็นต้องกว้างขวางนักก็ได้ แต่ต้องไม่มีเสียงรบกวน จัดที่นั่งแบบวงกลม ด้วยหรือตัววีตามความเหมาะสม สามารถมองเห็นกระดานดำได้ เวลาที่ใช้ทั้งหมดรวมสรุปด้วยไม่ควรเกิน 1.30 ชั่วโมง และแต่ละคนแสดงความคิดเห็น ข้อเสนอไม่เกินคนละ 1 นาที

ข้อดีและข้อจำกัด

1. ผู้เข้ารับการเรียนรู้อมีส่วนร่วมโดยตรงในการช่วยกันคิด เสนอในสิ่งสร้างสรรค์ เพื่อแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่และมีความหลากหลาย ด้วยเวลาอันจำกัด

2. สามารถสร้างความสนใจ ตั้งใจทำงานด้วยความเต็มใจ ภาคภูมิใจ บรรยากาศเป็นกันเอง

3. ช่วยให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจระหว่างสมาชิกในกลุ่ม สอนให้รู้จักเคารพและยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น

ส่วนข้อจำกัดมีดังนี้

1. ข้อเสนอแนะที่ได้จำนวนมาก อาจมีคุณค่าน้อย

2. ต้องจำกัดขนาดกลุ่ม เพื่อให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็น

3. สมาชิกอาจลำบากใจ เพราะมักนึกเสมอว่าควรเสนอเฉพาะความคิดเห็นที่ใช้การได้เพียงอย่างเดียว

4. การอภิปรายประเมินผลจำเป็นต้องวิพากษ์วิจารณ์ความเห็นของสมาชิกที่เสนอด้วย

11. การประชุมถกเถียง (buzz discussion)

เป็นการแบ่งผู้เข้ารับการเรียนรู้จากกลุ่มใหญ่เป็นกลุ่มย่อย ประมาณกลุ่มละ 3-6 คน โดยให้ได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น พิจารณาประเด็นปัญหา อาจเป็นปัญหาเดียวกันหรือต่างกัน ในช่วงเวลาจำกัด โดยอภิปรายปัญหาหรือประเด็นของกลุ่มย่อยแล้วหาข้อยุติ เพื่อเสนอต่อที่ประชุมใหญ่

บุคคลที่เกี่ยวข้อง

1. ผู้นำอภิปราย เป็นผู้แนะนำหลักกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่จำเป็น จัดแบ่งกลุ่มย่อย มอบหัวข้อให้กลุ่มย่อย แล้วคอยแนะนำช่วยเหลือระหว่างประชุมกลุ่มย่อย จากนั้นสรุปความคิดเห็นจากกลุ่มใหญ่เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป

2. ผู้ฟัง เป็นผู้ออกความคิดเห็น พิจารณาปัญหาหรือหาแนวทางแก้ไขปัญหตามหัวข้อที่กำหนด

กระบวนการ

1. ผู้นำอภิปรายแนะนำหลักกฎเกณฑ์ในการประชุมกลุ่มย่อย

2. จัดแบ่งกลุ่มย่อย แล้วมอบหัวข้อเรื่องให้แต่ละกลุ่มไปพิจารณา โดยให้กลุ่มย่อยเลือกประธานและเลขากลุ่ม เพื่อดำเนินการพิจารณา
3. ผู้นำอภิปรายให้ความช่วยเหลือเมื่อกลุ่มสงสัยหรือมีปัญหา
4. นำความคิดเห็นของกลุ่มย่อยเสนอต่อกลุ่มใหญ่
5. สรุปความคิดเห็นจากกลุ่มใหญ่ เพื่อที่สมาชิกจะได้ยึดถือหรือพิจารณานำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์

สถานที่และเวลา

จัดที่นั่งของกลุ่มแบบวงกลมหรือสี่เหลี่ยม โดยให้อยู่ในห้องประชุมใหญ่ทุกกลุ่มควรมีช่องทางเดินระหว่างกลุ่มย่อยได้สะดวกแก่ผู้ที่จะให้คำแนะนำ เวลาที่ใช้ทั้งหมดไม่ควรเกิน 2 ชั่วโมง และกลุ่มย่อยแสดงความคิดเห็นได้กลุ่มละประมาณ 20 นาที

ข้อดีและข้อจำกัด

1. ได้เปิดโอกาสให้ทุกคนแสดงความคิดเห็น ได้พูดคุยกัน
 2. ทุกคนได้มีส่วนร่วม ทำให้บรรยากาศเป็นกันเอง
- ส่วนข้อจำกัดมีดังนี้
1. ทำให้เสียเวลาและคุมสถานการณ์ได้ยาก
 2. การประชุมกลุ่มย่อยในห้องเดียวกัน อาจทำให้เกิดเสียงรบกวนต่อกัน
 3. ประธานที่เลือกได้อาจไม่มีลักษณะเป็นผู้นำ
 4. หากการดำเนินการไม่ดี ทำให้ขาดการแสดงความคิดเห็น บางกลุ่มอาจได้ความคิดเห็นน้อย

จากเทคนิควิธีการพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่ม ซึ่งมีหลายวิธีการ แต่ละวิธีการจะมีลักษณะเด่นที่แตกต่างกันออกไปและใช้กับโอกาสหรือสถานที่ที่ต่างกัน ดังนั้นนักพัฒนาชุมชนจะต้องพิจารณาถึง “ทำอย่างไร ที่จะใช้เทคนิควิธีการหลากหลายเหล่านั้นให้ได้ดีที่สุด” (how to make best use of various methods) และไม่เชื่อว่าจะใช้วิธีการใดวิธีการหนึ่งเป็นการเฉพาะ แต่ต้องใช้วิธีการอื่นๆ เสริมด้วย ซึ่งปัจจัยที่นักพัฒนาจะต้องพิจารณาเลือกใช้ ดังนี้

1. วิทยากรผู้ให้การเรียนรู้ ต้องมีความรู้ ความเข้าใจ ทักษะประสบการณ์ และสื่อข้อความในแต่ละวิธีการที่ใช้ในการให้การศึกษแก่ชุมชนเป็นอย่างดี
2. ผู้เข้ารับการเรียนรู้ การเลือกใช้วิธีการใดต้องคำนึงถึงลักษณะผู้เข้ารับการเรียนรู้ในด้านระดับสติปัญญา พื้นฐานการศึกษาและการทำงานของเขา อายุและเพศ ขนาดของกลุ่มและบรรยากาศความสัมพันธ์ของกลุ่มที่เข้ารับการเรียนรู้ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคม และวัฒนธรรม
3. วัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ จะต้องวิเคราะห์ดูความจำเป็นของการให้การศึกษ และวัตถุประสงค์ว่าจะใช้วิธีการใดเหมาะสม เช่น ต้องการเพิ่มพูนความรู้ใหม่ๆ การหล่อหลอมหรือเปลี่ยนแปลงทัศนคติ การพัฒนาความสามารถในการปฏิบัติงาน

4. เนื้อหาสาระวิชาของหลักสูตรและหัวข้อวิชา ลักษณะขอบเขตของเนื้อหาสาระของวิชาการนั้นๆ บางวิชาเป็นเรื่องเฉพาะ อาจจะต้องใช้วิธีการบรรยาย แบบฝึกหัด การให้อ่าน เอกสาร เป็นต้น บางวิชาเกี่ยวกับกระบวนการ อาจต้องใช้หลายๆ วิธีการ เช่น การอภิปรายกลุ่ม การสัมมนา การแสดงบทบาทสมมติ

5. เวลา สถานที่ และอุปกรณ์ที่จะต้องใช้ ต้องเลือกใช้วิธีการให้เหมาะสม เช่น

5.1 การใช้วิธีการศึกษาเฉพาะกรณี เกม จำเป็นต้องใช้เวลาในการเตรียมการมาก และใช้เวลาในการซักซ้อมก่อนใช้จริง

5.2 หากมีเวลากำหนดให้ในแต่ละหัวข้อไม่มากนัก จึงเหมาะที่จะใช้วิธีการ อภิปราย บทบาทสมมติ

5.3 หากมีเวลา ควรเลือกใช้วิธีการที่จะทำให้ผู้เข้ารับการเรียนรู้ได้มีส่วนร่วมหรือมีกิจกรรมที่ทำให้เกิดการตื่นตัวและสนใจในบทเรียนสม่ำเสมอ

5.4 เรื่องอุปกรณ์การสอนและเครื่องมือเครื่องใช้ ตลอดจนการจัดสถานที่ อาจเป็นข้อจำกัดในการเลือกใช้วิธีการเรียนรู้น้อยลง

จากเทคนิควิธีการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชนดังกล่าว ซึ่งมีหลายเทคนิควิธีแต่ละเทคนิควิธีก็มีความแตกต่างกัน และมีจุดแข็งจุดอ่อนไม่เหมือนกัน ดังนั้น สิ่งที่สำคัญคือนักพัฒนาชุมชนต้องศึกษาทำความเข้าใจในแต่ละเทคนิควิธีแล้วฝึกใช้จนให้เกิดทักษะ ให้สามารถนำไปพัฒนาได้อย่างเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายและเนื้อหาหรือประเด็นที่ต้องการให้การศึกษา เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการพัฒนาชุมชนต่อไป

โดยสรุป กระบวนการให้การศึกษาแก่ชุมชน เป็นเทคนิควิธีการพัฒนาชุมชนที่สำคัญ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นของประชาชนในชุมชน ทั้งในด้านการเพิ่มพูนความรู้และทักษะการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมไปในทิศทางที่พึงประสงค์ หรือก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่ตนเองสังคม และประเทศชาติ เนื่องจากการให้การศึกษาเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ถ่ายทอดความรู้ความคิดเห็น ข้อเท็จจริง ประสบการณ์ หรือข้อมูลต่างๆ ระหว่างชาวบ้านกับนักพัฒนา หรือบุคคลภายนอก และระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง เพื่อให้เกิดความรู้และการเปลี่ยนแปลงทางด้านพฤติกรรม อันเป็นพื้นฐานที่จำเป็นแก่การพัฒนาให้ประชาชนมีคุณภาพ ตลอดจนการเสริมสร้างทักษะเพื่อให้ความสามารถปฏิบัติการนั้นได้ดี มีประสิทธิภาพและประสบผลสำเร็จด้วยดี หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ เป็นการพัฒนาคนให้มีคุณภาพนั่นเอง เมื่อประชาชนมีคุณภาพก็จะได้มีโอกาสเรียนรู้และเข้าใจถึงสภาพปัญหาต่างๆ ที่เผชิญอยู่ และชี้ให้เห็นว่ามีความสามารถแก้ไขปัญหาเหล่านั้นด้วยตนเองได้ เพื่อจะนำไปสู่ความมีคุณภาพชีวิตที่ดี

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. **คู่มือการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนสำหรับพัฒนากร.** กรุงเทพฯ: กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2526.
- กาญจนา แก้วเทพ. **การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน.** กรุงเทพฯ: สภาคาทอริกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2538.
- จิตติ มงคลชัยอรัญญา. **กระบวนการและขั้นตอนในการจัดตั้งและสนับสนุนการดำรงอยู่ของกลุ่ม.** (เอกสารอัดสำเนา)
- _____. **การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา.** เอกสารประกอบการเรียนภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.
- _____. **แนวทางในการทำงานกับกลุ่ม.** (เอกสารอัดสำเนา)
- โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย. **หลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่.** เอกสารประกอบการฝึกอบรมหลักสูตรการฝึกอบรมเพื่อเป็นนักฝึกอบรม. (อัดสำเนา)
- จิรพรรณ กาญจนจิตรา. **การพัฒนาชุมชน.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2544.
- จำเนียร ช่วงโชติ และคณะ. **ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มบุคคล.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย รามคำแหง, 2523.
- ดิเรก สารวดี. **องค์กรชุมชนกลไกเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม.** สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540.
- ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง. **การพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่ม.** สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2557.
- ชนภณ สมหวัง. **การศึกษากับการพัฒนาที่ยั่งยืน.** วารสารศรีปทุม ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2542. น. 23-28.
- ชนพรรณ ธานี. **การศึกษาชุมชน.** ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น: บริษัทเพ็ญพรินต์ติ้ง, 2540.
- บัณฑิต อ่อนดำ และวิริยา น้อยวงศ์ นยางค์. **ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท: ประสบการณ์ของประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.
- ประเวศ วะสี. "กระบวนการทางปัญญาในการพัฒนา" **สานปฏิรูป 2.** (สิงหาคม 2542) น. 42-43.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อู่การพิมพ์, 2546.

- _____ . เอกสารประกอบการสอน. (เอกสารอัดสำเนา) น. 13-14.
นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. **องค์กรชุมชน กลไกเพื่อ
แก้ปัญหา และพัฒนา.** กรุงเทพฯ: บริษัทแปลนพรีนติ้งจำกัด, 2540.
- นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ และพูนศิริ วัจนะภูมิ “ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท”
เอกสารการสอนชุดวิชาคหกรรมศาสตร์กับการพัฒนาชุมชน หน่วยที่ 1-7.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมมาธิราช, 2534.
- พระธรรมปิฎก. **การพัฒนาที่ยั่งยืน.** กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2540.
- พัฒน์ บุณยรัตน์พันธุ์. **การสร้างพลังชุมชนโดยขบวนการพัฒนาชุมชน.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนา
พานิช จำกัด, 2517.
- ไพรัตน์ เดชะรินทร์. **การบริหารงานพัฒนาชนบท.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524.
- _____ . “การวางแผนงานและโครงการพัฒนาชนบท” **การบริหารงานพัฒนาชนบท.**
กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2527.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. **เอกสารการสอนชุดวิชาการบริหารงานพัฒนาชนบท
หน่วยที่ 1-8.** กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป. สัมพันธ์พานิชย์, 2520.
- _____ . **เอกสารสอนชุดวิชาการวางแผนพัฒนาโรงเรียน.** กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด
เรืองแสงการพิมพ์, 2526.
- มาลี พฤกษ์พงศาวลี. **รายงานการวิจัยประกอบการร่าง พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ...
ประเด็นองกรพัฒนาเอกชนกับการศึกษา.** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการศึกษา
แห่งชาติ, 2541.
- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. **การบริหารงานพัฒนาชนบท.** กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์,
2527.
- _____ . **การพัฒนาชุมชนจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ.** กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด บางกอก
บล๊อค, 2534.
- วราภรณ์ วงศ์มหาชัย. “บทบาทของผู้นำในการพัฒนาองค์กรประชาชน” **วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต. คณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.** 2535.
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. **การพัฒนาชนบทไทย.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2531.
- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. **การบริหารการพัฒนาชุมชนเปรียบเทียบ.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
โอเดียนสโตร์. 2534.
- วิสูตร จิระดำเกิง. **การบริหารโครงการ.** กรุงเทพฯ: วรรณกวี, 2543.
- สนธยา พลศรี. **กระบวนการพัฒนาชุมชน.** สุราษฎร์ธานี: วิทยาลัยครูสุราษฎร์ธานี, 2531.
- _____ . **การพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่ม.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2556.

- _____. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. สงขลา: มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา, 2542.
- สมคิด พรหมจ้อย. **เทคนิคการประเมินโครงการ**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัย
ธรรมมาธิราช, 2544.
- สมบูรณ์ ศาลยาชีวิน. **จิตวิทยาเพื่อการศึกษาผู้ใหญ่**. เชียงใหม่: ลานนาพิมพ์, 2526.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. **สังคมวิทยา: หลักการศึกษา วิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่
2, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **การพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์, 2523.
- สันติสุข เทศประสิทธิ์. "บทบาทองค์กรประชาชนในการพัฒนาเศรษฐกิจชนบท". **วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต**. คณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2529.
- สัมพันธ์ เตชะอธิก. **NGOs อีสานทางเลือกแห่งพลังเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การ
พิมพ์, 2540.
- สานิตย์ บุญชู. **การพัฒนาชุมชน: ชุมชนศึกษาและการวางแผนโครงการ**. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.
- _____. **ความรู้ทั่วไปในการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2525.
- สุนทร พูนเอียด. **การพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่ม**. สุราษฎร์ธานี: วิทยาลัยครู
สุราษฎร์ธานี, 2535.
- สำนักนโยบายและแผน. **คู่มือการติดตามและประเมินผล**. กรุงเทพฯ: กลุ่มงานติดตามและ
ประเมินผล สำนักนโยบายและแผน, 2550.
- สำนักสนับสนุนสภาพองค์กรชุมชน. **คู่มือการจัดทำแผนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ:
สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), 2559.
- อนรรักษ์ ปัญญาวัฒน์. **การศึกษาชุมชนเชิงพหุลักษณะ บทเรียนจากวิจัยภาคสนาม**.
กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2548.
- อุณา นพคุณ. **การศึกษานอกระบบโรงเรียน**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- อุทัย ดุลยเกษม บรรณาธิการ. **คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา**. ขอนแก่น:
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.
- อุทัย บุญประเสริฐ. **กลุ่มสัมพันธ์และการบริหารทีมงานที่มีประสิทธิภาพ**. กรุงเทพฯ:
จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2532.

ภาษาอังกฤษ

Edward A. Suchman. **Evaluative Research**. New York: Russell Sage Foundation, 1967.

Houle. Cyril Q. **The education of adult education Leaders**. Handbook of Aducaation in

the United States. Edited by Malcolm S Knowles. Chicago. Adult Edult
Assocociation of the U.S.A. Printed in the United States of America. 1960.

Pat Taylor. "Evaluation in the Voluntary Sector" **Community Development Journal 24.**
(October 1989), 1989.